ДРЖАВНА ЕКОНОМІЯ.

ИЗРАДІО

Др КОСТА Ш. Л. ЦУКИЋЪ,

овогод. ректоръ лицеума княж. србск., професоръ државны наука' и членъ школске комисіе и друштва србске словесности.

I. ЧАСТЬ.

Цѣна е ове части 12 гроша'.

У БѢОГРАДУ.

ПРИ ПЕЧАТНЬИ КНЯЖЕСТВА СРБСКОГЪ.

1851.

14148

P19Cp II 1071/1/1.1

Hirskoj matici

spisatelj

706 [illegible]

ДРЖАВНА ЕКОНОМІЯ.

ИЗРАДІО

Dr. КОСТА П. Л. ЦУКИЋЪ.

I. ЧАСТЬ

НАРОДНА ЕКОНОМІЯ.

У БѢОГРАДУ

У княжестеа србскогъ правителственой печатньи

1851.

~~Р II 875~~ Р 10 Ср II 1071/1/1.1

ДРЖАВНЕ ЕКОНОМІЄ

I. ЧАСТЬ

НАРОДНА ЕКОНОМІЯ.

ИЗРАДІО

Dr. КОСТА П. Л. ЦУКИЋЪ

ОВОГОД. РЕКТОРЪ ЛИЦЕУМА КНЯЖ. СРБІЄ, ПРОФ. ДРЖ. НАУКА', И ЧЛАНЪ ШКОЛСКЕ КОМИСІЄ И ДРУШТВА СРБСКЕ СЛОВЕСНОСТИ.

I. ОДДѢЛАКЪ

УВОДЪ У ДРЖАВНУ ЕКОНОМІЮ.

ПРЕГЛЕДАНО И ОДОБРЕНО ШКОЛСКОМЪ КОМИСІОМЪ.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
КЊ. БР. 14148

У БѢОГРАДУ

У к. с. правит. печатньи

1851.

Il y a une économie politique, parce que l'homme avec ses penchants, ses besoins, son intelligence et ses forces, se trouve placé en présence de la nature matérielle, non-seulement pour la connaître, mais pour la dominer, pour l' approprier à ses besoins.

ROSSI.

BIBLIOTECA CENTRALE

ПРЕДГОВОРЪ.

По дужности али и у радосной надежди предаємъ ову кньигу — *државну економію*, као прво мое важніе, трудно израђено кньижевно дѣло, у руке нашегъ читаюћегъ и учећегъ се свѣта. Безъ првогъ повода — дужности остало бы оно можебыти іошъ крозъ млоге године само слушательима моимъ, коіи є брой на жалость обшту сувише ограниченъ, познато. Радосна ме надежда обузима зато, што поредъ свегъ противногъ убѣђеня мислимъ, да ће се у млађемъ породу више ньи наћи, коима ће се ученѣ овомъ кньигомъ олакшати, а исто тако да ће неколицина одъ старіи власника' баръ при поєдинимъ економнимъ пытаньима у овомъ дѣлу потражити, да виде, како економна наука о каквой ствари суди. Да се у садашнѣ доба законодавство и управа односећи се на економный животъ народа, безъ помоћи научногъ знаня економны основа' и правила' само случайно добро а по већой части погрѣшно упражнявати могу, доказує намъ строга пажльивость, коіомъ европске законодавне и упра-

вляюће власти економна пытаня рѣшаваю и такова рѣшенія остваряю. Оно, о чему прећашньи вѣкови ни сањяли, или баръ коє иоле уважавали нису, постало є кодъ садашнѣгъ колѣна средсреда не само тежнѣ поєдиногъ, него размишљяваня и испытиваня свакогъ државника и стараня свакогъ правительства. Кой зна избројяти оне трошкове и губитке, кои су се на покораванѣ странны народа' и земаля за славу владателя или воююћегъ народа одъ Александра Великогъ и пре нѣга крозъ толика столѣћа до ратова Наполеона повторавали; кой умѣ оцѣнити сва пожртвованя и напрезаня одъ Мойсея и Константина В. до крстоносны война' и 30годишнѣгъ рата; кой ће напослѣдку достойно уважити моћи трошкове садашньи народа' и влада' на гвоздене и друге суве путове, на рѣке и канале, на землѣдѣліє, фабрике и трговину? — Гдѣ бы се пре измѣяло предложенѣ некогъ да се стотине на излогъ (ехпозицію) земальски производа' потроше, за то нієсадъ свѣтъ, и саму Кину неизузевши, ни миліоне жаліо, да у Лондону плодъ своє радиности *само покаже*. Ронге є тако маловажна поява за исторію 19. вѣка, каогодъ занатски саюзи за лутерово време. Кадъ бы Енглеска у борби съ каквомъ другомъ силомъ побѣдила, то небы ямачно за вѣнацъ побѣде тражила, да іой се землѣ и люди уступе,

него да нѣни еспапи и лаће у землю и пристаништа побѣђеногъ слободно или баръ съ малимъ препрекама улазити могу. —

Да є дакле економна страна народногъ живота врхъ своє величине у овомъ столѣћу достигла, сувише є и иначе свакомъ познато, и излишно є, подробніе се у строга доказиваня упуштати. Уколико є досадъ европскимъ ученимъ економима за рукомъ испало, природу кућеня упознати, и на обште основе и поєдине законе и правила ін свести, увиђамо изъ кућевногъ живота свію европски држава', коіи се станѣ поредъ све одъ старіи времена' заоставше неугодности и тегобе, опетъ сигурно цватеће и напредно назвати може. Међу првима тіи учены мужева заузима мѣсто ауторъ оногъ дѣла, коє є при израђиваню ове државне економіе као поглавитый изворъ служило, а то є мой крозъ две и по' године у Хайделбергу бывшій врсный професоръ Dr. u. Geheimer Rath Karl Heinrich Rau, кога су критике ученогъ европскогъ свѣта обильно повольно оцѣњивале. Уколико самъ пакъ я умѣо употребити преда-мномъ леже изворе ове државне економіе, као дѣла Rau-a, A. Smith-a, J. B. Say-a, M' Culloch-a, Lotz-a, Kudler-a, Schmalz-a, Droz-a, Rossi-a, Blanqui-a, Riedel-a, Canard-a, C. Nisas-a, Stein-a, као и неки

штатистика' и мои іошъ пређе чинѣны и куплѣны примѣдба', и уколико самь у томе успѣо, што се нисамь свуда у основима и у реду обдѣлаваня са овимъ списательима слагао, разяснише се критикомъ, за кою свакогъ вѣштогъ молимъ, и на кою ћу радо одговорити.

О формалномъ изгледу овогъ дѣла можемо овдѣ укратко ово навести:

Држећи се Рауа и други знамениты списателя' раздѣлићемо ово дѣло на три части: народну економію, економну полицію и финансію. Што самь я нар. економію на две свезке преполовіо, учинѣно є само изъ тогъ узрока, да ученицима лицеумскимъ ношенѣ манѣ кньиге на предаваня олакшамъ, уосталомъ може свакій и првый и другій оддѣлакъ у єдну свезку увезати. Изъ истогъ узрока моћиће се и финансія на два оддѣлка расположити.

Єзикъ и штилъ су онакови, као што се у свима готово србскимъ кньигама налазе. Да су се, поредъ све моє пажльивости и млогократногъ прочитаваня и поправляня, млоги видови странногъ особито нѣмачкогъ штила увукли, ніє се ни чудити, почемъ смо готово сви іошъ принуђени, да на страннимъ єзицима научно мислити учимо. Млоги овакови слогови пали су ми

у очи, кадъ є већь дѣло печатано было, а знамъ, да іи сувише има, коє никако ни примѣтіо нисамь, и коє ямачно задуго или никадъ примѣтити нећу. За погрѣшку неће ми се примити, мислимъ, што самь по новіой тежньи црквено-славенско образованѣ рѣчій избѣгавао.

Правопись є обштый т. є. никакавъ, и приближава се найвише ономъ, кои се у насъ садашнѣ доба найвише употреблява. Да слѣдствености ни у нарѣчію, ни у етимолоћичномъ смотреню *свуда* нема, признаємъ само одчасти као *мою* погрѣшку, уосталомъ тѣши ме притомъ свѣсть, да, ако нисамь међу найбольима, нисамъ баръ ни међу найгорима.

Техничне странне изразе одчасти самь сасвимъ избѣгавао, одчасти пакъ сасвимъ задржао, или іи баръ поредъ доброгъ или рђавогъ србскогъ превода (подъ затворомъ) ставіо. Изрази: капиталъ, интереси, аренда, еспапъ, банка, банкнота, металъ, ђумрукъ, економія, приватно и т. д. и т. д. тако су кодъ насъ познати и одчасти собственость цѣлогъ изображеногъ свѣта постали, да бы смѣшно было съ преводомъ и мучити се. Напротивъ бы неке, да самь могао, радо посрбіо, као: конкуренція, рента, партая, деспотизамъ, монополъ, таксе, регали, домене и т. д. и т. д. Но при свемъ

томъ нетреба мислити, ако се кому коя рѣчь недопада, да она башъ и неваля, и да бы болѣ было овимъ или онимъ изразомъ є замѣнити. Тешкоћу овогъ посла, у комъ се красне србске рѣчи крньити и крпарити мораю, поняће само они, кои су као и я строга, точна, субтилна понятія разгранате и усавршене науке неопредѣлѣнимъ, лабавимъ, кадкадъ пакъ врло ограничнимъ рѣчима своѓъ научно неразвіеногъ єзика представляли и изяшнявали. Тако ми се пребацивало, зашто кажемъ капиталъ а не главно? зашто рента а не приходъ? зашто ћумрукъ а не трошарина? и т. д. Узрокъ ће тому свакій наћи на надлежнимъ мѣстима, гдѣ се ова понятія опредѣляваю, и увѣриће се, да самь я и изразе главно, приходъ, трошарина такође употребляваo али удругомъ — правомъ — значеню, но што су оне странне рѣчи. Одкако самь ово дѣло написао, пале су ми неке рѣчи напаметъ, коє су ми се болѣ, згодніе чиниле, зато ћу іи убудуће исключно и употреблявати; н. п. роба мѣсто еспапъ, трошня за консумцію и т. д. И овомъ ће мислимъ найсигурніи лѣкъ трудъ, време и явна препирка быти. *)

*) О начину писаня странны имена србскимъ словима, довольно ће быти, да у примѣдби само кою рѣчь рекнемъ. Одъ нієдногъ народа неможе се изискивати, да у своіой азбуки за

Премда є *школска комисія* ово дѣло прегледала, одобрила и наградила, и у многоме, што се єзика тиче, поправила, опетъ зато примамъ я свакуману на себе. По жельи школске комисіє треба предговору да додамъ списакъ техничны изражая' и свію предмета' у дѣлу налазећи се, као и єдну таблицу новаца (коє є послѣднѣ особито за финансію потребно). Прво ћу я све у послѣдньой части цѣлогъ дѣла, почемъ ће наскоро све три єдна за другомъ изаћи, заиста и учинити; што се пакъ новаца тиче, мислимъ најкраће а најясніє може се тимъ помоћи, кадъ одношенѣ цѣне свакогъ новца (монете) къ познатой некой количини опредѣлимо, а цѣну поєдиногъ новца може свакій себи посредствомъ рачуна изнаћи. Кадъ знамо, да на 1 фину колонску марку сребра 20 фр. аустр. и 240

све странне гласове писмена има, шта више видимо, да нієданъ народъ ни за самогъ себе нужны слова' нема. Енглеско th, a, au, or, er и т. д., таліянско gi, француско eu, é, an и т. д., нѣмачко ö, ü, h и т. д., неможе се србскимъ словима изразити, но я самъ те гласове онако писао, као што мислимъ, да бы ји простъ Србинъ, кадъ ји чує, изговорио. Европцима є лако у томе, они напишу рѣчь, као што се она у своме єзику пише, напротивъ се сасвимъ смету, кадъ кою рѣчь изъ оны єзика', кои немаю латинске азбуке, узму; н. п. руско *овъ* пишу: ow, of, off, ov, oph (види Slav. Jahrb.).

срб. чарш. гроша' иду, то знамо изъ односшеня: *20: 240=1: x*, да є *1 фр. = 12 гр. чарш.*, или *240: 20 = 1: x*, да є *1 грошъ = 0,0833...* фор, или *24 гр.: 120 кр. = 1 гр.: x кр.*, да є *1 гр. = 5 кр.* Тако се и изъ слѣдуюће таблице цѣне новаца изнаћи могу.

На 1 фину колонску марку сребра иду:

Србски гроша' чаршійски - -	240
Гроша' добры или порески - -	100
Турски гроша' - - - - - - - -	218,1818
Влашки гроша' - - - - - - - -	106,6
Аустрійски форинта' - - - -	20
Минхенски или 24½ фор. - -	24,5
Райнски или 24 фор. - - - -	24
Холандски форинта' - - - - -	24,525
Талира' у сѣверной Нѣмачкой -	14
Франака у Француской и Белгіи	51,9443
Лира' у Сардиніи и Модени - -	51,9345
Лира' у Тосканской - - - - -	61,268
Лира' ломб. и венеціянски - -	60
Польски форинта' - - - - - - -	86,688
Енглески фунтій стерлина (Ls) -	2,235
Руски рубаля - - - - - - - -	13,00585
Сѣв.-американски долара' - - -	9,6488
Римски скуда' - - - - - - - -	9,6488
Сициліянски дуката' - - - - -	9,73
Шведски талира' (Species-Rthlr)	9,0913
Хамбуршки марка' - - - - - -	27,625
Грчки драхма' - - - - - - - -	58,016
Швайцерски франака - - - -	35,5984
Либечки марка' - - • - - - -	34
Дански Reichsbankothaler - - -	18,5
Шпаньски реала' де Велонъ - -	194,5373
Португійски рейса' - - - - -	8631,5

Што овдѣ нiє означено, то ће се на поєдинимъ мѣстима изяснити. Подробна наука о новцима нiє предметъ државне економiє, и мы ћемо, уколико се съ цѣли овогъ дѣла слаже, на надлежнимъ мѣстима народне економiє, економне полицiє и финансiє, а потомъ и у науци о трговини о истомъ предмету обширнiє говорити. *)

Свакiй, пре него што ову кньигу у руке ради читаня узме, нека зна, да є народна економiя уобште тешка наука, и да се она съ ползомъ неможе ч и т а т и, него се у ч и т и (штудирати) мора. Народна економiя є н а у ч н ы й с т р о й, а нiє скупъ правила', коя на поєдине случає само обратити можемо; свакiй мора найпре брижльивимъ ученѣмъ духъ науке и економногъ државногъ живота зрело сватити, пре него што ће моћи поєдина пытаня у држави посред-

*) Вѣштаку є излишно казати, да су горе изложена одношеня новаца на свакiй начинъ управо погрѣшна. Мы смо златне новце, кои цѣну свою изражену у сребру єднако мѣняю, съ *постоянимъ* цѣнама навели; а поредъ тога новци, стоєћи подъ законима цѣне, мѣняю своє одношенѣ къ новцима други држава' непрестано и свакадъ. Рубля по изложеномъ има у себи 18,^{451} гр. чарш., т. є. 18 гр. и 18 пара', а течай нѣнъ є свакадъ бiо 19 гр., а садъ, одкако су ермилуци изгнани изъ наше землѣ, иде рубля пуны 20 гр. т. є. у 7,$^{750}/_{0}$ више, но што є законна нѣна цѣна.

ствомъ државне економіе разрѣшавати. Важность ове науке за државу нека свакогъ ободрава и у предузетой жельи ученя крепи, да трпльиво и оне листове и редове више пута проучи и промозга, кои му се маловажни и неясни чине. Текъ овековимъ постоянимъ трудомъ опоро ће му се осладити, незнатно постаће одвећъ важно, и мракъ, кой є за нѣга досадъ надъ народнимъ животомъ раскрилѣнъ лежао, преобратиће се у божанствену свѣтлость знаня.

Ако оно мало ньи', кои ће ово дѣло ради ученя у руке узети, предизложене моє желѣ савршено испуне, то ће отудъ проистичућа слѣдства за обште благостанѣ опетъ довольно накнаде дати за предвиђеный губитакъ, што ће се врло малый брой наши државника', и нехтѣвши мислити и знати за важность ове стране народногъ живота и научны о томъ истина', као и досадъ своегъ старогъ (обично али неправо названогъ практичногъ) пута у управи и законодавству држати.

На Павловданъ К. Ц.
1851.

САДРЖАЈ

УВОДНОГЪ ОДДѢЛКА.

		Страна
§ 1.—19.	I. Основна понятія држ. економіе и нѣне саставне части - - -	1.
§ 20.—24.	II. Предметъ држанве економіе -	22.
§ 25.—55.	III. Уважаванѣ имања - - - - -	27.
§ 56.—61.	IV. Премѣне у имању - - - -	70.
§ 62.—81.	V. Исторія држанве економіе -	80.
§ 82.—94.	VI. Литература држ. економіе - -	112.

ДРЖАВНА ЕКОНОМІЯ.

У В О Д Ъ.

I. ОСНОВНА ПОНЯТІЯ ОВЕ НАУКЕ И НЂНЕ САСТАВНЕ ЧАСТИ.

§. 1.

Човекъ є са споляшньомъ природомъ млогостручно свезанъ, а нарочито тимъ, што неке природне плодове ради одржаня свога быћа (живота) и ради достизаня нђговомъ опредђлђню сходны цђлій, употреблявати мора. Ова зависимость човека одъ споляшнђ природе єстъ нђгова *потреба*. Потреба означава неку оскудость, несавршеность, коя се попунити, свршити мора, а то быва кадъ се потребе *намире*. Потребе су тако млогоструче као и стране човечіегъ живота, у комъ се оне развіяю и намирую. Оне имаю у науцы као и у обичномъ животу двояко значенђ т. є. *подложно* и *предметно* (субђктивно и обђктивно). По *предлогу* (субђкту) сматраюћи потребе, оне су, као што горе наведосмо, зависимости човечіи цђлій одъ окружаваюћегъ га свђ-

та, у *предметномъ* (обѣктивномъ пакъ) смислу су потребе башъ те части окружаюће га природе, коѥ у човеку подложне или субѣктивне потребе указују; н. п. потреба човека ѥ кажемо, да мора пити, дисати, ѥсти (у субѣктивномъ смислу), а исто тако кажемо, потребе су човечіѥ вода, или ма коѥ пиће, воздухъ, лебъ, месо или ма коя ра'на (у обѣктивномъ смислу). Обѣктивне и субѣктивне потребе стоѥ у нужной свези, но изъ тогъ неслѣдуѥ, да оне башъ свакадъ у ѥдной свези быти мораю, т. ѥ. да се ѥдна субѣктивна потреба неможе никадъ на другу обѣктивну потребу односити. Н. п. субѣктивна потреба пића ненамируѥ се само чистомъ водомъ него и виномъ, пивомъ, другимъ минералнимъ водама и т. д., а исто тако и обѣктивна потреба вода нестои само съ пићемъ у свези, него и са пранѣмъ, заливанѣмъ растѣнія, (кемичнимъ) топлѣнѣмъ млоги плодова природе, као соли, шећера и т. д.

§. 2.

Корисно ѥ да човечіѥ потребе по ньіовой *важности* и *обштности* сматрамо.[1]) *Унутрашня важность* или *интензивность* потреба' опредѣлява се по сили нагона човечіѣгъ, да свою субѣктивну потребу намири. Што ѥ ячій нагонъ за каквомъ обѣктивномъ потребомъ — за каквимъ предметомъ, то ѥ и та потреба веће интензивности, веће унутрашнѣ важности. *Обштность*, *екстензивность* потребе пакъ опредѣлява се по количини людій, у коима се нагонъ к' овой потреби пораћа. Што више людій какву субѣктивну потребу зачуствую, или што више ньи за каквомъ обѣктивномъ потребомъ зажудне, тимъ ѥ веће обштности, екстензивности, иста потреба. Важность и обштность (екстензивность и интензивность) потреба' немораю у нужной свези стаяти,

премда се често подударати могу. Н. п. човечій родъ могао бы лако безъ *дувана* быти (т. є. дуванъ є потреба незнатне унутрашнѣ важности), премда се *дуванъ* свуда по свѣту млого пути (т. є. премда є потреба врло екстензивна). Напротивъ су *воздухъ* и *вода* екстензивно и интензивно знатне, а *мириси* коєкакви и *портеръ (пиво)* су екстензивно и интензивно незнатне потребе.

1) Неки праве разлику између интензивне и екстензивне потребе на другій начинъ. Интензивность узимаю као и мы, напротивъ екстензивность означава количину обѣктивны потреба, коя некой субѣктивной потреби одговара. Ово се одчасти неможе опредѣлити, єръ н. п. єданъ пів више, другій манѣ, єданъ путує єднако, другій никако; а уобште нема ово разликованѣ за науку велике важности, почемъ мы поглавито на количину лица', коя кою потребу почуствую и на ячину овогъ чуствованя пазимо, а количина обѣктивны потреба, коя ће се за намиренѣ нагона употребити, упознаће се одчасти по екстензивности и интензивности потреба' (по нашемъ начину), одъ части ніє то опредѣляванѣ толико ни важно. Ово разликованѣ можемо назвати *квантитативне* т. є. *по количини потребе*.

§ 3.

По унутрашньой важности (интензивности) можемо потребе овако разчленити: [1])

1) Нужне потребе, коє су безусловно съ човечіимъ быћемъ скопчане, дакле коє се на свакій начинъ намирити мораю. Такове су обична рана, одѣло, обиталиште. Граница се притомъ неможе строго опредѣлити, ни коє потребе у овай кругъ спадаю, нити пакъ коя се количина (квантитативна потреба) за коє станѣ употребити мора.

Ове се стране човечіегъ живота найвише опредѣляваю мѣстнимъ и временимъ околностима. [2])

2) Потребе быће човечіе *олакшаваюће* т. е. безъ кои човекъ истина быти може, али безъ кои бы му одржаванѣ живота нѣговогъ у млогимъ случаевима доста тешко и несносно было.

3) Све потребе разны степена, кое се на *душевный развитакъ* односе, — ово су *више потребе*.

4) Потребе, кое се на *сяйность* живота односе. Ове су потребе као и оне нуждне врло обште. Оне су понайвише предметъ луксуса (матеріялне сяйности.) [3])

[1]) Р а у разликуе потребе (више по екстензивности):

а) *Обште човечіе*, кое се на одржанѣ живота и здравля односе;

б) Кое чланови поединогъ *народа* осећаю;

в) Кое *станю*, у комъ се кои у друштву државномъ налази, одговараю;

г) *Особне, индивидуалне*, кое изъ особиты личны околностій, воспитанія, науке, начина мишлѣня, тѣлесногъ састава и т. д., после изъ броя, старости и тѣлесногъ станя фамиліе проистичу, и да тако кодъ поедины людій врло различите быти мораю. Напослѣдку потребе *афекціе*. Ридлъ іи дѣли: *а*) по *пореклу* (нужне и случайне) *б*) по интензивности и *в*) по екстензивности.

2) Н. п. радникъ тешке послове радећи мораће више ести и пити, но онай кой седећи свой посао извршуе. Сѣверни народи више еду, они имаю потреба',

за кое се у умѣренимъ и топлимъ поясима и незна: топле куће, кожуси, пећи и т. д. У некимъ предѣлима живе радницы болѣ, и тимъ добримъ или баръ приличнимъ начиномъ живлѣня, на кой су се навикли, чини іимъ се, да само найнужніе потребе намирую; а често се и противио примѣтити може.

[3]) Кадъ бы ова разликованя интензивне потребе по общности потреба' сматрали, нашли бы да су 1 и 2 найвише, з пакъ найманѣ распространѣне. Потребу, кою само поединый човекъ осеѣа, зовемо *афекція, занешеность*.

§ 4.

Потребе су на последку мотрећи на предмете, због кои се нагонъ намиреня у нама пораѣа, или *стварне* или *душевне* или *друштвене* потребе. Стварне потребе стое у непосредственой свези са стварима т. е. матеріялнимъ частима света и са човечіимъ тѣломъ (као пиће и ра'на). Душевне потребе односе се непосредствено на духъ човечіи (као ученость, поштенѣ), а друштвене су оне, кое се само у друштвеной свези съ другимъ людима почуствовати могу (као родолюбіе, любавь, пріятельство, слава, кредитъ). Ово раздѣлѣнѣ потреба' неисключава ньово разликованѣ по субѣкту и обѣкту, или по интензивности и екстензивности. Стварне се потребе одъ неки називаю и тѣлесне, матеріялне и соляшнѣ, а Платонъ е уобште потребе на божественe (душевне) и човечіе (стварне) дѣліо.

§ 5.

Появе овогъ свѣта, кое су способне каковой цѣли човечіой одговорити, зову се *добра*. Добра су то исто што и потребе у обѣктивномъ виду, зато се и она разликованя обѣктивны потреба, а исто тако и разликованѣ по интензивности и екстен-

зивности, на њи обратити могу, као добра манѣ или веће унутрашнѣ важности или општности, и *добра стварна, душевна и друштвена.* Премда су душевна и одъ части друштвена добра точке ка коима све наше цѣли теже, то се опетъ она овдѣ неће обдѣлавати, єръ бы тимъ полѣ наше науке противно нѣномъ опредѣлѣню яко распространили. Потоме остаю, као чисто нашъ предметъ стварна добра, т. є. такова коя само стварнимъ, тѣлеснимъ цѣлима непосредствено одговараю. Понятіе стварны добара исключава понятія душевны и друштвены добара, као и такове *ствари*, коє никаковой цѣли неодговараю, т. є. она су ниже понятіе и добара и стварій. Стварне части наше природе, коє по нашемъ мнѣнію никаковой човечіой цѣли неодговараю, т. є. коє намъ нису полезне, єсу за насъ само просте ствари, и оне онда добыю видъ добара, кадъ у њима какову полезность увидимо или произведемо. Одъ свію овы родова добара разликую се *лична добра* т. є. способность човека да своіомъ личности другимъ на услуги быти може. Она се появлюю у *радньи.* Наука раздѣлює радню по нѣномъ одношеню ка ономе, за кога се ради, на *радню* у тешнѣмъ смислу (економну радню) и на *личне услуге.* Тако извршава надничаръ економну радню, єръ то нѣгово лично добро (радня, коя му ужитакъ прибавля) стои у непосредственой свези съ нѣговимъ стварнимъ добрима, а учитель, генералъ, лѣкаръ, списатель каквогъ романа извршаваю личне услуге, єръ њіова радня стоіи у непосредственой свези са душевнимъ и друштвенимъ добрима оны лица, за коя се та радня чини.

§ 6.

Стварь є онда за насъ полезна, ако нашой користи служити може, и то безъ или са нашимъ са-

дѣйствомъ. Млоги бы предмети безъ сваке ползе на овомъ свету постаяли, траяли и пропадали, кадъ ін мы небы вѣшто на нашу користь умели обратити. Ова користь састоіи се у некомъ природи оногъ предмета одговараюћемъ начину употребляваня, а употребляванѣ є посредствено или непосредствено намиренѣ душевны, друштвены или стварны потреба. *Уживанѣ* ова три рода добара є цѣль дѣйствованя нашегъ живота, распространяванѣ уживаня стварны добара є цѣль економне науке. Штогодъ кои човекъ ужива, то мора онъ имати, то мора у нѣговой власти быти, несматраюћи овде на начинъ, како є онъ до таковогъ добра дошао. Потоме є нужно за свако уживанѣ да човекъ *иманѣ* т. є. некій скупъ добара у своіой власти има. У науци као и обичномъ животу разликує се иманѣ двояко, т. є. у предметномъ (обѣктивномъ) значеню — скупъ неке количине добара, коя се у власти каковогъ лица налазе, и у подложномъ (субѣктивномъ) смислу власть какве особе надъ некомъ количиномъ добара. Но почемъ смо мы само стварна добра за предметъ ове науке узели, то се по себи разуме, да ће убудуће исключно о *стварномъ иманю* т. є. о иманю у обичномъ смислу говоръ быти.

§ 7.

Гледаюћи на имовника — господара иманя — може у држави быти:

1) *Иманѣ приватно* т. є. иманѣ државногъ граћанина. Приватно иманѣ пакъ или є *повдиногъ* или какове ускупности, заведенія и т. д. — *юридичногъ лица;*

2) *Иманѣ правительствено*, т. є. скупъ оны добара, коима државна власть као приватно лице руководи; и

3) *Иманѣ народно*, т. є. скупъ свію иманя, коя се у власти приватны грађана и правительства налазе. Народно иманѣ є управо више понятіє приватногъ и правительственогъ иманя, али сматраюћи га као скупъ грађанскогъ иманя зове се оно у свези съ правительственимъ иманѣмъ *явно*, *државно* иманѣ, єръ се државна, явна власть како о свомъ, правительственомъ, тако и о народномъ иманю уобште стара. Влада неможе о иманю поєдиногъ у свакой прилици бригу водити, то є задатакъ поєдиногъ приватногъ грађанина, али о благостаню цѣлогъ народа се старати и штетне появе, коє на уштрбъ иманя цѣлогъ народа теже, укланяти, то є дужность правительства исто тако, као што се о свомъ иманю старати мора, помоћу чега своє явне, државне цѣли постизава.

§ 8.

Иманѣ се ради уживаня у власти каквогъ лица држи. Уживанѣмъ па и самимъ непаженѣмъ, нечуванѣмъ се иманѣ уманява, а тимъ нестаю и користи, коє одъ каквогъ иманя за господареће лице проистичу. Зато є свако лице упућено, да съ три стране своимъ иманѣмъ управля, т. є. да га цѣли сходно *ужива*, да га одъ пропасти *чува* и да уживано и пропало (потрошено) опетъ *надокнади*. Дѣлательность, коя се на умложаванѣ, чуванѣ, и трошенѣ иманя односи, зове се *кућенѣ, газдованѣ, економлѣнѣ*. По разнимъ родовима иманя бываю и начини газдованя различити. Тако разликуємо мы *приватно* и *явно*, *народно* и *правительствено* кућенѣ. Приватно кућенѣ по горе наведеномъ понятію приватногъ иманя састоіи се у дѣлательности приватны лица око тога, како ће своє иманѣ на найкорисніи начинъ увећавати, чувати и за своє цѣли употреблявати. Народно економлѣнѣ є скупъ обшты на-

чина економне дѣлательности народа каквогъ. Оно се тимъ разликує одъ приватногъ куѣеня, што се у овомъ послѣднѣмъ узроци и дѣйства у свима ньіовимъ особеностима односеѣи се на мѣсто и време као и на куѣеће лице у призренѣ узимаю, напротивъ су за народно газдованѣ само такове појаве важне, коє на станѣ цѣлогъ народа као *єдногъ* газдуюѣегъ лица уплива иматя могу. — Тако є н. п. уштрбъ за приватногъ економа — рудокопа, земльдѣла или ма когъ фабриканта, — ако се при истимъ цѣнама еспапа наднице повисе, у народно-економномъ смислу пакъ є та премѣна корисна, єръ се овдѣ предъ очима има поболшано станѣ велике — найвеће — класе народа т. є. надничара' спроѣу друге мале класе народа, т. є. предузимателя'. Тако є за свакогъ капиталисту паданѣ интереса губитакъ, цѣо народъ пакъ добыя притомъ, єръ ће помоѣу євтины капитала лакше своя уживаня распространити и тимъ ближе и пре к' економной цѣли т. є. къ богатству доѣи моѣи. — Напослѣдку правительствено куѣенѣ, коє се съ народнимъ економлѣнѣмъ къ явномъ, — државномъ, политичномъ — куѣеню числи, двоякогъ є значая (карактера). Правительствено куѣенѣ є съ єдне стране приватно, єръ правительству стоє сва средства, да своє иманѣ увеѣа, чува и троши, на услуги, као и свакомъ приватномъ граѣанину. Напротивъ явно є зато, што оно тимъ своимъ иманѣмъ као иманѣмъ цѣлогъ народа руководи, и што такова средства, коя противъ интереса цѣлогъ народа (т. є. не поєдиногъ граѣанина) иду, и коя су приватнима дозволѣна, употреблявати неће и несме. Тако одобрава наука правительству зобь и жито за свою кавалѣрію онако євтино да купи како може, па макаръ притомъ поєдини продавци изгубили и упропастили се, али неодобрава никако да оно помоѣу оны млоги средства, коя су му на руци, на

цѣне жита и зоби у єдномъ предѣлу тако дѣйствує, како ће исте плодове євтиніє, ал' на уштрбъ оногъ цѣлогъ предѣла, набавити, него што бы се правилнимъ путемъ добыти могли.

§ 9.

Люди су по досада казаномъ принуђени, да се у свако доба и свуда съ куђенѣмъ своимъ као найглавніимъ условлѣмъ свогъ быћа занимаю. Уживанѣ стварны добара одржава човеку животъ и здравлѣ и поставля га у станѣ, да себи виша душевна добра набавляти може. Што є коме куђенѣ напредніе, тимъ му є лакше своє матеріялне потребе намирити, и потомъ и духъ свой развити. Што є народъ кой слабіегъ имовногъ станя, тимъ є и слабіегъ развитка духа, тимъ є и далѣ одъ найвише цѣли човечіегъ живота. Слабо, сиротно имовно станѣ, а и добро и богато, само ако є неправилно, ако є противъ природны закона куђеня (разбойништво, краћа, превара,) несслажу се са добримъ душевнимъ станѣмъ народа. Одчасти ово умствованѣ и упознанѣ човечіегъ духа, а одчасти и то поглавито и особито у првобытномъ станю човечанства, природный нагонъ човека за уживанѣмъ матеріялны добара, узрокъ су велике отресности нѣгове у економномъ дѣланю. Но почемъ се упознате и почуствоване потребе и величина иманя узаймно условляваю, то є лако поняти да є у прво време човечанства, при ограниченой и слабой духу времена одговараюћой разпространѣности потреба', морало и имовно станѣ ограничено быти, а исто тако да се доцніе, како су люди млога средства ради увећаваня свогъ иманя поизналазили, и кругъ потреба' распространити морао. Човекъ осећа свуда и свагда тежню у себи, да своє потребе распространи и по могућству да іи намири, но по умло-

женю людства и по распространѣню свои потреба осећао є и све веће и веће тегобе у овой тежньи. Поєдини су сматранѣмъ природны закона газдованя себи правила поставили, помоћу кои іимъ се већъ заплетеный начинъ кућеня у млогоме олакшао. Скупъ овы економны закона и правила сачинява науку, кою мы *наукомъ газдованя, кућеня* или єдномъ речи *економіомъ* називамо.

§ 10.

Почемъ є економія наука о економлѣню, то се она на толико частій раздѣлити мора, изъ колико се родова и само економлѣнѣ састоіи. Зато разликуємо мы *политичну* (или явну, државну) и *приватну економію*. Политична економія дѣли се на *народну* и *правительствену економію*, а приватна се састоіи изъ толико частій, колико родова приватногъ кућеня у народу има, одъ коіи су найглавніи: *землѣдѣліє, скотоводство, шумодѣлів, рудокопство, рукодѣлни занати, фабрике, трговина* и т. д. съ млогимъ своіимъ пододѣлцима. Нашь є предметъ политична економія, зато ће се ове части приватне економіе само у толико у разсматранѣ узимати, уколико се цѣлости народа тичу. Изъ овогъ неслѣдує, да су ове две науке єдна одъ друге сасвимъ независне, него оне стоє у найтешньой свези:

а) єръ имаю обадве єданъ задатакъ;

б) єръ се осниваю на истимъ общтимъ законима и правилима економнимъ; и

в) єръ се узаймно у испуняваню своегъ задатка подпомажу. Приватномъ є одъ ползе знати течай кућеня цѣлогъ народа, єръ текъ онда му є могуће нѣга тичуће се узроке и слѣдства болѣ сматрати и на свою ползу обраћати, а исто тако и државномъ економу є нужно познаванѣ свію или баръ

найглавніи приватны куħеня, єръ се народно куħенħ изъ поєдины приватны састоіи, и єръ ħе и влада текъ онда добримъ путемъ куħеня иħи, ако съ єдне стране по начину приватны економа газдує, а напротивъ такавъ начинъ газдованя избѣгава, коіимъ бы се куħеню цѣлогъ народа уштрбъ нанети могао.

§ 11.

Осимъ ове две части политичне економіе постоіи іошъ єдна трећа, коя се оснива на економной свези правительства съ народомъ. Обште народно - економне тежнѣ имаю' истина све ту исту цѣль, али често долазе у такавъ узаимный сударъ (колизію), да се млоге небы ни появити могле, а да бы се друге поредъ тога у свомъ зачетку одъ други (тежня) ячегъ дѣйства или одъ природны поява угушити (парализирати) морале. Задатакъ є истина поєдиногъ да своіой економной цѣли противна дѣйства природе или туђегъ куħеня самъ уклоня, а заиста ħе свакій хтети и требати то да чини; али често нестоіи ово ни у моħи поєдиногъ ни више ньи, него бы се текъ такова помоħь сагласіемъ већине или цѣлогъ народа удѣйствовати могла. Земальско правительство или законодавна власть су точке, у коима се обште желѣ народа стичу и изражаваю. Дакле свако правительство има поредъ већъ наведене дѣлательности да съ особитимъ своіимъ иманѣмъ економи, іошъ и ту дужность, да народъ у нѣговомъ куħеню подпомаже, гдѣ овай самъ себи помоħи неузмогне. Ово дѣйствованѣ владе зове се *економна администрація или ек. полиція или економно управлянѣ*, а наука сама зове се обично истимъ именомъ т. є. *економна полиція*. Потоме се састои политична економія изъ три части: изъ *народне економіе*, изъ *економне*

полиције и изъ *правит. економіе*. Правительствена економія зове се обично *финансія*. Економна полиція и Финансія могу се као нижа понятія назвати *економна политика*, єръ се у обадвѣма правила излажу, како се правительству у одношеню на своє и народно газдованѣ владати треба.

§ 12.

Политична економія по досада казаномъ садржава законе и правила, по коима се у држави каквой економи. Економлѣнѣ или куѣенѣ появлює се у три главна єданъ одъ другогъ вештествено разликуюћа се вида т. є. у набављяню, чуваню и трошеню иманя. Зато ће и свака часть политичне економіе поглавито своє обдѣлаванѣ на ова три економна саставка (момента) обратити. Како дакле у народномъ тако и правительственомъ газдованю треба законе тражити и испытивати, коіи се на умложаванѣ, чуванѣ и трошенѣ иманя односе. Ни економно-полицайна дужность владе несме се одъ овогъ пута економногъ дѣланя удалити, него и она мора своє непосредствене и посредствене помоћи строго по природи економной на овай начинъ у дѣйство приводити. Овако се предмети поєдины частій ове науке сматрати мораю. Напротивъ у користи саме науке є обшта економна понятія, на коіима се свако дѣйствованѣ понаособъ оснива, оддѣлѣно обдѣлавати, єръ се тимъ одчасти и излишна повтораваня избѣгаваю, одчасти пакъ иста понятія у своіой обштности болѣ у свези свате, тако да намъ само оно, у чему се она особито разликую, и што за поєдину часть науке само важи, понаособъ промотрити треба. Тимъ добыямо іошъ єдну економну основну часть као *уводъ у науку економну*, коя не само за политичну него и за свакогъ рода приватну економію важности има.

§ 13.

Неки су важность и уобште умѣсность државне економіе као науке тимъ нападали, што наводе, да она имаюћи тако разнородне предмете за обдѣлаванѣ, на никой начинъ законе и правила поставити неможе, кои бы за свакій случай задоволяваюћи были. Потомъ є сматраю или као скупъ млоги истина сродны, али обшты и недостаточны основа и закона, или као неуређеный низъ млоги правила, кой се само на поєдине случає односи, па зато да и пол. ек. незаслужує име науке. Политична економія може се наукомъ назвати, єръ су равнородни предмети, коє она обдѣлава, заиста на особита позната и доказана основна понятія тако сведени, да се нѣне истине одчасти за државе цѣлогъ свѣта као обштеважећи закони сматрати мораю. Закони политичне економіе неваже истина сви за све државе, нити пакъ за єдну државу у свако доба и подъ свакимъ другимъ околностима, али є башъ ово диже на степенъ науке, што се одъ нѣ ове поєдиности исключаваю, и што се други закони нѣни изъ обшты основа изводе.[1]) Ако политична екон. и важи за сваку државу, то опетъ она ніє наука свію држава, но само єдне али ма коє државе, т. є. она ніє светска економія, коя бы скупъ начина' економлѣня цѣлогъ свѣта за предметъ имала, него сматра свакадъ єдну државу насупротъ другима. Газдованѣ цѣлогъ свѣта, као некій скупъ, као нешто цѣло неможе се ни помислити, єръ су на путу башъ она обстоятельства, на коима се државно кућенѣ оснива, а та су поглавито дальиномъ отежаный економный саобраћай, разлика у нравима, єзицима, законима, мѣрама, новцима и т. д. Ове препреке могу само поєдини люди (фабриканти и особито велики трговци) надвладати, а то доказує, да се само газ-

дованя више држава манѣ или више у свезу доводе. Ова се свеза у политичной економіи изяшнява, єръ наука необдѣлава куѣнѣ државе коє само у одношеню на унутрашнѣ, на своє домаће, него и на свако странно куѣнѣ. Тимъ се дакле та таконазвана светска еекономія већъ у државной економіи садржава. Основи пол. економіє су, као и у свакой науци, постали одчасти искуственимъ (емпиричнимъ) упознанѣмъ природны закона, коіи су се потомъ духомъ човечіимъ разяснили и усталили, одчасти пакъ извођенѣмъ слѣдственостій тогъ знаня, коє су се потомъ искуствомъ потврдиле.[2]) Ови закони проистичу изъ разрѣшаваня узрочне свезе силе и дѣйства у поєдинимъ економнимъ појавама, зато намъ се яко и олакшава поставлянѣ оваковы закона, єръ намъ лако єдно одъ обадвога т. є. узрокъ или дѣйство помоћу други наука или изъ искуства познато быти може.

[1]) Тако ће оно, што наука о новцима изявлює, важити не само за неке особите и опредѣлѣне државе, него за цео свѣтъ, нити ће се притомъ морати свеза државна предпоставити, єръ су новци обште средство продаѣ. Напротивъ цѣло умствованѣ о извозу и увозу т. є. о странной трговини предпоставля државну свезу, а у поєдинимъ случаима и особито опредѣлѣне државе, н. п. бреговите, плодне, на мору лежеће и т. д.; напослѣдку важе неки закони за имено наречену државу; тако се млога правила односе само на Енглеску, друга само на Енглеску садашнѣгъ вѣка.

[2]) Неродне године подигну цѣне жита, а високимъ цѣнама жита слѣдую високе наднице, коє су пакъ узрокъ скупоће млоги други еспапа. По овоме може се разумомъ одъ скупоће еспапа на скупоћу раднѣ и жита заключити. У обадва случая ће заключенѣ добро быти, ако су друга условля овы цѣна непремѣнѣна о-

стала, ѣръ се зна, да не само одъ цѣне ране радника цѣна раднѣ т. е. надница зависи, него и одъ цѣне капитала, одношеня раднѣ ка капиталу, обичая живлѣня, продае и т. д. Вѣштый државный економъ мора знати, кадъ и како ће кою одъ овы поява као узрокъ горенаведены дѣйства (величине цѣне) сматрати.

§ 14.

Економна природа, на коіой се политична економія оснива, може се у слѣдующимъ точкама изразити:

1) У свакомъ човеку дѣйствує природный економный нагонъ, да онъ непрестано на то тежи, како ће найвеће користи економне съ найманьомъ мукомъ и трудомъ, и съ найманьимъ пожртвованѣмъ добара прибавити. Овай основъ є изражай обште упознате и важеће дѣйствительности, и тай нагонъ є яка свеза између тѣлесне природе и човечіегъ рода. *Паоло Парута* (Della perfezione della vita politica) каже: „Жудня за набавлянѣмъ иманя тако намъ є природна као любавь к' животу. Природа є безумна животна са свимъ онимъ снабдѣла, што є за ньіовъ животъ нужно, човеку пакъ, кога є сиротногъ, гологъ и млогимъ потребама подчинѣногъ створила, усадила є притомъ ону жудню за стварнимъ добрима, и дала му є оштроуміе и вѣшту хитрину, да бы ій лакше набавляти могао. — „Тай нагонъ," каже *Мак-Кулохъ*, „надвладао є природну мржню човека на свакій радъ, уліо є леньости дѣлательность и наоружао є мирну руку прилѣжности съ таковомъ ревности, да она найтеже и найнепріятніе послове предузима и да ій постояно извршава." Съ друге стране морамо се ячини овогъ нагона радовати, почемъ знамо, да є „набавлянѣ стварны добара не само средство за непосред-

ствено уживанѣ, него и за напредованѣ друштва у цивилизацiи и облагорођеню нужно.“ Потоме се овай нагонъ, премда га млоге научне и религiозне секте худе, мора као човечiемъ опредѣлѣню и светской савршености одговараюћiй саставакъ човечiе природе признати.

§ 15.

2) Люди су се изъ искуства увѣрили, да ова тежня за матерiялнимъ добрима онда найвећа слѣдства има, кадъ се они у своме економномъ дѣланю подѣле, па тако плодове међусобно у промѣну єданъ другомъ даю. Колико ће у овомъ дѣлѣню люди слѣдствени быти, зависи одъ окружаваюћи ih обстоятельства, и опредѣлява се точно економнимъ развиткомъ цѣлогъ народа. Исто тако неће се моћи у томе некомъ споляшньомъ власти граница поставляти, шта више свако мѣшанѣ — особито невѣште — власти иде на економный уштрбъ народа. Колико се у прећашнѣ време ова економна дѣйствительность уважавала, могло бы се изъ толики еснафски ограниченя заключити, да намъ прави узроци ньiовогъ постатка познати нису, одъ кои су поглавито осигураный ужитакъ поєдины предузимателя и користъ владе. По томе є за све поєдине пробытачно, ако се више у заниманьима дѣле, коє они због непрiятне єднако єдне (монотоне) раднѣ небы чинили; користъ ih пакъ собствена на дѣобу раднѣ наводи, безъ коє бы човечанство како у економномъ тако и у свакомъ другомъ одношеню яко заостати морало. Зато нема ниєдногъ лица у држави (понекогъ пустиньика текъ само у нечемъ изузевши), коє бы само безъ икакве зависимости одъ другога живило, него є свакадъ та зависимостъ яча, што є кога уживанѣ више распространѣно, и колико є коє лице власнiє, т. є. колико више людiй и

добара подъ нѣговомъ власти стоє, у толико є оно и зависвіє, т. є. у толико помоћи веће количине людій и иманя потребує.

§ 16.

3) Овомъ зависимости єдногъ лица одъ другогъ, веже се човекъ на друштвеный животъ у држави, єръ се нѣгове економне тежнѣ найболѣ подъ силомъ закона у сигурности лица и иманя испунити могу. Такова свеза, коя човечіє друштво скопчава, у толико є яча и у траяню постоянія, што поглавито изъ нагона себичности проистиче. Зато право имаю они списатељи, коіи обстатакъ државногъ живота на економнимъ интересима државны чланова осниваю, и свакій другій поводъ као нека пролазећа и само у особитой раздражености фантазіє дѣйствуюћа появлѣня волѣ или болѣ рећи страсти човечіє сматраю. Право є дакле кадъ се каже: финансія и посредствено правосудіє су живци државе. Овакова изреченя нетреба рђаво разумѣти. Тимъ се непотврђава, да є човека опредѣлѣнѣ матеріално уживанѣ безъ икаквогъ призреня на моралный и душевный развитакъ, него се изриче слѣдствено оно, што се свакій данъ у свѣту примѣћава и што се ни по теоріи друкчіе помислити неможе, т. є. да є матеріялно удовольство као основъ свакогъ другогъ човечіегъ напредка, точка ка коіой найпре и найяче свакій народъ тежи. Природа є човеку (по гореказаномъ) улила као и другоме животномъ нагонъ за набавлянѣмъ матеріялны добара, она га є и духомъ обдарила, кои къ вишимъ цѣлима тежи; али є поредъ тога и то наредила, да и тѣлесно и душевно дѣйствованѣ нѣгово безъ уживаня стварны добара престати мораю, и да по веће части величина стварногъ иманя духу полѣ развіяня опредѣлява.

§ 17.

4) Іошъ се више овай основъ правда, кадъ слѣдства тогъ матеріялногъ нагона промотримо. Оно се заниманѣ човека найболѣ одъ другога грађанина уважава и награђує, кое грађанима у ономъ случаю найвеће користи приноси, — радникъ напротивъ, кой при производу каквогъ добра користъ и наклоность ближнѣгъ (одъ кога економно зависи) предъ очима нема, неће моћи плодъ своє раднѣ продати, нити ће та радня за нѣга самогъ полезна быти. Почемъ ће дакле свакій на найболю и найсигурнію собствену награду тежити, дѣйствоваће тако обштеполезнимъ начиномъ, да ће се тимъ потребе цѣлогъ народа по већой части намирити. Свакій увиђа да нѣгова економна користь маня или већа быва, у колико се онъ манѣ или више за државно друштво полезанъ указао буде. Ово є за насъ радосна поява тимъ више, што се ова зависимость неизявлює само у матеріялной радньи, него и у личнимъ услугама и у моралномъ животу людій; єръ за доброгъ майстора неизискує се само вѣштина у радньи, него и трезвеность у обхођеню съ людима и свакій другій душевный и моралный развитакъ човека.

§ 18.

5) Кадъ єданъ посао више ньи раде, природно є, да свакій одъ ньи тежи, што пре и више да прода и да тимъ што пре и више неке ползе одъ своє раднѣ повуче. Ово теженѣ зове се економно *суревнованѣ*, економно *стѣцишше* или *конкуренція*. Конкуренція є тако корисна за кућенѣ свако, да бы се свака економна тежня осуєтила, кадъ небы подъ упливомъ кункуренціє стаяла. Себичность гони продавца, да стварь онако евтино да, колико му є

могуће, єръ ће є тимъ пре продати, али и себичность гони купца да исту стваръ онако скупо плати, како є ниже добавити неможе, и тако се и єдной и другой страни помаже. Развитакъ економногъ станя неки садашньи народа мора се поглавито слободной индустріи, т. є. слободной конкуренціи у свакой економной радньи приписати, а исторія показує, колико се у пређашнѣ време народномъ куђеню употребляванѣмъ млоги конкуренцію ограничаваюћи средства (еснафа, ћумрука, акциза, млоги такса и т. д.) шкодило.

6) Ове све економне дѣлательности држе се *продаіомъ* у свези, тако да продая т. є. даванѣ добара и услуга у замѣну цѣло куђенѣ као нека мрежа обвата.

§ 19.

Политична економія стои у тесной свези и са другимъ наукама. Нѣне практичне части, финансія и екон. полиція, дѣлаю о предметима државногъ управляня, и зато су оне части *државны наука* а нарочито *политике*. У свези съ теоретичномъ части т. є. съ народномъ економіомъ подъ именомъ политичне економіе могу се као особите науке обширніе обдѣлавати, почемъ се ньіова найглавнія — економна — саставна частица може съ економне точке найподробніе и найточніе сматрати. — Као *помоћне науке* пол. ек. могу се навести:

1) Све части приватне економіе, почемъ су млоги основи пол. економіе, н. п. о корисномъ обдѣлаваню землѣ, о ньіовомъ приносу, о машинама, о банкама и т. д. одъ разны прив. економія доведени.

2) Исторія и штатистика садржаваю доказе за какова предузећа економна, коє є у толико по-

лезніє, што се немогу знатни опыти безъ народногъ уштрба у држави правити. Но за ову цѣль нужно є, да исторія економну страну народногъ живота съ особитомъ пажньомъ у расматранѣ узима. Политична економія є исто тако за штатистична сматраня нужна, єръ она показує точке, съ кои се о коіой појави судити, и како се разна дата испытивати и у редъ доводити мораю.

2) Осимъ тога нужно є државномъ економу манѣ или веће знанѣ природны, државны и математичны наука.

II. ПРЕДМЕТЪ ДРЖАВНЕ ЕКОНОМІЄ.

§ 20.

Предметъ є државне економіє државно иманѣ, коє се састои изъ приватны иманя свію грађана и изъ иманя правительства. Државно иманѣ є скупъ стварны добара у држави, зато се душевна и друштвена добра одъ предмета државне економіє исключаваю, єръ су съ човечіомъ личности неодлучно скопчана тако, да се у одношеню на ньіовъ постатакъ, преносъ, траянѣ, разрушаванѣ и т. д. сасвимъ одъ стварны добара разликую. Исто се тако и *личне услуге* (лична добра) одъ стварны добара разликую слѣдуюћимъ значаима. Оне се немогу као стварна добра нагомилавати, него дѣйствую само єдна за другомъ. Оне су за личности притяжателя ньіовогъ тако свезане, да се особита свойства личности изискую, на кою ће се пренети, єръ и само оно лице, на коє се дѣйство какве услуге преноси, мора притомъ услуги сходно дѣлати. Зато се оне немогу на свакогъ ни пренети, на некогъ лакше и брже, на другогъ споріє и теже. Притяжаванѣ личны услуга показує само могућность, да се одъ ньи и нека користь вући може, па зато се оне и немогу као и друго стварно иманѣ сматрати, него само у колико є помоћу ньи' стварны добара већъ произведено. Изъ овогъ узрока ніє до некогъ степена ни брой лица ограниченъ, коя

личне услуге уживаю, и тако могу разне количине уживаюћи лица одъ исте личне услуге равне части уживати, у комъ бы случаю одъ стварны добара свако уживаюће лице тимъ маню часть добыло, колико ии є већій брой. Зато се личне услуге, премда поєдиномъ а и цѣломъ народу као средства набавляня стварны добара служити могу, никако несмею части иманя назвати.

§ 21.

Но не само лична, душевна и друштвена добра, него и нека стварна добра нису предметъ економіє зато, што несачиняваю части нашегъ иманя, а та су

1) стварна добра, коя су истина полезна, єръ су посредствено угодна и корисна за државно иманѣ, но коя се по своіой природи никако у наше иманѣ узети немогу; као сунчана свѣтлость и топлота, мора и т. д.

2) нека добра, коя бы се у иманѣ узети могла, но коя се нису узела због тога, или што се у природи изобильно налазе тако, да ии свакій безъ великогъ труда забадава набавити може (вода и дрва на млогимъ мѣстима), или што ньіова вредность іошъ никакову одговараюћу потребу кодъ народа нашла ніє (кодъ номада ђубре).

Добра, коя су чисто предметъ држ. економіє можемо назвати *економна добра*, а то су по већой части сва она стварна добра, коя у продаю долазе т. є. коя цѣну какву имаю.

§ 22.

Економна добра државе какве или су части површине землѣ — *землѣ* (баштине) или одъ землѣ узети предмети — *производи*. Землѣ се одъ производа тимъ разликую, што су непокретне, што се у гра-

ници државе какове немогу ни увећати ни уманьити, и што само по већой части посредствену (т. є. посредствомъ производа) користъ приносе. Економна добра су, сматраюћи іи по ньіовомъ одношеню къ намиреню човечіи потреба, посредствено или непосредствено корисна. Непосредствено корисна добра називамо *уживаћа добра*, єръ се непосредствено уживаю, и тимъ непосредствено виша — душевна или друштвена добра у човеку производе. Н. п. уживанћмъ єла и пића одржавамо животъ и здравлѣ, слушанћмъ каквогъ слова употребльвамо онай просторъ землѣ на непосредствено уживанѣ, єръ се тимъ душевна и друштвена добра — добродѣтель, милость, храбрость, пріятельство и т. д. у нама узбуђую. Посредствено корисна добра зовемо *текућа — производна* (продуктивна) добра, єръ се текъ сходнимъ ньіовимъ употребльванћмъ она добра производе, коя непосредствено уживати желимо. Н. п. ньива намъ є корисна, єръ на ньой жито производимо, коє ћемо непосредствено уживати; музару краву ранимо и негуємо млека ради.

§ 23.

По досада казаномъ су землѣ и производи одъ части уживаћа, одъ части текућа добра. Млога добра могу имати єдно и друго свойство, коє одъ начина употребльваня и одъ волѣ самогъ господара зависи, напротивъ су друга ограничена само на єдно употребльванѣ, па зато могу быти само или производна или уживаћа добра. Н. п. кућа и авлія съ баштомъ су за каквогъ богатога само уживаћа добра, єръ іи онъ самъ употребльва, а за сиромаха човека текућа добра, єръ іи онъ подъ кирію дає, и дакле отудъ некій приходъ вуче. Напротивъ држе млоги люди кола и конѣ, коє и подъ кирію даю, а и сами се на ньима возе. Свака зе-

мля, коя є у станю иманѣ своѓъ господара новимъ стварнимъ добрима увеличати, єсть за господара *производна земля*, напротивъ су оне *землѣ уживаће*, коє му на прибавлѣнѣ виши (душевны и друштвены) добара служе. Сви производи землѣ, кои су у станю иманѣ своѓъ господара новимъ стварнимъ добрима увеличати, єсу *капитали*, напротивъ она су покретна добра *уживаћа средства*, коя господаръ нѣовъ ради присваяваня виши добара употреблява. — Добра, кодъ кои іошть опредѣлѣно нієе, да ли ће се као производна или као уживаћа употребити, зову се *неопредѣлѣне готовине*. Покретна добра, коя су са свойствомъ производности снабдѣвена, и коя су за ту цѣль опредѣлѣна, али производно садъ недѣйствую, зову се *мртви капитали*. [1])

[1]) Кодъ насъ у народу се разумею подъ изражаємъ *мртви капитали* бездушна производна добра, а *живый капиталъ* означава стоку, но ово разликованѣ капитала нема никакве важности за науку.

§ 24.

Производность добра каквоѓъ сматра се по нѣговомъ одношеню на господара, зато може добро у одношеню на приватноѓъ домаћина производно, а у одношеню на савъ народъ уживаће добро быти. Н. п. конь є, кой се шетнѣ ради подъ кирію дає, за нѣговоѓъ господара капиталъ, за народъ є пакъ уживаће средство, єръ се помоћу нѣговоѓъ употребляваня ніе никаква угодна премѣна у народномъ иманю догодила, као што бы то онда было, кадъ бы се конь на сувачи или на трговачкой лаћи употребіо. Зато су у народно-економномъ смислу они само производи капитали, кои народно иманѣ увеличаваю, у комъ се случаю свакадъ и иманѣ приватноѓъ умножава. Велика класа народа умножава своє иманѣ непроизводнимъ начиномъ, а тако исто

ради и правительство. Капитали у приватно-економномъ смислу су:

а) сви прави народно-економни капитали,

б) она уживаћа средства, коя господаръ другима на употребляванѣ за неку накнаду даѥ,

в) у заямъ дати новци, на коѥ се, као да су права добра позаймлѣна, интересъ плаћа. У приватномъ животу зову се овакови займодавци преимућствено (*κατ' ἐξοχὴν*) *капиталисте*. За народъ се немогу ова потраживаня капиталима назвати, кадъ се у унутрашньости землѣ догаћаю, єръ се тимъ народно иманѣ у ничему ніе премѣнило, почемъ займодаваць свой приватно-економный капиталъ изгуби, кадъ га другомъ подъ интересъ да. У заямъ узета добра се одъ дужника часъ као капитали, часъ пакъ као уживаћа средства употребе. Изванъ државе у заямъ дате суме су капитали и у народно-економномъ смислу, єръ са стране долазећи интереси умложаваю народно иманѣ, али тай капиталъ како изъ землѣ изаће, изгуби природу капитала, и преће у само право потраживаня. Но често се догаћа, да нашь народъ више страннима давати мора, но што одъ ньи примати има, и онда ѥ нашь народъ дужанъ, т. ѥ. нема права потраживаня но дужности даваня.

III. УВАЖАВАНЄ ИМАНЯ.

§ 25.

Колико су за насъ коя производна или уживања добра корисна, упознаємо изъ тога, у каквой свези стоє она съ нашимъ економнимъ и другимъ потребама. Испытиванє овогъ савезногъ одношеня добара и потреба називамо *уважаванє*, т. є. мєренє *важности* или *важеня* полезны добара. Свойство оногъ добра, коє некой човечіой цєли одговорити може, називамо *полезность*. А степенъ полезности єдногъ добра за разне цєли или више добара за єдну или више цєли зовемо *вредность* добара. Тако су вода и кава полезна добра, али є вода веће вредности, єръ и ячу потребу — жеђь (а кава само сласть), и више яки потреба намирити може, као: пранє, пиће, рана растєнія и т. д. Оно уважаванє добара, коє се у обичномъ животу употреблява, нечини се обично по *вредности* добара, него по ньіовой *цєни* или по самимъ *трошковима*. *Вредностьо* значава степенъ полезности какове ствари за човека, и быва већа, што є потреба, кою добро намирує, већа, напротивъ є и вредность добара маня, како є одговараюћа потреба манє важности. *Цєна* пакъ неозначава као вредность никакву полезность, кою ће човекъ изъ употребляваня некогъ добра повући, него изражава само да су две количине добара у продаіи єдна другой равне. Кадъ

кажемъ, цѣна є овой столици 5 фр., то самъ само опредѣліо, да се у продаіи за ову и овакву столицу дає 5 фр. или ма коє друго добро, коє се на 5 фр. цѣни, н. п. єданъ свиленъ шеширъ, єдне чизме вашарске, єдне лѣтне панталоне, єданъ простъ асталъ, єданъ фатъ дрва, єданъ товаръ брашна, єданъ аковъ вина и т. д. По цѣни мѣрени ови предмети *равни* су савршено сви, а по вредности уважаваюћи морали бы признати, да є 1 тов. брашна *вредніи* одъ свію други добара скупа, и да свиленый шеширъ ни оку брашна *невреди*. У обичномъ животу изражаваю се цѣне у новцима, зато, єръ се добра за новце у промѣну даю, редко пакъ добра за добра. Тако недає нико кадъ има 100 ока излишна жита, а кадъ су му потребне єдне чизме, жито за чизме, него прода жито за новце, па за те новце купи чизме. У научномъ смислу новци се као посредственици и олакшательи мѣне неузимаю толико ни у рачунъ, него се гледа више на стварна добра, због кои се куповина и продая учине. Исто тако є у науци равно, да л' се добра или услуге, или само уживанѣ продає и купує. Тако су 2 цв. цѣна єдне наднице, или цѣна уживаня на єданъ сатъ подъ кирію узетогъ коня и т. д. — *Трошкови* су напослѣдку скупъ свію оны добара, коя су се издала, да се какво друго добро прибави. Н. п. куповни трошкови цариградски папуча у Бѣограду су: куповна цѣна на месту произвођеня, подвозни трошкови, ћумрукъ, интересъ на уложеный капиталъ одъ времена куповине до продає и т. д.

§ 26.

Ове разлике се болѣ поняю, кадъ пытаня промотримо, коя се кодъ овы разны уважаваня добара ставляю. Кодъ вредности се пыта: *колико вреди?* Вредность се неможе изразити у количинама други

добара (зато ни у новцима не), єръ бы онда то цѣна добра была, него се само мѣри по важностима потреба', за коє є то добро сходно, па зато можемо само на таково пытанѣ одговорити: то є добро млого или мало вредно, єръ той важной или неважной потреби одговара; или у сравньиваню съ другимъ добромъ: ово є добро вредніе одъ оногъ, єръ већу потребу намирує. Кодъ цѣне се пыта: *пошто є?* т. є. шта иштешь, или коя добра иштешь, да ти за то твоє добро у замѣну дамъ. Цѣна, кою продавацъ инте, чиниће се може быти купцу велика, и мѣна ће се онда текъ удѣйствовати, кадъ се цѣна онако опредѣли, како ће за обадве стране угодна быти. У науци неможе нико быти продавацъ, безъ да ніе у исто доба купацъ, нити купацъ, безъ да ніе продавацъ, єръ є свакій у одношеню на оно добро, што у промѣну прима, купацъ, а у одношеню на оно добро, што у промѣну дає, продавацъ. У обичномъ животу онай се зове купацъ, кой за цѣну пыта, а онай, што одговара, продавацъ, или іоштъ обичніе купацъ є, кой новце дає, продавацъ є, кой іи прима. Кодъ трошкова се пыта: *шта стає?* или шта *кошта?* т. є. колико си трошка досадъ на ту стварь издао. Учинѣни око ствари какве трошкови поєдинце сматрани ништа друго нису но цѣне. Трговацъ по горенаведеномъ рачуна у Бѣограду све те цѣне къ трошковима оны папуча, премда тіи трошкови за поєдине уговораче, коима є онъ трошкове плаћао, нису трошкови но цѣне; као: куповна цѣна, цѣна подвоза, цѣна права ђумручногъ, цѣна (кириє) нѣговогъ дућана, цѣна (интереса) нѣговогъ капитала и т. д. Обично се ова три уважаваня подудараю, али врло се често башъ никако неслажу. Съ єднимъ драгимъ каменомъ може се човекъ само накитити, а за истый діямантъ може брашна купити, да крозъ цѣлу годину живи. Мене є стао прстенъ 10 ф., а

лебара 2 оке леба 2 гр., па се опетъ може догодити, да у гладно време я мой прстенъ за 2 оке леба дамъ. Споменъ одъ умрле матере толико вреди за мене, да га ни за кою цѣну дао небы, а за друге є тако незнатна стварь, да нико ништа небы за нѣга платіо.

§ 27.

Вредностъ дакле управля се исключно по потребама, зато ће (по §. 3.) вредность оны добара найвећа быти, коя нужне потребе намирую, оны напротивъ найманя, коя само тежньи човечіой за сяйностима угађаю; или по другомъ раздѣлѣню потреба', добра за обште човечіе потребе найвреднія су, за индивидуалне потребе пакъ найнезнатнія. На сасвимъ другій рачунъ долазимо, кадъ добра по вредности а и по цѣни и трошковима съ народно-економне, на другій пакъ, кадъ іи съ приватно-економне точке уважавамо. За ово сматранѣ нужно намъ є расчленити вредность добара по ньіовомъ разномъ одношеню къ другимъ добрима, и къ потребама човечіимъ, као и по томе, на кой се начинъ ове потребе намирую. Притомъ треба особито то опредѣлявати, єли коє добро и за цѣо народъ вредніе, ако се више одъ приватногъ уважава, и да ли се онда и народнимъ потребама одговара, ако приватный некимъ уживанѣмъ своє потребе намируе.

§ 28.

Кадъ самъ господаръ добро за своє потребе непосредствено употреблява, онда уважава онъ добро по *правой нѣговой вредности*, и степенъ полезности, коя изъ употребляваня добра за господара проистиче, називамо маню или већу *вредностъ употребляванія*, коя є основъ свакогъ уважаваня. Ова вредность управля се по суђеню нашемъ о полезности добра, зато є не само кодъ разны лица различита, него се

мѣня по мѣсту и времену и кодъ истогъ лица. Н. п. неки пуше дуванъ, зато є за ньи дуванъ вредніи но и вино или какво добро єло, другій воли вино но дуванъ; зими и у ладнимъ предѣлима намъ є милія опаклія но млого коєшта, а лѣти ладна вода. Почемъ су добра по горенаведеномъ производна или уживаћа, тако можемо и вредность употребляваня као *уживаћу* и као *производну* разликовати. Н. п. пастрму, рибе, жито, коє єдемо, морамо по уживаћой вредности исты добара уважавати; напротивъ ньиву и сѣме, музару краву, уважавамо по вредности ньіовы производа, млека, телећегъ меса и жита. Кодъ добара, коя се по ньіовомъ производу уважаваю, мораю се производа ради неки трошкови учинити, кои вредность производногъ добра умаляваю, ако су при истомъ производу већи. Н. п. манѣ є производне вредности она крава, коя више єде а исто онолико млека дає као и друга, или коя манѣ млека дає. Вредность употребляваня особито уживаћа управля се или

а) по найвећой првой потреби, коіой добро одговара. За ово мѣренѣ можемо читаву скалу — степене — редъ — вредности добара по важности ньима одговараюћи потреба начинити. Ако више добара єдной потреби одговараю, то ће оно добро вредніє быти, коє іошъ и друге потребе поредъ тога намирити може. Ова се вредность може *степенна вредность* назвати.

б) или по одношеню єдногъ добра къ другима, коя се за исту потребу употребляваю. Ако се само єдно добро за ту потребу способно у свѣту или у нашемъ иманю налази, то є оно *(односно) необходно нужно,* и нѣгова се вредность управля управо по важности потребе. Ако іи више има, то є вредность поєдиногъ добра тимъ већа (у одноше-

ню на друга), у колико є оно способніє, да ту потребу намири, коє зависи одъ ячине, траяня, сигурности њіовогъ дѣйства и т. д. Ово одношенѣ вредности разны добара може се у млого случаєва у числима изразити, н. п. 1 ½ оке ражи вреди толико, колико 1 ока пшенице. Кадъ се болѣ коє средство за неку потребу изнађе, то се тимъ неумалява вредность досадъ употребляваногъ средства, него се само ново, болѣ средство садъ више (или исключно) употреблява; лучъ гори онако добро као и пре, премда воле люди свеће горити. Ову вредность назваћемо *међуналичну*.

§ 29.

Люди имаю у своме иманю добара, коя они никако непосредствено неупотребляваю. Златари млоги неносе златне ланце или златно прстенѣ; млоги кои тргую съ дуваномъ, непуше га никако. Оваковя люди вуку одъ своге иманя користъ тимъ, што га у промѣну за друга себи потребна добра другимъ особама даю, и онда се ова добра неуважаваю по вредности употребляваня, но по *продайной вредности*. И продайна вредность є двояка. Кадъ добро зато продамо, да за нѣга друго нама потребно добро купимо, то се нѣгова вредность зове онда *вредность мѣне*, єръ се нѣгова вредность управля по вредности употребляваня оногъ добра, коє се прима, и самогъ нѣга. Напротивъ се нека добра непосредствено непродаю, него текъ њіови плодови. Н. п. кадъ млеко одъ наше музаре краве продаємо, то се онда и нѣна вредность управля по цѣни млека и по производной вредности краве т. є. по одношеню нѣне ране и нѣногъ плода, къ цѣни оногъ добра, коє ћемо у промѣну примити. Овде є производна вредность съ вредности продайномъ сложена, зато є можемо назвати *производна вредность мѣне*.

— Продайна вредность обично є цѣни оногъ добра равна, зато се и у числима изразити може, у другимъ случаєвима цѣна є одъ продайне вредности већа, у колико трошкови подвозни и продайни износе. Н. п. я бы продао осечена и сложена кола дрва кодъ куће за 4 цв., али кадъ донесемъ на піяцу, недамъ іи исподъ 5 $^1/_2$ цв., єръ рачунамъ 6 гр. подвозногъ трошка и дангубе.

§ 30.

Важно є разликованѣ вредности по нѣномъ одношеню къ уваженимъ добрима:

1) Кадъ се у призренѣ узима да некій родъ добара човечіє већe и манѣ потребе яче или слабіє намирити може, и кадъ се по томе добра уважаваю онда наилазимо на *вредность рода*, *вредность каквоће*, *абстрактну врвдность* добара. За сравньиванѣ абстрактны вредностій разны добара морамо равне количине добара узети, н. п. 1 оку дрва и 1 оку каменна угльна; коє добро више користи приноси, оно є и већe абстрактне вредности, н. п. неки родови каменогъ угльна су 2 — 3 путъ вредніи, него неки родови дрва.

2) Кадъ се добра уважаваю по користи неке опредѣлѣне своє количине за каково лице, н. п. єдногъ товара жита за єдногъ човека, то наилазимо на *вредность количине* или на *конкретну вредность*. Ова се вредность неуправля само по вредности рода оногъ добра, него и по готовини нѣговой, кою она особа осимъ ове поєдине количине іошть има, и по якоћи потребе тогъ добра. Ако количина каквогъ добра границу потреба' какве особе превазилази, то є онай сувишакъ добара за ову особу одъ врло слабе или башъ никакове конкретне вредности, премда абстрактна вредность ты добара

иста остає. Тай превишакъ непотребны добара уважава се одъ своґъ господара само по нѣговой цѣни, ако се немогу добра као готовине за доцніє оставити, или ако є господаръ сигуранъ, да ће и доцніє тогъ добра довольно имати моћи. Н. п. на покладе убіє селякъ 4 зеца, и сва четири су за нѣга равне абстрактне вредности, али само єданъ има конкретне важности за нѣга, єръ само єдноґъ може потрошити; друга три уважава по цѣни, т. є. продаће іи пошто зашто, а ако и ово неузможе, а онъ ће іи псима дати или напослѣдку и бацити или поклонити. — Ако є добро іошть у граници потреба' онда се вредности количине и каквоће подудараю. Онолико ћемо за набавлянѣ каквоґъ добра съ наше стране пожртвовати, колико она стварь, кою набавлямо, за насъ конкретне вредности имала буде, зато тежи свакій човекъ, да своє иманѣ тако састави, како бы оно найвише конкретны вреднострій у себи садржавало, и по овой тежньи управляю се продаваня и купованя а потомъ и цѣне добара. Кодъ добара, гдѣ се граница потребе неможе означити н. п. кодъ предмета за луксусъ, быва обично конкретна вредность неке количине добара баремъ у толико маня, у колико є и ова количина маня часть цѣле готовине добара. Н. п. луксуріозанъ човекъ може имати 20 — 30 и више седала, зато се овдѣ строго о конкретной вредности неможе ни говорити, али 1 седло є ямачно манѣ конкретне вредности, кадъ онъ 30 седала, но кадъ 20 или 10 има, и 2 су седла уобште манѣ конкретне вредности за нѣга но 5 седала, єръ маню часть цѣле готовине сачиняваю. Но има случаєва, гдѣ є потреба бескрайня и ненаситна, н. п. музеуми, библіотеке и т. д., и гдѣ се шта више вредность сваке поєдине количине, н. п. комада кньиге или новаца (монета) тимъ више увеличава, уколико

є она цѣле готовине маня часть. Н. п. у библіотеки одъ 100.000 кньига важи више єданъ егземпларъ Шилеровы дѣла, но у єдной врло малой, єръ она прва библіотека бы се назвала (готово) подпуна и савршена, и заузела бы прво мѣсто међу другимъ библіотекама, коє све губи ако єдногъ важногъ дѣла нема. Уобште є конкретна вредность различита не само кодъ разны особа, него и кодъ исте особе у разна времена и на разнымъ мѣстима.

§ 31.

Кадъ мотримо на уважаваюће лице, то се вредность каквоће по раздѣлѣню потреба управля, т. є. она є:

1) или *особна* (индивидуална), коя є плодъ расуђаваня поєдины особа, па се зато съ мнѣніємъ други лица и неслаже. Ако се єдно лице у уважаваню одъ свію други лица одликує, то се може онда говорити о вредности *афекціе* или *чуства*, (н. п. спомень какавъ). Другима є особна вредность непозната, или найвише могу други неко површно понятіе о ньой имати, и то судећи по цѣни, кою уважаваюће лице за коє добро дає.

2) или *вредность класе* какве у народу, коя се по расуђеню више людій у равномъ стању налазећи се управля; н. п. научне кньиге за учене люде, стари новци, надписи, прстенѣ за испытателѣ древностій и т. д.

3) или *обшта вредность*, кадъ се у уважаваню полезности каквогъ добра баръ цѣо народъ слаже. Уважаванѣ вредности каквоће, коє се у сматраню кућевногъ станя цѣлогъ народа употребити мора, и на коє влада у гдѣкоимъ поводима поглавито — и исключно пази, може се опредѣлити само тимъ путемъ, кадъ се скупъ потреба разумно живећегъ

и довольно изображеногъ човечіегъ друштва за мѣрило узме, и кадъ се полезность свакогъ добра по нѣговомъ одношеню къ овомъ строю нравны цѣлій опредѣли.

Конкретна вредность предпоставля свакадъ неко одношенѣ кућећегъ лица ка опредѣлѣномъ имању. Она може због разноветности овы одношеня абстрактну вредность умалити или є сасвимъ и уништити. И она се разликує:

Као *особна* или приватно-економна, по коіой се поєдини, и

Обшта или народно-економна конкретна вредность, по коіой се цѣо народъ у мѣнама управля.

§ 32.

Вредность каквоће изражава праву полезность добра и то више обшта но вредность класе или особна. У обичномъ животу пакъ морамо уважавати по конкретной вредности, єръ люди нетраже она добра, коя човечіемъ опредѣлѣню найвише одговараю, него коя су ньима подъ ондашньимъ околностима найпотребнія. Потребе се намирую онимъ добрима, коя конкретне вредности имаю, зато люди найвише за тимъ добрима и теже. Оно є иманѣ нама наймиліе, коє найвише конкретны вредности за насъ има. У дѣтиньству свакогъ народа се морао поєдиный домаћинъ съ онимъ добрима снабдѣти, коя су за нѣга найвеће конкретне вредности имала. Доцніе пакъ, почемъ су се мѣне добара све више и више уобичаиле, олакшало се поєдинимъ особама у толико, што ніе свакій принуђенъ, да своє иманѣ само изъ добара, коя за нѣга конкретне вредности имаю, саставля, єръ є ова добра свакадъ помоћу мѣне набавити могао изъ другогъ имања, давши изъ своегъ иманя она добра, коя за нѣга

немаю толико конкретне вредности. У то време престало се дакле по конкретной вредности уважавати, него више по томе, колико може коя особа изъ продае своегъ (конкретно неважећегъ) добра користи уживати, а то є по продайной вредности, или почемъ су се и посредственици продае — *новци* — уобичаили, по цѣни новчаной. У садашнѣ доба оно є иманѣ найвеће и найболѣ, коє за новце промѣнѣно найвећу суму новаца износи. Но кадъ строжіе стварь ову промотримо, увиђамо, да и овдѣ конкретна вредность исто онако важи као и у горенаведеномъ случаю, само што свакій посредствено на ню мисли. Нико неприма новце новаца ради, но да за њи добра одъ конкретне за нѣга вредности набави, и тако имаю и новци посредствомъ други потребны добара, коя за новце набавити желимо, свою вредность употребляваня, съ томъ разликомъ, што се новци найкорисніе онда употребе, кадъ се изъ нашегъ иманя издаду, коє кодъ други добара ніе тако.

§ 33.

Продайна вредность и одъ нѣ зависећа цѣна немогу се као доставѣрна мѣрила нашегъ иманя употребити, због слѣдующегъ:

1) Цѣна означава само, да се єдно добро съ другимъ у продаи уравнява, али неизражава никако користи, коє изъ уживаня ты добара за човека проистећи могу.

2) Цѣна се изражава у новцима, кои за себе вредности непосредственогъ употребляваня готово немаю. Цѣль найвиша новаца є, да се издаду, и да намъ тимъ одъ ползе буду. Што више новаца имамо, моћићемо више издавати и манѣ ће намъ жао быти, да єдну опредѣлѣну суму издамо, но кадъ бы

мало новаца имали. Што є кой богатіи, тимъ ће манѣ уважавати єдну суму новаца, н. п. 10 фр., а тимъ манѣ и сва она добра, коя се за 10 фр. купити могу. И тако уважаванѣ по цѣни ништа ніє стално, него є свако добро за разно богате господаре иманя разне вредности; т. є. вредность добра стои свакадъ у узаймной суразмѣрности съ величиномъ цѣлогъ иманя, тако да су єдно добро или єдна сума новаца веће вредности, у колико є иманѣ манѣ, напротивъ манѣ вредности, у колико є иманѣ веће. Ово є због слѣдующегъ. Свакій човекъ изда неку частъ свои новаца на намиренѣ свои найважніи потреба, а потомъ трошни остало све на манѣ и манѣ важне потребе. Прва сума представля найвреднія добра, последня пакъ предметъ какавъ луксуса. Сирома човекъ има само толико новаца, да найнужніє потребе намири, зато єдна опредѣлѣна сума новаца, н. п. 3 цв. на данъ, представля кодъ нѣга найнужніє потребе, н. п. рану, квартиръ, огрѣвъ, обућу и одѣло. Онай пакъ, кой 30 цв. на данъ има, издао є исто тако 3 цв. на исте предмете, и додао є къ томе іошъ 7 цв., да бы то уживанѣ у больой каквоћи добавіо; осталы 20 цв. пакъ представляю му намиренѣ споредны потреба, као: возанѣ, шетанѣ, веселѣ, частенѣ и т. д., зато ће 3 цв. за нѣга готово десетъ пута манѣ вредити, но кодъ оногъ сиромаха.

3) Млога добра одъ врло велике вредности и неуважаваю се по цѣни, н. п. градови, путови, планине, цркве, рѣке и т. д.

4) Кадъ бы народно иманѣ по цѣни уважавали, често бы на врло погрешна увѣреня дошли, особито, кадъ бы одъ премѣне у количини цѣне на премѣну у количини вредности заключили. Народно покретно иманѣ се єднако умножава, землѣ пакъ

остаю у истой величини, зато ће по времену истой површини земљ равно быти више покретны добара, т. є. цѣна ће земаля тако нарасти, у одношеню на покретно иманѣ, да ће намъ се чинити, землѣ су се умложиле, а покретно є иманѣ непремѣнѣно остало, коє є немогуће помислити. Исто тако могу се цѣне покретногъ имања мѣняти, и онда бы погрѣшили, кадъ бы одъ те премѣне цѣне на премѣнѣну количину добара заключили; н. п. гладна година произведе 40,000.000 ока жита по 2 гроша 80,000.000 гр., родна година напротивъ произведе 100 мил. ока по 16 пара 40 мил. гр. Кадъ бы по цѣни народно иманѣ уважавали, морали бы на то погрешно заключенѣ доћи, да є гладна година 2 пута плоднія но родна была, премда є управо 2 $^1/_2$ пута манѣ произвела.

5) Да є ово уважаванѣ недостаточно, увиђамо и изъ приватногъ кућеня, гдѣ поєдниный она добра непродає, коя су нѣму потребна, и о коима мисли, да іи доцніє, кадъ му устребаю, неможе лако или не баръ за ону цѣну набавити. У овомъ случаю дакле припознає и поєдиный приватный домаћинъ, да є вредность право мѣрило добара, а не цѣна.

§ 34.

При свимъ овимъ оскудостима цѣне морамо се при уважаваню разны иманя опетъ нѣ држати. Народно иманѣ и неподлежи млого упливу цѣне, єръ добытци изъ цѣна проистичући, нису производомъ но дѣобомъ имања постали, т. є. што єданъ добыє, то другій изгуби, или управо, почемъ се цѣна на конкретномъ уважаваню оснива, то добыяю обадва мѣняча. Но ако нашь народъ у одношеню на друге народе као мѣняча помислимо, онда се како наша тако и странна добра по цѣни уважавати мораю,

но у томъ случаю добыяю опетъ обадва народа, и тако цѣна остає безъ велике важности. Но опетъ поредъ свегъ тогъ, само уважаванѣмъ по цѣни можемо савршеный прегледъ величине каквогъ иманя добыти, и само *тимъ* путемъ намъ є могуће, разна иманя по ньіовой величини сравньивати. Ако цѣна непосредствено и неозначава, колико ће коє лице одъ своегъ иманя непосредствено уживанѣмъ користи имати, то се опетъ цѣномъ посредствено важность иманя опредѣлява, почемъ свакій господаръ у садашнѣмъ развитку радиности (индустріе) свако продаємо добро за друго себи потребно добро у промѣну дати може, тако да му цѣна єдногъ добра представля сва друга полезна добра, коя се за ту цѣну набавити могу. Често се нека добра продаіомъ немогу набавити, али то су редка и манѣ важна добра. Найвредніи добара има найвише на свѣту, она се найвише и найєвтиніе производе — вода, лебъ, дрва, гвожће и т. д. — зато су врло редки они случаи, гдѣ се она путемъ продає немогу набавити. Тимъ се умаляваю незгоде, коє изъ недостаточногъ уважаваня по цѣни проистичу. Осимъ наведеногъ оскудно є уважаванѣ по цѣни и због слѣдуюћи свойства цѣне. Уважаванѣ по вредности оснива се єдино на потребама човечіимъ, коє су сталне, са животомъ човека тесно скопчане и коє су узрокъ, да се добра производе, купую, продаю и троше. Кодъ цѣне имамо двогубо уважаванѣ. Съ єдне стране узима се у разсматранѣ вредность добра, коє се продає, па потомъ и вредность другогъ добра, коє се купує, тако да се премѣномъ вредности єдногъ добра и вредность другогъ добра премѣни. Те премѣне цѣне неосниваю се само на абстрактной и конкретной *вредности* обадва добра, него и на ньіовимъ *трошковима* производа и подвоза, и напослѣдку на већой или маньой тежньи купа-

ца да добро купе, и продаваца, да добро продаду, т. е. на *конкуренціи*. По томе састои се цѣна изъ три саставне части, одъ кои свака манѣ или више при свавомъ опредѣляваню цѣне дѣйствує.

§ 35.

Вредность добра каквогъ за наше уживанѣ опредѣлява найвеће пожртвованѣ (цѣну), на коє ћемо се мы склонити, да то добро присвоимо (купимо). Ако се пакъ нежели добро непосредствено употребити, него ако се зато само присвая, да се опетъ доцніе прода, то се оно пожртвованѣ или цѣна неопредѣлява вредности употребляваня него продайномъ вредности. Зато неће нико, ако є слободне волѣ, тако што назарити, да притомъ губи, осимъ изъ други неекономны узрока [1]) или съ тимъ намѣренѣмъ садъ да нешто изгуби, али тимъ више зато доцніе да добіе. Ако ове неекономне и неправилне и редке економне случає изузмемо, то можемо као прво обште правило цѣне поставити: *цѣна предмета каквогъ неможе вредность нѣгову, кою онъ за купца има, превазиѣи.* Изъ овогъ слѣдує:

а) Одъ више людій, кои добро какво оће да купе, онай ће више за то добро дати, ако су обоице иманя єднака, за кога є оно добро веће особне вредности. Ово се найболѣ при лицитаціяма (држбама) примѣћава. б) Найвреднія добра, ако се лако немогу набавити, имаю найвећу цѣну: — вода у пустиньи, рана у обсаћеной варощи. в) Кадъ млого неважећа добра поскупе, онда се брой ньіовы купаца напрасно и яко умалява, єръ немаю толико вредности, колико цѣна ньіова износи. Добра велике вредности имаю готово истый брой купаца и при найвећой скупоћи. г) Кодъ добара, коя се немогу умложавати, кодъ кои се трошкови наба-

вляня немогу у рачунъ узимати, и коя за исто употреблѣнѣ служе, управляю се цѣне по њіовой вредности, — н. п. кодъ производны земаля. д) Продавацъ ће већу цѣну одъ оногъ купца искати, о комъ мисли или зна, да му є нѣгово добро особито нужно, и да га купацъ особито яко (по вредности) уважава.

[1]) Анекдота о Естерхазію посланику, да му є на пытанѣ, пошто є некій конь, енглескій продавацъ одговоріо, да онаковогъ коня само енглескій кавалиръ платити може, на ков Естерхазій увређенъ потегне и убіе коня съ мѣста и плати грдну цѣну, коя се никадъ у Енглеской плаћала ніе. Овдѣ є накнада цѣне душевно уживанѣ, што є честь аустрійски кавалира опрата.

§ 36.

Трошкови производа и подвоза ствари какове опредѣляваю исключно цѣну онда, кадъ се стварь у свако доба съ пожртвованѣмъ трошкова набавити може. *Продавацъ* є одъ губитка сигуранъ, кадъ само трошкове извади, зато и неуважава трговацъ или другій кой предузиматель у пазару стварь по нѣной вредности, него рачуна само трошкове, и тежи за таковомъ цѣномъ, коя ће му баръ трошкове за стварь учинѣне накнадити, и ако могуће буде поредъ тога, и некій добытакъ за увеличаванѣ главногъ или за умложаванѣ свои ужитака набавити. Ка трошковима овимъ рачупаю се сви издатци учинѣни за произвођенѣ, за кирію подвоза, смѣстишта, и интересе одъ капитала, за потрошено єло, пиће, одѣло и т. д. за себе и своє раднике одъ времена, како се добро набавило, донда кадъ се продало и т. д. Напротивъ губи свакій, коме цѣна баръ ове трошкове ненамируе. Зато можемо као друго правило цѣне изрећи: *найнижа цѣна еспапа каквоеъ ніе маня одъ нѣгоеы трошкова.* За *купца* пакъ важе

трошкови зажелѣногъ еспапа поредъ нѣгове вредности због слѣдующи узрока. Свакій се труди собствене користи ради, да зажелѣне предмете са што маньимъ пожртвованѣмъ (трошковима) набави, и стога неће нико заискану цѣну платити, ако зна, да другимъ путемъ и другомъ приликомъ истый еспапъ съ маньимъ пожртвованѣмъ, съ маньимъ трошковима, набавити може. Ово ће купацъ онда знати, ако трошкове еспапа, за кое онъ самъ, или за кое му другій неко еспапъ какавъ набавити може, познае. Изъ овогъ слѣдуе треће правило цѣне: *цѣна неможе већа быти одъ оны трошкова, за кое купацъ другимъ путемъ истый еспапъ набавити може.* Ова се граница цѣна' понекій путъ неможе употребити: а) кадъ се сума трошкова никако неможе ни опредѣлити, н. п. кодъ плодова умѣтности, или кодъ редкостій природны; или кадъ ніе нама позната н. п. кодъ странны производа; б) кадъ произвођенѣ еспапа одъ особиты околностій зависи (н. п. особито добро вино), тако да га ни купацъ ни другій кои никако произвести немогу; в) кадъ е купацъ зато склонѣнъ еспапъ преко нѣговы трошкова да плати, што мисли, да е особито добаръ, или што га е башъ у угодно време нашао, или што га садъ на лакъ начинъ набавити може и т. д. Ови су случаи, гдѣ особно (индивидуално) уважаванѣ конкретне вредности цѣну опредѣлява, редки, но по већой части зависи цѣна одъ трошкова, гдѣ се готово сви продавци и сви купци у мнѣніяма слажу, а тимъ се олакшава, да се добра често и лако мѣняти могу.

§ 37.

По досадашнѣмъ изяшняваню може се на пытанѣ, у чему се *добытакъ при мѣни* састои, лако одговорити. Свака зрелимъ расуђенѣмъ и слобод-

номъ вольомъ учинѣна мѣна приноси свакомъ мѣнячу користи, коя се отудъ пораѓа, што се промѣнѣне количине одъ обадве стране разно уважаваю. Єръ: 1) ако є купацъ куплѣно добро за своє собствено употребляванѣ опредѣліо, то се користъ за нѣга изъ мѣне проистичуѣа састои у разлики конкретне вредности куплѣногъ добра и издаты за нѣга трошкова. Ови трошкови се мѣре или по *вредности* у замѣну даты стварій, ако су оне новци, или ако се другимъ добрима замѣнити немогу, — или по *трошковима* даты стварій, ако се оне за исте трошкове свакадъ опетъ набавити могу. Ако є цѣна куплѣногъ добра маня одъ трошкова, за коє човекъ самъ добро произвести, или га съ друге стране набавити може, то добыя купацъ, уколико су трошкови већи одъ праве постоѣне цѣне. Овай добытакъ може се назвати *добытакъ изъ трошкова* проистичуѣій, кой є самъ єдна часть цѣлогъ добытка при мѣни. [1]) 2) Ако пакъ купацъ само зато стварь купує, да є опетъ прода, то треба найпре цѣну куповну съ продайномъ сравнити, и добытакъ по разлики обадве цѣне опредѣлити.

[1]) Купацъ є набавіо добро каково за 100 фр., а прилаже му вредность одъ 180 фр., то є уобште нѣговъ добытакъ при мѣни 80 фр. Ако бы пакъ за исто добро, кадъ га самъ произведе или съ друге стране набави, морао 136 фр. издати, то су му притомъ 36 фр. добытакъ изъ трошкова проистичуѣій. Разлика пакъ измеѣу вредности (180 фр.) и измеѣу већи трошкова (136 фр.) т. є. 44 фр. су другій део цѣлогъ добытка при мѣни. Овай бы се део добыо, да є купацъ самъ стварь произвео или иначе другимъ путемъ набавіо, но онъ се никадъ готово у рачуиъ неузима, почемъ се на вредности оснива, па зато се точно ни опредѣлити неможе.

§ 38.

Конкуренція є суревнуюћа тежня више людій, да неко добро купе или да га продаду. Кадъ више купаца желе неку ствaрь да купе, а готовина те ствари недостає, да потребе свію намири, то ће онай купацъ пре купити моћи, кой већу цћну платити може и оће. Исто тако ће у суревнованю више продаваца при продаваню нѣiовы еспапа (кадъ односно мало купаца има) онай продавацъ пре свою ствaрь продати, кой є за нижу цћну дати може и оће. Конкуренціомъ се купаца', коє мы *тражня* зовемо, ползую продавци, а конкуренція продаваца — *поиуда* иде на користъ купцима. Конкуренція обе стране поставля дакле цћну за више мћна међу границе, коє за све купце и продавце — за све конкуренте важе, т. є. међу вредности и трошкове, и помера є часъ навише часъ наниже. Конкуренція се са две стране сматрати мора: свакій конкурира са своимъ єдножелећимъ т. є. купацъ съ купцима, продавацъ съ продавцима, а поредъ тога конкурира и съ онима съ коима пазари, т. є. продавацъ съ купцима, а купацъ съ продавцима, єръ ће свакій само онолико за некій еспапъ платити, или свой еспапъ по ону цћну дати, како друкчіе неможе. Притомъ неконкуриpаю само гомиле продаваца и купаца, него свакій поєдиный има у томъ своє користи предъ очима, коя є одъ користи нѣговы конкурета различна. Тежнѣ обадве стране конкурента' ограничаваю се узаймно, и принуђаваю свакогъ, да постоећа обстоятельства добро испыта, како бы подъ найбольимъ за нѣга условльима, (коя се на ползу обратити могу), пазаріо. Вредность и трошкови опредѣле одчасти цћну, а конкуренція є свакадъ рѣши, изузимаюћи цћне оны предмета, кои се рѣдко продаю, и кодъ кои дакле ни купци

продавце ни продавци купце бирати немогу. Конкуренція се опредѣлява са две стране:

1) *Величиномъ* (екстензивности) конкуренціе. Величина конкуренціе зависи одъ количине еспапа, кою неки желе и могу да купе или други да продаду. Већа ће цѣна быти, ако се више еспапа тражи, но што є на пазаръ донето, маня пакъ цѣна, ако се више нуди, но што ће се купити.

2) *Ячиномъ* (интензивности) конкуренціе. Ячина конкуренціе є тежня и ревность купаца или продаваца, да што пазаре. Ячина *тражнѣ* зависи одчасти одъ вредности добра, или одъ имућности купаца, или одъ ньіовогъ мнѣнія, оће ли се и како ће се доцніе неко добро набавити моћи. Ячина *понуде* може се сматрати као магновено уважаванѣ конкретне вредности у промѣну даты новаца.

Ако су тражня и понуда у ячини и величини одъ прилике равне, то ће и цѣна еспапа средня и за купца и продавца одъ прилике равно угодна и пробытачна быти. Све околности, због кои се тражня и понуда мѣняю, премѣнюю и цѣну еспапа, ако се іошъ и появиле нису, него само ако є вѣроватно, да ће се появити. Найвреднія и найєвтинія добра подлеже найвећимъ премѣнама цѣне, єръ се одъ свакогъ због ньіове євтиноће могу, а због ньіове вредности мораю купити.

§ 39.

Конкуренціомъ опредѣлѣну и у млогимъ случаєвима равно погођену цѣну назвали су неки списатељи *пазарномъ*, *чаршійскомъ*, *обичномъ*, *правомъ* цѣномъ. Она се обично као подпуна заступница добра, коє се за ню купує, сматра, єръ се оно свакадъ лако за ту цѣну набавити може. Овой пазарной цѣни противуставили су: *природну*, *праву*, *нужну*,

трошковну цѣну, коя управо и ніе цѣна, него *сума трошкова*, и стога само єдна опредѣляваюћа часть цѣне. Цѣна може равна трошковима быти, но онда ніе она особитый некій родъ цѣне, него опетъ пазарна цѣна, а што є тако на неприродный степенъ спала, узрокъ є конкуренція, коя и иначе цѣну (у послѣдньой инштанціи) опредѣлява. Само она добра имаю пазарну, обичну цѣну, коя се редовно производе и често пазаре, зато се таковой цѣни може противуставити *повдина* цѣна оны добара, коя тако редко на пазаръ долазе, да се цѣне ньіове у различитимъ пазарима єдне одъ други сасвимъ разликую. Цѣне добара осниваюћи се на равнимъ економнимъ желяма людій теже, да се съ трошковима произвоћеня и набавляня изравнаю. *Смисъ* наводи о овомъ правилу: „природна цѣна є средоточіе (центрумъ), ка коме премѣнльиве пазарне цѣне свію еспапа непрестано теже (гравитираю). Случаи свакогъ рода могу пазарну цѣну за неко време одъ оногъ средоточія удалити — више нѣга подиѣи, или исподъ нѣга спустити, и цѣне ће, ма какове препоне іи на другомъ комъ степену задржавале, свакадъ тежити, да се къ ономъ средоточію приближе.“ Узроци овогъ правила су:

1) Ако цѣна исподъ трошкова падне, то губе продавци, и ту штету мораю они и претрпити, али ће се у будуће одъ нѣ чувати, т. є. неће тай еспапъ, кой се рѣаво плаћа, више на пазаръ ни доносити. Тимъ ће се дакле понуда дотле умалявати, докъ се съ тражньомъ неизравна и докъ зато цѣна опетъ нескочи.

2) Што се више цѣна надъ трошкове пенѣ, тимъ више добыяю продавци. Овимъ добыткомъ се люди побуде, да више тогъ еспапа на пазаръ донесу, тимъ се понуда умали, и цѣна се еспапа наниже помери.

У обадва случая є дакле понуда, коя тражньи слѣдуюћи цѣну суми трошкова приближава. Но ако се цѣна одъ трошкова и удали, лакше іой се надъ трошковима него исподъ трошкова за неко време држати; єръ ако подъ трошковима стои, то губи предузимателъ, зато ће се онъ изъ свію сила упети, да овомъ губитку другій путъ избѣгне, а ако є цѣна надъ трошковима, то добыя онъ више него продавци другогъ еспапа, зато ће ови послѣдньи свой посао оставити и на нѣговъ корисніи прећи. Но притомъ познато є, да є лакше предузеће каково, коє се рђаво исплаћує, оставити, него корисно каково наново предузети, па зато ће се и цѣна лакше надъ трошковима него исподъ трошкова држати. Но не само премѣномъ понуде него и умалѣнѣмъ тражнѣ, особито кодъ еспапа, кои се на далеко шалю, могу продавци велике штете осетити, алъ тимъ се велика вредность конкуренціе неумалява, нарочито кадъ помислимо, да разумни и обзирни предузимателъи, кои се у невреме неупуштаю у велике ризике, слабо кадъ знатно штетую.

§ 40.

Ово подударанѣ трошкова съ цѣномъ предпоставля, да продавци безъ муке понуду еспапа каквогъ по свагдашньой цѣни увеличати и умалити могу. Ако овомъ премѣньиваню понуде какве препреке на путу стоє, то се лако догађа, да цѣне краће или дуже време надъ или подъ трошковима стаяти могу. Тимъ се ограничава єдно у народномъ кућеню врло важно правило, зато є корисно, да строжіе такове препреке промотримо. Умлогимъ приликама су оне тако слабе, да се цѣне и трошкови по свакой премѣни тражнѣ опетъ наскоро подудараю. Те препреке слободне конкуренціе у понуди еспапа зову се *монополи* у пространіемъ зна-

ченю речи, и могу слѣдство *природны* или у *човѣчіой* вольи и станю лежећи околностій быти.

Природни монополи:

1) Нека добра могу се само на некимъ мѣстима производити, а то су особито производи сирови; зато є скупо воће у сѣвернимъ предѣлима.

2) У млогимъ случаєвима успѣваю баръ нека добра євтиніє и болѣ на некимъ мѣстима; н. п. добро вино.

3) Кодъ неки добара нестоє произвођеню толике препреке на путу, али величина приноса каквогъ добра нележи у човѣчіой власти. Тако оєвтиня жито после богате жетве, и цѣна му падне подъ трошкове.

Човѣчія воля и станѣ могу увеличаванѣ понуде препречавати:

1) Односећи се на *радню*. Навикнути люди на занатъ какавъ, немогу лако къ другомъ предузећу прећи. Селяци тешко прелазе на варошкій, и варошани на землѣдѣлскій посао. Мало се людій на вѣштачке послове оддаю, зато се найлакше у томъ понуда поремећава. Тайне у урађуюћимъ занатима, (коє се садъ немогу за дуго чувати), умаляваю конкуренцію понуде и приносе предузимателю велике добытке.

2) Односећи се на *капиталъ* умалява се понуда, што се с' єдне стране уложени у велика предузећа капитали немогу безъ велике штете извући и на друго предузеће обратити, съ друге стране пакъ велика предузећа потребую велике капитале, да у њима мало людій конкурирати могу. Упрвомъ случаю губе предузимательи, у другомъ пакъ добыяю.

3) И сама *тражня* може равновѣсіе конкуренціе препречавати, ако се често и яко премѣнює. Предузиматель управля се непрестано по некой величини тражнѣ, и свакадъ є у сумньи, оће ли ова тражня остати, докъ онъ све на пазаръ донете еспапе непрода. Ако се заиста тражня умали, то ће онъ у будуће понуду умалити, и тако се може догодити, да се понуда и тражня никадъ неизравнаю.

4) Напослѣдку подаренимъ одъ државне власти правомъ за исключно предузиманѣ некогъ заната, коє се обично, ако се на какву грану трговине односи, *монополъ* у тешнѣмъ смислу речи назива.

§ 41.

Іошъ намъ треба на пытанѣ одговорити, шта быва съ цѣномъ, ако се при истой конкуренціи трошкови уманяваю или увећаваю. Обично се мисли, цѣна мора иста остати, докъ се годъ тражня и понуда непремѣне, но ако ближе стварь сматрамо, видићемо, да се цѣне већь зато пеню, што є свакій купацъ сигуранъ, да ће се у противномъ случаю оне доцніе пети. Ово быва у разнимъ случаєвима овако. Кадъ бы цѣна еспапа каквогъ, кой продавца садъ више стає него пре, непремѣнѣна остала, то бы продаващъ онай превишакъ трошкова морао изъ своегъ џепа платити. Онъ ово чинити неће, него ће пре одустати одъ продаваня тогъ еспапа, коє ће понуду умалити, и цѣну навише потерати. Зато се у оваковимъ случаима и купци одма склоне да заискану већу цѣну плате. Кадкадъ изиђе продавцима за рукомъ, те цѣну толико узвисе, да іимъ се свима цѣо превишакъ трошкова одъ купаца плати. У случаєвима некимъ пакъ, особито онда, кадъ неки продавци євтиніе и болѣ одъ други производе, наплати се осталима само нека часть трошко-

ва. Уобште пакъ може се догодити, ако се еспапъ яко тражи, и ако є превишакъ трошкова умѣренъ, да купци све увећане трошкове на себе приме. Ако се пакъ само нека часть купаца на то рѣши, и ако продавци непримаю увећане трошкове на себе, то скаче истина цѣна, али се и манѣ еспапа троши и производи. Продавци су понекій путъ задовольни, ако іимъ се само нека часть трошкова наплати, особито ако су досадъ на томъ еспапу доста добыяли, или ако неки одъ ньи євтиніє тай еспапъ производити могу, — и онда падне цѣна на некій средньій степенъ. Ако напослѣдку купци одъ своґъ нискоґъ даваня, а продавци одъ своґъ високоґъ исканя неће да одустану, то мораю производъ и продая тоґъ еспапа престати.

§ 42.

Што се пакъ тиче цѣне, кадъ се трошкови *уманяваю*, то є сигурно, да ће и цѣна падати, ако се само понуда лако увећати може, а то ће на свакій начинъ слѣдовати, єръ се већимъ добыткомъ продавци ободраваю, да више таковоґъ еспапа (ако могу) на пазаръ доносе, и тако ће користь збоґъ євтинієґъ еспапа спочетка продавци а потомъ све купци уживати. Кадкадъ могу неки продавци съ манѣ трошкова стварь на пазаръ доносити, н. п. ако су ближе мѣсту продає, или ако матеріяле євтиніє набавляти могу и т. д. Притомъ су слѣдуюћи случаи могући: 1) Ако они продавци, кои съ наймањ трошкова производе, сваку потражену количину еспапа на пазаръ донети могу, то ће само они и продавати, и конкуренція међу *ньима* поставиће цѣну на онакавъ степенъ, колико *ньіови* трошкови износе. По овомъ ће правилу и кодъ оны еспапа, кои се одъ више точака у некій предѣлъ разашилю, она точка већій просторъ продає имати,

коя далѣ съ истимъ трошковима своє еспапе однети може. Тако ће оне производеће и тргуюће вароши найболѣ цватити, коє поредъ осталогъ на євтинимъ особито воденимъ путовима леже. Иста варошь окружена одъ разны путова морскогъ, рѣчногъ, сувогъ доброгъ и сувогъ рђавогъ (бреговитогъ, баровитогъ) пута найвеће ће користи имати одъ морске стране, нити ће іой се млого наудити, ако іой се сувый рђавый путъ (ратомъ, уговорима и т. д.) затвори. На воденой страни быће далеко нѣна граница продає, зато се богате вароши и предѣли само на тако угоднимъ мѣстима подиѣи могу, зато се у поєдинимъ варошима люди око воде и ондѣ гдѣ друмови бію, найгушће населяваю, и ово независи одъ волѣ човѣка, него лежи у природи народногъ куѣеня. 2) Ако они євтиніє производеѣи продавци сваку потражену количину еспапа на пазаръ донети немогу, то се цѣна управля по ячини тражнѣ; т. є. а) ако є тражня само толика, да се већь производима оны євтиніє производеѣи продаваца намирити може, то ће они сами и моћи свой занатъ продужити, и манѣ ће се еспапа продавати, а б) ако се тражня тако увеѣа, да се онимъ євтиніимъ производима намирити неможе, то ће цѣна у толико навише скочити, да ће се и трошкови оны скуплѣ производеѣи предузимателя накнадити, а они євтиніє производеѣи ће у толико више добыяти.

§ 43.

Трошкови, коє продаваць у цѣни еспапа тражи, да му се одъ купаца накнаде, састоє се изъ свію око еспапа употребльны добара одъ времена произвоѣеня до коначне продає. У народно-економномъ смислу могу трошкови чиста добыть быти, као доходци одъ капитала или одъ земльѣ, за приватногъ су пакъ они само производни трошкови.

Они су одъ предузимателя издати: 1) за накнаду употреблѣны радника — за наямницу, 2) за ренту употреблѣны земаля и 3) употреблѣногъ капитала, 4) за умѣрену обичну накнаду нѣговогъ труда (заслуга предузимателя), 5) за цѣну у предузећу потрошены добара (преобразина, помоћны матерія и т. д.). У цѣни овы предмета садржани трошкови могу се поєдинце *опетъ* на петъ саставны частій разрѣшити и т. д. Продавацъ као предузиматель може осимъ своє занатске заслуге (4) іоштъ више заслужити, ако н. п. самъ ради, или ако *своє* капитале или землѣ употреблява. У овомъ случаю, ако іи є онъ тимъ путемъ євтиніє набавіо, треба опетъ да іи у цѣни тако рачуна, као да іи є одъ други людій по обичну цѣну купити морао, но на свакій начинъ може онъ свой производъ, ако знатніє користи за нѣга отудъ проистичу, євтиніє продавати но други предузимательи; н. п. ако є корисніє за нѣга, кадъ већу количину еспапа євтиніє, но кадъ манѣ а скуплѣ продає. Ако цѣна трошкове надвиси, то добыяю найпре предузимательи, но ако се цѣна дуже на томъ високомъ степену уздржи, то мораю предузимательи тай необичный великій добытакъ одчасти съ радницима и господарима земаля и капитала подѣлити. На то ће га конкуренція принудити, єръ бы се у противномъ случаю истина тешко али опетъ млоги люди рѣшили, да то корисно предузеће и они предузму, и тако бы увећаномъ тражньомъ раднѣ, капитала и земаля цѣне овы производны потребностій скочиле, а занатска (предузимательска) заслуга пала.

§ 44.

Ако се за производъ и набавлянѣ каквогъ предмета млого више издало, тако да є нѣгова цѣна сравнивши є съ цѣнама други предмета исте вред-

ности млого већа, то кажемо онда, да є тай предметъ *драгоцѣнъ* или *скупоцѣнъ*, а предметъ съ противнимъ свойствима можемо назвати *малоцѣнъ*. Напротивъ предметъ є онда *скупъ*, кадъ намъ се нѣгова цѣна сравнѣна са нѣговимъ обичнимъ цѣнама на другомъ мѣсту или у друго време велика чини, а *євтинъ* є предметъ онда, кадъ є на истый начинъ нѣгова цѣна маня. Међу скупомъ и євтиномъ цѣномъ лежи *средня* цѣна, коя є по већой части и *обична*, премда могу скупе и євтине цѣне обичне быти. Средня цѣна одговара средньой суми трошкова, а обична є она, коя найдуже трає, и коє се сва предузећа съ тимъ еспапомъ у свези стоєћа држе. По томе може скупоцѣно добро какво євтино быти н. п. драго каменѣ є скупоцѣно, али кадкадъ и на некимъ мѣстима оєвтиня; напротивъ жито є малоцѣно добро, али може яко поскупити. Скупоћа и євтиноћа означаваю одношенѣ єдне цѣне къ другимъ цѣнама истогъ добра, напротивъ скупоцѣность и малоцѣность управляю се по одношеню цѣне єдны добара къ цѣни други добара. Што се пакъ скупоћа и євтиноћа *свію* добара у одношеню на новце зове, ніє строго узевши ништа друго, но євтиноћа и скупоћа самы новаца.

§ 45.

Добро каково може скупо и євтино быти или збогъ премѣне понуде и тражнѣ, гдѣ трошкови непремѣнѣни остаю, или премѣномъ трошкова производа и привоза, гдѣ конкуренція иста остає. Прва премѣна цѣне зове се *односна* (релативна), друга *стварна* (реална). Слѣдства узрока овы разны премѣна цѣне важна су за народно и приватно куѣнѣ, зато намъ іи треба ближе промотрити:

1) Стварна скупоћа ніє корисна ни за народъ ни за предузимателя. У народу се троше око про-

извођења єдногъ добра неке матеріє, коє бы се на производъ другогъ добра обратити могле, народно се уживанѣ ограничава и тимъ народъ ненапредує. Приватни предузимателъи мораю више труда и трошка на производъ єдногъ добра обратити, и непримаю за то веће накнаде, а поредъ тога продая іимъ се збогъ скупоће ньіовы производа умалява, и тако штетую. Ово є тимъ жалосніе, што реална скупоћа нележи у власти людій, и што задуго траяти може.

2) Стварна євтиноћа има противна слѣдства стварне скупоће; за народъ и за предузимателя є корисна, но предузиматель нема одъ нѣ толико ползе колико одъ стварне скупоће штете, єръ само у почетку стварне євтиноће уживаю предузимателъи найвеће добытке, доцніе іи принуди конкуренція, да се съ малимъ профитомъ задовольити мораю. И стварна євтиноћа трає дуго.

3) Односна скупоћа є за предузимателя найполезніе станѣ цѣне, особито ако се съ ньомъ здружи стварна євтиноћа. Народъ негуби истина притомъ толико, колико кодъ стварне скупоће, а манѣ іошть онда, кадъ є съ односномъ скупоћомъ стварна євтиноћа скопчана, єръ то само важна неугодна слѣдства у *дѣоби* народногъ иманя има, радиность народа се пакъ односномъ скупоћомъ може подпомоћи.

4) Напослѣдку односна євтиноћа є за предузимателя найбѣдніе станѣ цѣне, особито ако притомъ добра стварно поскупе. Народъ съ єдне стране добыя, єръ се уживанѣ распространява, али поредъ ове кратко траюће и мниме ползе губи онъ, єръ се производни извори нарушаваю и производни предузимателъи пропадаю.

§ 46.

По досада казаномъ найболыій є степенъ цѣне, кадъ се она съ трошковима подудара, и то є правилно и обично станѣ нѣно. Уколико се трошкови уманѣ, у толико ће наравно и за народно и свако приватно куѣенѣ корисніе быти. Народъ добыя, єръ се добра лакше умложаваю, онъ се дакле обогаѣава, и може тимъ више своє уживанѣ распространявати. Купци добыяю, єръ еспапъ євтиніе садъ купую, и за исту суму новаца (цѣну) могу више добара себи набавити него у друго време и на другомъ мѣсту. Ако се уживаѣа добра садъ євтиніе производе, то падне цѣна и другимъ ураѣенимъ еспапима, єръ она спадаю као рана радника у трошкове произведеногъ еспапа. Продавци се такоѣе тимъ ползую, єръ іимъ се продая ньіовы еспапа увеѣава, а тимъ увеѣанѣмъ се млоги други производни трошкови уштеде, коє іошъ баръ у почетку велике добытке приноси. И друга съ предузимателѣмъ у произвоѣеню участвуюѣа лица могу се умалѣнѣмъ трошкова ползовати, ако су се трошкови зато умалили, што се больимъ начиномъ произвоѣеня млого времена, капитала и земаля уштеѣава, но ніе за ньи корисно, ако є предузимателю за рукомъ изишло, да манѣ за капиталъ и землю и маню наямницу плаѣа. Особито послѣдныій случай неможе се као угодна поява народногъ куѣеня сматрати, єръ радници нису сама средства произвоѣеня, него часть, и то понайвеѣа часть цѣлогъ народа, кои треба, да су учасници обштегъ благостаня. Изъ наведены узрока немогу се дакле ни превелика євтиноѣа ни особита скупоѣа одобрити, єръ поредъ осталогъ євтиноѣа є теретна за продавце, кои капитале своє тимъ упропашѣаваю, посла се дакле окану, а тимъ и радници своє уживлѣнѣ изгубе; напротивъ прекомѣрна скупоѣа є на

уштрбъ и єдной и другой страни, купци се неки добара сасвимъ или одчасти лишавати мораю, а продавцима се исто тако проћа ньіовы еспапа закрати, коє се тимъ яче осећа кодъ оны добара, коя нису велике вредности.

§ 47.

У обичномъ се животу мисли, да се премћне у цћнама разны еспапа изъ свагдашньи *новчаны цћна* ньіовы упознати могу, и по томъ да су новци савршено *мћрило цћне.* Савршено бы мћрило цћне оно добро было, коє небы никако свою цћну мћняло, но таковогъ добра немамо мы у нашемъ имаю. Зато се треба око тога потрудити, да добро єдно изнаћемо, коє баръ найслабіє и найреће свою цћну мћня, и кодъ кога се ова премћна, кадъ се и догоди, лако упознати може. Млога су се добра за мћрила цћне предлагала, поглавито *метали*, *папиръ*, *жито* и *радня;* нашь є задатакъ, да добре и рћаве стране сва четири ова рода мћрила одкріємо и изяснимо. Што се *метала,* особито скупоцћны метала, кои се овдћ подразумћваю, тиче, то примћћавамо слћдуюће:

1) Ньіове се цћне у сравнћню съ другимъ свимъ добрима толико немћняю, єръ производни трошкови одъ године на годину готово єднаки остаю, а и понуда премћнама тражнћ у поєдинимъ земляма лако слћдовати може, почемъ су подвозни трошкови драгоцћны метала тако мали, да се они врло лако изъ єдногъ предћла у другій, изъ єдне части свћта у другу преносити могу.

2) Напротивъ догаћаю се на дуже време у богатству руда, или у одношеню тражнћ къ понуди велике премћне, кои' се граница предвидити неможе. А и цћна новчаногъ метала неможе у свима земляма єднака остати.

Цѣна папирны новаца основана є на кредиту, зато бы се због вѣћегъ или слабіегъ кредита мѣняла. Кодъ папирны новаца неможе о трошку производа говоръ быти, єръ тіи остаю непремѣнѣни, но папирни новци немаю за себе никакове вредности, зато бы се лако могло догодити, да іи при порушеномъ кредиту противъ волѣ поєдиногъ друго какво полезно и вредно добро заступи.

§ 48.

Да ли се цѣна новаца или цѣна други добара премѣнила, познає се по томе, єли се какова премѣна у цѣни свію или єдногъ рода добара догодила. Ако су се цѣне свію или веће части добара премѣниле, то можемо заключити, да є цѣна еспапа непремѣнѣна остала, а да су новци сами оєвтиняли или поскупили. Но почемъ и ово ніє свакадъ сигурно правило, то намъ є у млого случаєва тешко опредѣлити, да ли су се новци или еспапи или обадвои у цѣни премѣнили. За сравньиванѣ цѣна више земаля треба новце по ньіовой тежини у рачунъ узети. Найвећа премѣна новчане цѣне была є у 16. столѣћу по одкрићу американски драгоцѣны руда. Одъ тогъ времена є цѣна драгоцѣны метала ако пала, но у колико — неможе се башъ точно опредѣлити, єръ су намъ цѣне млоги еспапа одъ прошлы столѣћа сасвимъ непознате. [1])

[1]) Само изъ сравньиваня цѣне свію еспапа са новцима можемо сазнати, кое є одъ обадва ова добра свою цѣну премѣнило. Одъ неки еспапа и одъ неки времена имамо само површна, а одъ неки пакъ немамо никаковы извѣстія о новчанимъ цѣнама. Зато намъ є лако поняти, зашто се извѣстія разны списателя яко разликую. *Гарніе* и *Сеј* израчунали су у почетку, да є злато на $^1/_3$ а сребро на $^1/_4$ свое пређашнѣ цѣне пало, потомъ су опетъ нашли, да се цѣна сребра на

$^1/_6$ умалила. По Сею се єдна нѣмачка цента пшенице продавала

у Атини за време Демостена по - - - -	49	кр. ср.
у Риму подъ Цезаромъ - - - - - - -	42 $^1/_2$	„ „
подъ Карломъ Великимъ - - - - - - -	38 $^1/_2$	„ „
у Француской подъ Карломъ VII (1450.) -	36	„ „
„ „ год. 1514. - - - - - - -	53	„ „
или у средню руку узевши по - -	44	кр. ср.

у новіе време пакъ:

године 1536 - - - - - - - - - - -	116 $^1/_2$	„ „
„ 1610 - - - - - - - - - - -	182 $^1/_2$	„ „
„ 1640 - - - - - - - - - - -	207	„ „
„ 1789 - - - - - - - - - - -	215 $^2/_3$	„ „
„ 1820 - - - - - - - - - - -	258 $^2/_3$	„ „
у средню руку	196	„ „

По другимъ списательима продавала се єдна цента по 2 фр. 1 кр. кодъ Атиняна у време Демостена, тако се и римска цѣна одъ други на 1 фр. 38 кр. опредѣлява. Текъ у найновіе време почела су се по некимъ земляма збирати точнія извѣстія о цѣнама разны єспапа, по коме ће лако быти доцніе опредѣлити, да ли се цѣна метала или цѣна єспапа премѣнила.

§ 49.

Недостаточности, коє се при употребляваню металны и паширны новаца за мѣрило цѣне показую, нису за обичну продаю толико важне, али намъ яко смећу, кадъ оћемо цѣне разны добара одъ више земаля и времена да сравнимо. Оне нису такође одъ потребе ни у онимъ случаима, гдѣ се узаймна даваня и потраживаня на дуже време погоде (н. п. аренда), и гдѣ бы она и после премѣне новчане цѣне оны добара требала у истой цѣни да остану. Тако штетує господаръ землѣ, кой є дао свою њиву за 50 тал. годишнѣ аренде на 100 год., кадъ се

аренда свію окололежећи њива удвои; корисніе бы за нѣга было, да є аренду у цѣни неке опредѣлѣне количине жита (као што се у новіе време и ради) погодіо; — у противномъ случаю бы пакъ штетовао арендаторъ. Зато су се неки државници трудили, да другій предметъ какавъ за мѣрило цѣне узму, кой оне недовольности металны и папирны новаца нема. Овимъ савршенимъ мѣриломъ изражену цѣну назвали су *стварномъ* (реалномъ) цѣномъ за разлику одъ *именоване* (номиналне) цѣне, коя се у новцима изражава. Но при свемъ томъ савршено мѣрило цѣне тражити, као што горе рекосмо, залуду є:

1) Ако узмемо каково добро одъ врло велике вредности, кое се съ трошкомъ набавля, то ће се то добро истина по вредности свакадъ єднако уважавати, али зато ће се цѣна нѣгова тимъ чешће и яче мѣняти, єръ трошкови набавляня и особито конкуренція неће ни за найкраће време на истой мѣри остати.

2) Добра одъ манѣ вредности, неће истина (независно одъ вредности) тако често и яко цѣну свою мѣняти, али маня или већа конкретна вредность нѣгова, коя цѣну опредѣлява, быће често друкчія. Конкретна вредность манѣ важны добара мѣня се по вредности и цѣни вредніи добара, и онда манѣважна добра губе свою цѣну. Ако н. п. жито поскупи, то се неможе више толико меса и альина трошити, єръ су се већи издатци за жито отворили.

3) Добра безъ икакве вредности немѣняю ни свою вредность ни трошкове, али цѣна іимъ є основана на кредиту оногъ, кои за ньіову цѣну добаръ стои, т. є. правительства или банке. Мало важніи догађаи у државномъ животу потресу обштый кредитъ, а тимъ и цѣну овогъ мѣрила.

Изъ овогъ слѣдує, да се нієдно одъ горенаведены мѣрила, као савршено сматрати неможе, него да изъ сравньиваня у овимъ разнимъ добрима изражены цѣна', баръ онакову цѣну дознати можемо, коя се найвише правой цѣни приближава. Како су Смисъ и Рикардо радню и жито као мѣрило цѣне употребити хтѣли, и у колико се та препорука примити може, изясниѣемо у слѣдуюѣемъ.

§ 50.

Смисъ є узео радню као право мѣрило продайне вредности (цѣне) добра, и наводи: „Човекъ є богатъ или сирома по количини раднѣ, коя му на служби стои, или кою да куши онъ средства' у рукама има. Вредность свакогъ еспапа є дакле за онога, кой га самъ употребити неѣе, него га за друге еспапе у промѣну дати жели, равна количини раднѣ, кою онъ за еспапъ купити, или коіомъ онъ посредствомъ еспапа располагати може.“ — „На свакомъ мѣсту и у свако доба є иста количина раднѣ за радника самогъ исте вредности. Ако су нѣгово здравлѣ, нѣгова снага и нѣговогъ духа ведрость исте обичне, ако є онъ обичногъ степена душевне моѣи и вѣштине, то ѣе онъ за истый посао одприлике свакадъ исто толико снаге, времена, угодности, иманя потребовати.“ — „Одношенѣ цѣне свію други еспапа мѣусобно, онда се найправилніе опредѣлява, кадъ се нѣово одношенѣ къ оной за ньи купимой радньи изнаѣе.“ Због велике разноветности раднѣ препоручивао є Смисъ просту радню рукама. По нѣговомъ мнѣнію су се млоги други управляли. На смисово предложенѣ се одговара: Кадъ бы тегоба раднѣ, кою радеѣій радникъ осеѣа, єднака и была, (коє ніе истина,) то опетъ небы се по предложеню смисовомъ наямница за мѣрило цѣне узети могла, єръ є наямница у разно време и на раз-

нимъ мѣстима друкчія. Испитиванѣ свагдашнѣ наямнице и нѣно одношенѣ къ цѣнама има за насъ друге исто толике важности. Уколико се т. є. због ове различитости наямнице за неко добро више или манѣ надничарске просте раднѣ купити може, [1]) утолико се и радећа класа грађана у горемъ или болѣмъ стању налазити мора. Почемъ є дакле економно станѣ радника условљ народногъ благостаня, то држимо и мы дознаванѣ свагдашнѣ наямнице за врло полезно, само не у смислу оны списателя.

[1]) Као примѣръ наводимо, колико дана мора радникъ радити, да слѣдуюће предмете на разнимъ мѣстима и у разно време купити може:

	Менчестръ	Хановеранска		Бранденбуршка.	Градацъ	Горня Канада
	1810 — 20. год	у поч. 18 стол.	1820. год.	1820 — 23.	1826— 45-	у пол- 18. столѣћа
1 центу говеђине	26	33	35	34	36	6,6
1 „ кромпира	1,85	—	—	1	2,68	—
1 „ пшенице	5,5	—	—	7,6	11	2
1 „ ражи	—	6,5	8,7	5,4	8,6	1,5
1 „ масла	43,3	87	64	83	84	22
1/4 „ шећера	24	45,25	32	—	—	—

У Кини заслужи се 1 цента говеђине за 34 дана, бунгура одъ ситне проє за 11 дана, одъ пиринча за 16 д., масла за 85 дана.

§ 51.

Као што Смисъ мисли она за свакій еспапъ *купима количина раднѣ* найсавршеніе є мѣрило нѣгове цѣне, тако намъ *Рикардо* за то предлаже ону количину раднѣ, коя се *на произвођенѣ* каквогъ добра обратити морала. По той количини раднѣ, каже Рикардо, ако се манѣ или више раднѣ за произвођенѣ каквогъ добра потребуе, може се дознати, зашто се неможе за опредѣлѣну количину єдногъ

добра нека количина другогъ добра као и пре купити. У употребљѣной радньи дакле каже Рикардо, изражена цѣна означава праву стварну цѣну (реалну вредность) добра. Но самъ Рикардо признає, да нема добра, кога се трошкови никако немѣняю. Поредъ тога несастоє се трошкови производа само изъ раднѣ, а напослѣдку небы у млого случаєва праву (номиналну) цѣну на тай начинъ ни дознали, почемъ се често цѣна (пазарна) одъ трошкова (тако назване трошковне цѣне) манѣ или више удалити може. А поредъ свегъ тога тешко а и немогуће є по већой части и опредѣлити, колико се на производъ каквогъ добра раднѣ обратило, премда бы намъ ово изъ други узрока одъ велике користи было, єръ бы изъ тогъ одношеня напредакъ народа у свакомъ столѣћу упознали.

§ 52.

И *жито* є Смисъ за мѣрило цѣне предлагао. Кадъ се жито по средньимъ цѣнама одъ дужегъ времена и одъ више мѣста у рачунъ узима, то се мора новцима особито због тога предпоставити, што є цѣна жита како за станѣ сиромашны жителя землѣ какове, тако и за польске економе, а и за саму држављну касу одъ велике важности. Но и жито мѣня врло яко свою цѣну, зато є тешко у млогимъ случаима опредѣлити, да ли є оно или су остали еспапи цѣну премѣнили. Ова се неугодность умалява, ако упознамо околности, подъ коима се цѣна жита мѣня.

Течавмъ времена може се цѣна нѣгова премѣнити:

1) Неєднаке жетве узрокъ су велике неєднакости житны цѣна. Тражня се слабо премѣнює, єръ се у рѣавимъ годинама исто онолико жита тро-

ши као и иначе, а у добримъ пакъ неможе се мло-го више употребити, него онолико готово као и о-бично; зато скачу цѣне и падаю яче, него што бы се по премѣнѣной понуди заключити могло. Ако є жетва у ¼ боля или гора одъ обичне, то ће се цѣ-не више одъ ¼ одъ обичне цѣне удалити. Ніє мо-гуће точно у числима изразити одношенѣ жетве къ цѣни жита; но толико се само примѣтило, да обич-но добре, среднѣ и рђаве године (періодично) єдне за другимъ слѣдую, и да се и цѣне по томе мѣняю.

2) Што се житны цѣна у разнимъ годишньимъ временима тиче, то знамо, да су оне у єсень и зими найниже, єръ се по вршеню и млаћеню онда най-више жита на пазаръ допоси, — на найви-шемъ степену пакъ стоє цѣне у пролѣће, єръ є понуда због започетогъ польскогъ рада и због већъ продате велике количине жита найслабія. У рђавой години почну цѣне іошъ пре жетве скака-ти, и пеню се єднако докъ зими или у пролѣће на найвишій степенъ (максимумъ) недоспею. Ако є година плодна, то почну цѣне на неколико мѣсецій пре жетве умалявати се, и падаю єднако до божи-ћа или іошъ доцніє, — потомъ опредѣле изгледи плодовитости идуће године, ће ли цѣна іошъ падати или скакати. Често се и ова правила о цѣ-ни наруше. У рачуну треба свакадъ найскуплю и найєвтинію годину изоставити.

§ 53.

3) Премда се цѣне поєдины година мѣняю, то опетъ налазимо, кадъ среднѣ цѣне дужегъ времена у рачунъ узмемо, да се оне тако много єдне одъ дру-ги неудаляваю. Произвођенѣ ране быва великимъ су-дѣйствованѣмъ природны сила, коє се непремѣнюю, и гдѣ човечіє поправке много непомажу, стога о-

стаю за дужа времена исти трошкови и исте цѣне. Тражня се због велике вредности жита, баръ одъ стране наши купаца, такође немѣня, и расте врло споро съ умложаванѣмъ жительства, а нараштаю тражнѣ може се опетъ помоћи прилѣжніимъ и вѣштіимъ обдѣлаванѣмъ житны поля. Овимъ се истина цѣне нешто навише потѣраю.

4) Но опетъ зато нетреба мислити, да су цѣне, кое се у средню руку одъ дужи частій времена узму, сасвимъ єдне другима равне, и да ньіову неравностъ, више неравности цѣне новчаны метала приписати треба. Жито скупи због већи трошкова, кое при нараштаю жительства веће произвођенѣ изискуе, премда напредакъ у землѣдѣлію вѣшто ове трошкове све више и више умалява. Напредни народи имаю добре подвозъ олакшаваюће путове, зато ће се жито лако извозити, и тако у цѣни пети. Оно бы иначе на тако ниской цѣни остало, да бы се само у унутрашньости продавало, єръ се за унутрашню проћу довольно (и сувише) произвело.

§ 54.

Житне цѣне више *мѣста и земаля.*[1]) Цѣна се опредѣлява на свакомъ мѣсту по найвећимъ трошковима производа и привоза, кои се издати мораю, докъ се еспапъ на тржиште какво недонесе. У плодовитой, слабонаселѣной земльи су цѣне жита ниске, и жито се може надалеко извозити, напротивъ неплодна и яко населѣна земля увози млого жита и издалека, и то за велике цѣне. Среднѣ су цѣне пакъ ондѣ, гдѣ се потребе жителя унутрашньимъ производима бапъ намирую.

Цѣне, трошкови и вредностъ *разны родова жита* [2]) стое у доста равной суразмѣрности, премда се цѣна неки родова жита кадкадъ и на некимъ мѣ-

стима доста одъ цѣна други родова удали; н. п. ако кой родъ жита народъ какавъ радіе ужива, или ако земля некій родъ жита особито добро и евтино производи. Премѣна цѣне єдногъ рода жита повиси цѣну свима другима и обратно.

[1]) По десетогодишньимъ цѣнама разны француски департамента можемо средню цѣну за 1 ектолитру пшенице овако опредѣлитн:

за цѣлу Француску . . .	$20,^{39}$ фр.
южно одъ Алпа	$30,^{71}$ „
у предѣлима Алпа и Севена . .	$28,^{91}$ „
у предѣлима Пиринея . . .	$23,^{85}$ „
у Бретаньи и околини . . .	$20,^{92}$ „
кодъ канала	$16,^{87}$ „
у Лотрингу и Шампаню . .	$15,^{01}$ „

Ражь у Прускимъ провинціяма сравнѣна съ житељством̀ъ на 1 □ милю одъ год. 1816 — 37.

	Ражь		на 1 □ м.	
Цѣла држава	40	Sgr.	2776	жит.
Пруска	$32,^{2}$	„	1827	„
Познаньска	$34,^{3}$	„	2180	„
Бранденбуршка и Поморанска	$38,^{4}$	„	2093	„
Саксонска	$40,^{3}$	„	3396	„
Шлеска	38	„	3612	„
Вестфалска	$47,^{75}$	„	3600	„
Райнске провинціе . .	$49,^{4}$	„	5078	„

[2]) Польски економи праве таблице за сравньиванѣ разны родова польски производа. У слѣдуюћой таблици узето є основно число ражи 100, и опредѣлява се по томъ нѣно одношенѣ къ вредности други родова жита за разна мѣста.

	пшен.	ечамъ	овасъ
вредность по Блоку - - - - - - - - -	134	79,5	56
у Берлину 1789. — 1818. - - - - - - -	135	74,8	54
„ 1819. — 1832. - - - - - - -	143,5	74,9	52
у цѣлой пруской држави 1824. — 37. - -	139	76,4	55,6
у Минхену 1747. — 1796 - - - - - - - -	147	83,6	58
у Палатинату (Pfalz) 1816. — 1825. - - -	138,7	79	58
у Хайделбергу 1780. — 1789. и 1800. — 1809.	137	82	45
у Бриселу 16-гъ столѣћа - - - - - - -	126,7	80	50
„ 17-гъ „ - - - - - - - -	138,8	82,93	51,9
„ 18-гъ „ - - - - - - - -	147	86,7	55,2
и год. 1815. — 44. - - - - - - - - -	156,6	—	—
у Варшави 1815. — 24. - - - - - - - -	156	77	56,9

§ 55.

Почемъ смо начинъ, по коме се цѣне разны добара упознаю и мѣре, промотрили, остає намъ іошъ правила да изнађемо, по коима се у течаю времена цѣне разны добара мѣняю. Што се цѣна на дуже време узвишава и спушта, зависи понайвише одъ трошкова производа и подвоза.

1) ***Сирови производи, растѣнія и животинѣ,*** **особито они, кои се безъ човечіе неге производе, и кои се одъ природе произведени већъ готови само покупе и поватаю,** ***поскупе*** **по времену** ***найвише.*** **И други сирови производи, кои се помоћу човечіе раднѣ производе,** ***поскупе*** **такође, али не тако яко, као они први, особито кадъ іи у маньимъ количинама потребуємо, и кадъ се млого вѣштине на ньіово произвођенѣ обратити мора.**

2) ***Минерални производи*** **немогу се подъ никаково правило довести, єръ ньіово произвођенѣ независи одъ волѣ човечіе, почемъ найбогатіе руде наєданпутъ усанути, а напротивъ на другомъ се мѣсту найбогатіе жице одкрити могу.**

3) ***Ураћени еспапи*** **мораю у цѣни скакати због скупльи сировина, али често се ослаби или сасвимъ предупреди ово напредкомъ у умѣ-**

ству и вѣштини прерађиваня. Зато бываю они урађени еспапи, кодъ кои главну часть цѣне сачињаваю употреблѣни капитали, вѣшта и подѣлѣна радня, штедеће машине и т. д. еднако временомъ *евтиніи*, напротивъ други еспапи, кодъ кои главну часть цѣне сачињаваю употреблѣне сировине, и кодъ кои се неможе млого у произвођеню уштедити, бываю *скупльи* или остаю на *истой цѣни*.

[1]) По Гилиху была є цѣна одъ 1842. год. у Енглеской, кадъ се цѣна одъ 1784 — 90 стави на 100:

пиринча - - - - -	104	коже - - - - - - -	135
лоя - - - - - -	108	семена одъ репице -	143
каве (Ямайка) - -	110,[8]	зейтина маслиногъ -	157
риблѣ масти (тера)	114	сувогъ грожђа - - -	192

У Шпиталю Ст. Томасъ у Лондону плаћало се за 8 ℔ добре говеђине

1701	— 1710	1 ш,	7,[9] п.	1794	— 1803	3 ш. 15	п.
1744	— 1753	1 „	8,[8] „	1804	— 1821	4 „ 10,[9]	„
1764	— 1773	2 „	3,[7] „	1822	— 1842	3 „ 1,[5]	„

(1 шилингъ є мало манѣ одъ 30 кр. ср., 12 пенса (pences) чине 1 шилингъ, 1 пеній (penny) 2 ½ кр. ср.).

[2]) По енглескимъ ђумручнимъ цѣнама разны еспапа одъ год. 1696. налазимо, кадъ іи сравнимо са садашньима, узевши цѣну одъ 1696. као 100:

Да се продавало:	1826. год.	1831. год.
гвожђе и челикъ - - -	83 %	56 %
каменый углѣнъ - - - -	47 „	45 „
вунени еспапи - - - -	98 „	81 „
бакарни и тучани еспапи -	73 „	83 „
ланени еспапи - - - -	74 „	62 „
памучни еспапи - - - -	49 „	89 „
стакло - - - - - - - -	387 „	364 „
жито - - - - - - - -	278 „	308 „

	1826. год.		1831. год.	
масло и сиръ - - - - -	270	%	282	%
коже - - - - - - - - -	285	„	249	„
месо - - - - - - - - -	186	„	150	„
свилени еспапи - - - -	158	„	123	„
гвожђани и челични еспапи	196	„	167	„

У Француской пала е цѣна памучне прѣђе № 150 одъ 1819. год. до 1834. одъ 18 фр. на 9 фр., а № 30 одъ 9 фр. 30 cent. на 5 фр. 15 cent. за 1 килограмъ. Оваково паданѣ мора скоро свою границу наћи.

IV. ПРЕМЂНЕ У ИМАЊУ.

§ 56.

Иманѣ свакогъ кућећегъ лица се непрестано мѣня, т. є. оно се єднако или *увећава* или *уманява*. Иманѣ є скупъ у власти каквогъ лица налазећи се добара, добра су ствари, коє за насъ полезности или вредности неке имаю, зато се и оно мѣнянѣ иманя само на вредности добара односи. Свако се иманѣ увећа, кадъ се къ већъ у нѣму налазећима се вредностима нове вредности дода̀ду, напротивъ се уманява, кадъ се изъ нѣга неке вредности изваде, — безъ икаквогъ обзира на то, да ли се количина (маса) стварій у иманю увећала или уманьила. Иманѣ се увећати и уманьити може на двоякій начинъ, т. є.

1) или се нека добра изъ туђегъ иманя у наше иманѣ пренесу, — а исто тако изъ нашегъ имания изаћу, и неповредимо у туђе иманѣ доћу;

2) или се добра у нашой власти, у нашемъ иманю, оставши умложе, — исто тако и уманѣ.

Умложаванѣ иманя по првомъ начину зове се *нараштай изъ туђегъ иманя*. Нараштай изъ туђегъ иманя быва кодъ народа увозомъ изъ странны држава, кодъ приватногъ пакъ купованѣмъ (поклономъ, крађомъ и т. д., коє овамо неспада, єръ се то умложаванѣ иманя неоснива на економнимъ законима); у-

мложаванѣ правительственогъ иманя быва по већой части посредствомъ нараштая изъ туђегъ иманя (порезиванѣмъ, ђумруцима, регалима и т. д.). Умаляванѣ иманя посредствомъ *прелазка у туђе иманѣ* быва кодъ народа извозомъ у странне државе, кодъ приватны лица и кодъ правительства продаіомъ за друга стварна добра или услуге.

Умложаванѣ иманя по другомъ начину зове се *произвођенѣ* (производъ, продуцираиѣ, продукція), уманяванѣ пакъ *трошенѣ* (консумираиѣ, консумція) у пространіемъ смислу, подъ коимъ се разумѣва *трошенѣ* у ужемъ смислу или трошенѣ за човечіе цѣли, и трошенѣ одъ природе т. є. *кваръ*, кой човеку никакове користи неприноси. Исто тако се и произвођенѣ разликує као *просто* и *вѣшто*. Просто се производи, кадъ човекъ одъ природе већь произведена добра само заузме; вѣшто пакъ, кадъ се онъ о самомъ постаяню добара старати мора.

Произвођенѣ и трошенѣ могу бывати *напрасно* или *споро*. Споро се троши ствaрь, коя се текъ после дугогъ трошеня сасвимъ потроши (альина, куѣа, икона), напрасно она, коя се неможе трошити, безъ да се у истый ма' и непотроши (єло, пиће, лекови, дрва.)

§ 57.

Произвођенѣ и трошенѣ (у ужемъ — обичніемъ — смислу) добара быва умложаванѣмъ и умаляванѣмъ вредности на каквомъ добру, коє се у иманю нашемъ налази, или коє одъ природе присваямо. Добра постаю, кадъ се или новъ какавъ предметъ полезанъ произведе, или кадъ на некомъ предмету нове неке полезности (вредности) одкріемо (на каквой трави лековиту моћь). На истый се начинъ могу добра и трошити. Прво називамо *предметно*

(обѣктивно) друго *подложно* (субѣктивно), произвођенѣ и трошенѣ. Обичніе и важніе є предметно произвођенѣ и трошенѣ, а и све премѣне нашегъ иманя у одношеню на туђе иманѣ бываю посредствомъ предметногъ произвођеня и трошеня.

Произвођенѣ може быти:

1) Таково дѣйствованѣ човека, коимъ се нове полезне ствари (матеріе) у наше иманѣ доводе, ово се зове *произвођенѣ сировине*, и то може быти или *просто* т. є. кадъ се полезне матеріе природомъ произведене само присваяю, или *вѣшто* — кадъ се те ствари одъ природе помоћу човечіе раднѣ стваряю (дивляке и питоме ябуке).

2) Напротивъ оно дѣйствованѣ човека, коимъ се на већъ у нашемъ иманю налазећима се стварима нове вредности посредствомъ раднѣ и други производны сила указую, зове се *произвођенѣ уравнюће.* [1]) —

Трошенѣ є пакъ:

1) Или *право трошенѣ*, коимъ наше иманѣ неке вредности изгуби. Трошенѣмъ се стваръ неможе *уништити* (то неможемо ни помислити), єръ свако трошенѣ є само премѣна вида потрошены стварій, али тако, да се (правимъ трошенѣмъ) одъ премѣнѣногъ вида онолико стварне користи нема као одъ првогъ. Одъ ране постає ђубре, одъ дрва димъ, (топлота) и пепео.

2) Или *производно трошенѣ* (репродуктивна консумція), коимъ наше иманѣ истина неке вредности изгуби, али зато нове *веће* вредности добыє. Трошенѣмъ жита и жира производимо мастъ; трошенѣмъ семена производе се плодови; чиста, опрана кошуля вреди више, но прлява кошуля и око нѣ потрошеный сапунъ, вода и дрва.

1) *Ураћенъ еспапъ*, урадити кожу, вуну и т. д. како бы было *ураћевина*, кадъ є већъ уобичаено *ераћевина* (verarbeitete Waaren)?

§ 58.

Да дознамо, у колико се иманѣ кое увећало или уманьило, треба оддвоити пре рачунаня оно што се у иманю каквогъ лица донда налазило, а то зовемо *главно* (иманя — каже се и *главнина*). Увећаваня и уманяваня су разногъ рода:

1) *Приманѣ* (узиманѣ) и *издаванѣ* или *узетци* и *издатци* су найпростіе премѣне иманя. *Губитакъ* є просто уманяванѣ иманя противъ волѣ, а кадкадъ и безъ знаня господара.

2) Оно умножаванѣ иманя, кое се као плодъ неке производне части нашегъ иманя сматра, зове се *приносъ* или *приплодъ* те производне части; н. п. трава или цѣна траве (новци) су приносъ ливаде; уямъ или аренда су приносъ воденице, яганьци су приносъ или приплодъ стада. Производно добро задржава силу производности, ако се трошковима (трошенѣмъ неки добара око нѣга) подпомаже, и ови издатци на производно добро зову се *производни* или *приносни трошкови*; н. п. рана стада, — кошенѣ, чуванѣ, ограда ливаде, — оправке воденице, рана и плата воденичара — су приносни или производни трошкови. Приносъ съ трошковима зове се *приносъ у неопредѣлѣномъ смислу* или *нечистый (бруто-) приносъ*. Приносъ самъ съ одбиткомъ трошкова зове се *чистъ (нето-) приносъ*, и онъ може само ондѣ быти, гдѣ су приносни трошкови маньи одъ нечистогъ приноса. Приносъ се односи само на производно добро, али не на лице какво.

§ 59.

3) Кадъ се каквомъ лицу иманѣ за неко опредѣлѣно време редовно увећава и уманява, онда до-

лазимо на понятія *прихода* и *расхода*.[1]) Кодъ прихода и расхода непредпоставля се само неко господареће лице иманя, него свакадъ и неко опредѣлѣно време, за коє се иманѣ увећало или уманьило. Неможе се н. п. судити о величини прихода и расхода, кадъ се само каже, приходи су ове фамиліє 50 #, єръ то могу дневни, недельни, месечни и годишньи приходи быти, — или кадъ само кажемо 100 # расхода годишнѣгъ — да ли єдногъ човѣка или єдне фамиліє или читаве обштинске касе. Често се у животу изражаємъ расхода означава и потреба, н. п. расходи на званичнике, на путове, на кућу (т. є. кућевный трошакъ). Што лице какво за неко време на своє приходу пристойно издржаванѣ издає, то су нѣгови *трошковни расходи*, остатакъ є нѣговъ *чистъ приходъ*, коимъ се главно умложавати може, ако господаръ и тай остатакъ за напрасно трошенѣ неупотреби. Чистимъ приходомъ се у доброй кући надокнади и оно, што се одъ главногъ одъ времена послѣднѣгъ рачуна до садъ потрошило и упропастило. Приносъ єдногъ добра може приходе єдногъ или више лица сачинявати, а исто тако могу приходи єдногъ или више лица одъ више приноса се намиривати. Н. п. одъ приноса єдне куће живе три брата, или четири брата живе одъ єдне куће, али єданъ међу ньима ужива поредъ тога и приносъ єдне воденице. Народный приходъ састои се изъ таковы приватны прихода, кои су посредствомъ каквогъ производногъ заниманя постали. По свршетку свакогъ рачунскогъ рока прави се економный рачунъ — *биланцъ*, и изъ нѣга се види, да ли се главно умложило или умалило.

[1]) Свака приманя и издаваня нису већь приходи и расходи, н. п. кадъ се промѣне само части главногъ, єдна се кола продаду, друга купе, две се краве даду

за єдногъ вола; или кадъ се у кућеню истина єдна добра више пута издаю, али друга зато примаю, фабрикантъ чое купує прекo годише толико пута вуну, и продав толико пута чоу (за 50.000 фр.), а има одъ тога само неку часть као приходе (2000 фр.); или узетци случайни и неекономни — наслѣђа, поклони, крађа — (подарѣ є просяку приходъ и правомъ лопову крађа).

§ 60.

Потребе стварны добара се єднако понављаю, зато треба да є и свако кућенѣ баръ у равномъ (ако не болѣмъ) станю *трајуће*. Трошенѣ главногъ нетреба да се на расходе употреби, него само на издатке, кои ће се по времену узетцима и нечистимъ приходима накнадити, а и главно чистимъ приходима увећати. Зато треба да се свако иманѣ и изъ текући (производны) добара састои, како бы се потребна уживаћа средства при неповређеномъ главномъ набављяти, а окрнѣно главно и истрошена текућа добра накнадити и допунити могла. Станѣ каквогъ кућећегъ лица опредѣлява се по количини чистогъ нѣговогъ прихода и по осећанимъ у нѣговомъ станю потребама. Свакій онай *изилази (добро) на край* (или *вата край съ краємъ* у своемъ кућеню), коме се приходи съ потребама нѣговимъ и нѣгове фамиліе подудараю. Оваково лице намирує своимъ приходима не само *нужне* него по већой части и *олакшаваюће* потребе (в. §. 3.). *Имућность* є оно кућевно станѣ, гдѣ се већа часть олакшаваюћи и душевны потреба, а одчасти и неке на сяйность односеће се потребе, намирити могу. Вишій степенъ имућности є *богатство* с' томъ разликомъ, што се кодъ имућности предпоставля, да се господаръ око набављяня свои прихода самъ трудити мора, [1]) напротивъ богаташъ притяжава нека производна добра и вуче одъ *њи свв* своє приходе

(или већу часть), безъ да онъ съ њима радити мора. *Изобилѣ* є оно богатство, гдѣ се за онолике приходе и неможе доста паметны потреба да измисли, него гдѣ господаръ иманя мора неку часть чистогъ прихода или ка производномъ главномъ да метне, или да у великомъ луксусу (намируюћи врло излишне потребе) живи. Ако се ти сувишни приходи на луде потребе почну расипати, онда се човекъ одда на *раскоштво*, и станѣ *распикуће* падне опетъ обично на ниже степене. Ако човекъ у каквомъ одъ овы изложены станя живи, онда кажемо да се онъ налази у *благостаню* или у *добромъ станю*. Степени *рђавогъ станя* су напротивъ: *Потребность*, кадъ се немогу ни све нужне, него само найнужніе потребе намирити. *Сиромаштво* є таково станѣ, гдѣ се найнужніе потребе собственимъ приходима немогу задовольити, но гдѣ се и странна помоћь потражити мора. *Недостатакъ* є, кадъ се сирома човекъ често и те странне помоћи лишавати мора, тако да му кадкадъ и найнужніе потребе ненамирене остану. Недостатку слѣдує *оскудность*, *бѣда* и — *смрть*.

[1]) По томе се уобште разликує имућность, да ли кой посредствомъ своє раднѣ или само зато неке приходе вуче, што неко производно добро у своме иманю има. Велика є дакле разлика међу радникомъ, кои 200 тал. годишнѣгъ прихода заслужи, и капиталистомъ или господаромъ землѣ, кой одъ своегъ капитала (интереса) или одъ своє землѣ (аренде) по 200 тал. год. прихода имаю, єръ су то њіови чисти приходи, почемъ іимъ іошъ на вольи остає, да своє време на какавъ радъ употребе, и тако да и отудъ неке приходе вуку, кон ће іимъ трошкове живлѣня подмирити. Радникъ пакъ неможе оно време на другу за себе производну радню да обрати, єръ губи тимъ цриходъ одъ своє

досадашнѣ раднѣ, и тако су кодъ нѣга трошкови живлѣня, кои се онимъ приходомъ намирити мораю, приносни трошкови нѣгове раднѣ, кое треба одъ прихода одбити. Радня нѣгова небы производно дѣйствовати могла безъ трошкова живлѣня, напротивъ капитали и землѣ ѣе, живіо ньіовъ садашньій господаръ или не, свакадъ производна добра остати. Потоме є дакле разлика међу државнимъ служителѣмъ, лѣкаромъ, вѣштакомъ и т. д., са 1000 тал. прихода и трговцемъ, землѣдѣлцемъ и т. д. съ истимъ приходима, єръ кодъ оны првы само є радня производный изворъ, кодъ овы пакъ радня, капитали и землѣ. Они први губе савъ приходъ и савъ ужитакъ, како іимъ се заслуга (посредствомъ раднѣ) одузме, ови послѣдньи пакъ могу свое производне изворе подъ аренду, кирію и интересъ дати, па ѣе опетъ отудъ ако не оволико, а оно баръ пола толико прихода имати, а ако и одъ тога ништа быти неможе, то су они баръ сигурни одъ сиромаштва и бѣде, почемъ се одъ главногъ дуго време пристойно издржавати могу (одъ прилике 10 година). Богатъ є дакле трговацъ, или другій занатлія съ 1000 тал. год. прихода, а служительи и уобште радници (безъ производногъ главногъ), могло бы се рећи, у томъ случаю да су само имућни.

§ 61.

Кадъ бы ова понятія о разномъ имовномъ стању грађана хтѣли на цѣо народъ да обратимо, то бы морали найпре чисте и нечисте приходе свію грађана и други кућећи лица (ускупности, заведенія, правительства и т. д.) изнаћи и израчунати, па по томъ одношенѣ жителя цѣле државе ка тимъ приходима испытати. Но и кадъ бы обадва рода прихода на брой людій раздѣлили, те да тако дознамо, колико добара за уживанѣ на главу долази, то опетъ небы изъ тога могли заключити, какво є имов-

но станѣ цѣлогъ народа; єръ осимъ тога, што бы мы тимъ рачуномъ само сўму *цѣне* свію добара дознали, небы се притомъ опредѣлило колико *свакій* ужива. Ако є народъ подъ (Феудалнимъ) спаійскимъ теретима стеняо, то се кодъ нѣга налази млого иманя съ великомъ цѣномъ а у малой вредности, єръ племићи поредъ други добара имаю млого предмета луксуса, а простъ народъ живи одчасти у сиромаштву, одчасти у бѣди, среднѣ имућне класе готово и нема. Напротивъ демократичногъ народа иманѣ састои се по већой части на равный начинъ изъ више или манѣ вредны добара, зато ће кодъ нѣга иста сума у цѣни израженогъ иманя садржавати више по вредности уважены добара, но кодъ оногъ горе наведеногъ. А и уобште онимъ рачуномъ се станѣ народа неизражава, єръ знамо, да иманѣ на врло неравный начинъ међу поєдине може подѣлѣно быти, тимъ више што є народъ богатіи, и уколико се више онъ на разне класе раздѣліо. Лакше бы се станѣ єдногъ народа сравнивши га съ другимъ могло означити, и то по слѣдующимъ значаима:

1) Онай є народъ богатіи, кой на исту количину жителя манѣ сиромаха и просяка има, и кодъ кога због тога у сиротной класи манѣ людій умире.

2) Онай є народъ богатіи, кодъ кога и радећа класа жителя болѣ живи.

3) Кадъ граћани велико и скупоцѣно што предузимаю, но кадъ у томе іошъ млоги участвую, знакъ є да є народъ богатъ. Н. п. грдни мостови, гвоздени путови, устрояванѣ (ректифицираніѣ) рѣка и т. д.

4) Кадъ и само правительство скупоцѣна обштеполезна построєнія у држави безъ угнѣтаваня

грађана предузима, може се заключити, да су и правительство и народъ богати. Н. п. путови, — лепа, скупоцѣна явна зданія, за правительствену потребу или за — библіотеке, театоре и т. д.

5) Кадъ є маса народа изображена, а и доста се велика класа людій налази, кои као учитељи (у наукама, музики, єзицима —) лѣкари, свирачи и т. д. живити могу, — знакъ є да є народъ богатъ.

6) Онай є народъ богатіи, кой своє новце и друге капитале у заямъ другимъ народима дає.

Ако є у народу иманѣ доста равно подѣлѣно, и ако изъ сигурны траюћи извора истиче, онда се каже, да тай народъ у *благостаню* живи, а таково є станѣ иманя за народъ найболѣ.

V. ИСТОРІЯ ДРЖАВНЕ ЕКОНОМІЄ.

§ 32.

Предметъ се болѣ упознати и на користъ човека обратити може, кадъ га не само у нѣговомъ садашнѣмъ станю него и у животу и развіяню одъ прошлы времена сматрамо. Исторія државне економіе почела є у новіе време. Државе старогъ вѣка разумѣвале су погдѣшто одъ народно-економны закона, коє мы изъ ньіовы државны уреѣеня и изъ дошавши до насъ киьига заключити можемо, али сви плодови ньіовогъ духа у одношеню на економный предметъ у толико су сиротніи и површніи, у колико су у другимъ наукама напредніи и савршеніи были. Ако се неки списатељи садашнѣгъ вѣка и труде, да по уреѣеньима стары држава саставе обшту економну идеу, коя є у коіой држави владала, и коя на некимъ найвишимъ вешь одъ стары мудраца упознатимъ основима почива, то се опетъ зна, да су стари само неке обште идее добро или рѣаво остварали, али да притомъ никако о науци економной ни саняли нису. Обшта мнѣнія ньіова о економномъ животу народа више су економный развитакъ препречавала, него што су га подпомагала. Мнѣніе Чивута, да є животъ човека на земльи казнь за учинѣный одъ првогъ човѣка грѣхъ, и закономъ опредѣлѣна подѣлѣность землѣ кодъ ньи и кодъ неки грчки народа, угушавало є сваку волю къ

прилѣжности и обогаћаваню, особито кадъ знамо, да се ньіово иманѣ поглавито изъ земаля састаяло. Фенићани имали су цвѣтаюћу трговину, но землѣдѣліе лежало є сасвимъ забачено. Грцима є поредъ осталогъ срамота было радити, особито трговину и урађуюће занате, те су послове извршивали Илоти и робови; правый слободный грађанинъ пакъ занимао се съ државнимъ пословима, обраномъ отачбине, землѣдѣліемъ (као предузимателъ) и съ наукомъ. Ни изъ овогъ ни изъ разређеня народа на више редова (каста), као што є найвише развіено было у Мисиру и Индіи, неможемо заключити, да су стари полезность дѣобе раднѣ тако ясно увидили, па да су зато и дѣобу раднѣ у своє државе увели.

§ 63.

Грчки списателъи сматрали су свако кућенѣ више съ нравствене (моралне) стране, и само као средство да се моралне цѣли испунити могу. Свака тежня човека, да више набави, него што му є нужно, да своме моралному опредѣлѣню одговори, сматрала се као неморална. Ньіови ученици Римляни нису у томе своє учителѣ млого претекли, и одликовали су се одъ Грка само тимъ, што су землѣдѣліе и трговину (особито крупну) као поштена грађанина достойна заниманя припознавали. Но поредъ овако слабогъ успѣха, што се економны основа тиче, опетъ су неки грчки учени мужеви поедине стране економногъ народногъ живота добро упознали. Ксенофонъ увиђа полезность дѣобе раднѣ и доказуе є вѣшто и практично. Аристипъ представля уживанѣ добара као условлѣ душевногъ савршенства. Ако є Платонъ противъ свакогъ матеріялногъ иманя было, то є опетъ и онъ нужность стварногъ уживаня и полезность дѣобе раднѣ припознао. Платонъ є природу *новаца* сватіо, и зато є за одржаванѣ продае друго

какво євтиніє добро препоручивао. Аристотелъ разликовао є у куђеню *набављанѣ* и *употребљаванѣ*. Добра, коя се набављаю, троякогъ су рода по нѣму: *природна добра*, стока, растѣнія и т. д., *новци* посредствомъ трговине, урађуюћи заната и т. д. и *руде* посредствомъ рудокопства. Природна се добра немогу по вольи прекомѣрно умложавати, и ньіово прибављанѣ є свакогъ грађанина достойно. Новцима се иманѣ до бескрайности увећати може, али та є радня непоштена, єръ єдно иманѣ пропаданѣмъ другогъ расте. Производи рудокопства, нити се по вольи могу умложавати, нити су плодови природе. Трговина є по нѣму опетъ нужна, па зато су и новци полезни. Но да небы ни новци ни трговина нужни были, желіо є Аристотелъ, да у држави само толико людій живе, колико се простомъ радньомъ землѣдѣлія издржавати могу, и то тако лако, да іимъ доста времена за душевно изображаванѣ остане. Римляни су къ томъ извозъ новаца забраньивали, а такове кораке државне власти одобравали су ньіови найученіи люди (Плиній, Цицеронъ).

§ 64.

Ни цѣо средньій вѣкъ ніє време, у комъ є државна економія постала. Ничіє иманѣ ніє на дуже време сигурно было, єръ изъ Азіє долазећи и гонѣни одъ ньи урођени народи нису се никако на єдномъ мѣсту станити могли, нити се поредъ ратногъ духа времена тежня за матеріялнимъ удовольствомъ оснажити и остварити могла. Уживанѣ добара было є ограничено, зато су и средства ньіовогъ набавляня найпростія, кадкадъ найсуровія и найнеправеднія была. Найснажніи и найвећій у држави уживао є просте земальске производе, зато є само за таковимъ добрима тежіо, коя ће му ова уживаня найболѣ осигурати, а то су быле *земљ*, или іошъ и *рад-*

ници, кои ће га одчасти одъ странногъ нападаня чувати и бранити, а одчасти землю обдѣлаваюћи нѣга и нѣгове войнике ранити. Трговине нису имали, безъ нѣ пакъ нема саобраћая ни међу народима, ни међу найманьимъ предѣлима, а безъ тогъ и никаквогъ другогъ напредка. Доцніе умложавали су се жительи сваке землѣ, а тимъ и приходи ньіовы господара, кои су по примѣру свои владателя и южны таліянски трговачки варошій своѳ веће приходе на већа уживаня обраћати почели. Трговина се подигне, вароши се осную. Трговцима су поѳдини господари земаля на руци были, єръ су ћумручке и друге даціе за пратню крозъ ньіову државу одъ трговаца узимали. Еснафи се обште заведу и закони се и уредбе на подпомаганѣ трговине и рукодѣлія издаду. Богатство се почне тимъ (због ограничене понуде) у поѳдинимъ варошима нагомилавати. Господарима земаля недостану досадашньи приходи, да све упознате потребе намирити могу, но у томе су ій варошани подпомагали, а трудили су се, да за то корисне подпоре и права вароши и варошани добыю. По времену се извуку вароши сасвимъ исподъ тогъ господарства, ограде се зидовима и шанчевима и постану слободне вароши. Разна уређеня по варошима ишла су на користь саме вароши, а на убитакъ свію други мѣста и класа (еснафи). Землѣдѣлци на противъ угнѣтени (феудалствомъ), а оставлѣни одъ варошана нису се изъ своѳ сиротинѣ дићи могли. Раскошно племићство измишлявало є у свези съ владомъ свакояка средства, коима ће своє приходе увећати, немотрећи на то, какова ће отудъ слѣдства за народъ проистицати.

§ 65.

У овомъ є стаю одъ прилике Сылій (duc de Sully) Француску напао, кадъ є год. 1598. као по-

печитель кормиломъ француске државе управляти почео. Духъ ондашнѣгъ времена приписивао є свако богатство трговини и ураћуюћимъ занатима, а посредствомъ ньи' новцима. Но опетъ су млоги британски и таліянски списатељи оногъ времена природу новаца добро сватили и науку о новцима съ успѣхомъ развили. Жанъ Боденъ (Ioannes Bodinus † 1596.), кой се као створитель економне науке сматрати може, браніо є съ другима у оно време обшта понятія о народномъ кућеню на научномъ, списательскомъ полю. Сила и богатство таліянски република посредствомъ левантске трговине и цвѣтанѣ ханзеатскогъ саюза и Холандске склонило є све државнике оногъ времена, да се у своимъ економнимъ предузетцима по Боденовомъ изреченю „Reipublicae nervos in pecuniis consistere“ (новци су живци државе) управляю. Charles Davenant, Британацъ, оснивао є изрикомъ срећу државе на трговини, „ако вредность извезены одъ вредности увезены добара већа буде.“ Сылій одустане одъ тій обшты мнѣнія, и заузме се нарочито за забачену и угнѣтену землѣдѣлску класу, признаюћи землѣдѣліє за єдиный основъ државногъ благостаня. Савременици Сылія нису млоге добре савѣте нѣгове примити хтѣли, и ако є онъ кодъ владе издѣйствовао слободну трговину за жито (1601.), и млога друга олакшаваня за землѣдѣліє, то су се опетъ млоге наредбе у држави предузимале, кое се съ мнѣніемъ Сылія слагале нису, као: осниванѣ фабрика, устрояванѣ колонія и т. д. Ако су се у француском правительству добра слѣдства Сыліовогъ управляня врло и примѣћавала,[1]) цѣла Европа се тимъ пре и яче опетъ на старый и одъ Колбера престроєный путъ къ народной срећи обратила. Колберъ (Jean Baptiste Colbert † 1683.) францускій попечитель одъ год. 1661. принео є првый найвише

къ томе, што су се у Француской и другимъ државама такова мнѣнія о народномъ благостаню уобичаила, коя новце, трговину и урађуюће занате за єдино условлѣ народне среће држе. Одкриће воденогъ пута у Источну Индію и у богате американске руднике, као и слѣдства тога за Шпаньску и Португалску, коє су нове землѣ међу собомъ подѣлиле, била су узрокъ да су и друге државе суревнуюћи истый начинъ државногъ кућења узети тежиле. Колберъ се сматра као основатель тако наречене *трговне* или *меркантилне* економне *системе*, коя се често по нѣму *Колбертизамъ* назива.

[1]) Дугъ одъ 330 мил. liv. се исплати и 40 мил. liv. преко тога у каси у готову нагомила (1 liv. тадашня одъ прилике = 3 фр. садаш.).

§ 66.

Основи МЕРКАНТИЛНЕ СИСТЕМЕ су слѣдуюћи. Као што є онай приватный човекъ богатъ, кой найвише новаца има, єръ за новце сва друга себи потребна добра набавити може, тако се и свакій народъ обогатити може, ако се потруди, да доста новаца набави. Къ овомъ обогаћаваню су два пута: или производъ драгоцѣны метала у земльи, или увозъ новаца изъ туђи земаля. Земля, коя драгоцѣны метала сама непроизводи, може се само увозомъ новаца изъ други земаля обогатити Новци се изъ други држава само посредствомъ трговине увозити могу, зато є найнужніє опредѣлити, съ каквимъ еспапима треба народъ да тргує, како бы новце изъ странны држава увозити могао. Државници и учени економи тадашнѣгъ времена (Боденъ — Bodin —, Лâ — Law —, Стуартъ — Steuart —, Чарлсъ Девнентъ — Charles Davenant —, Д. Юмъ — D. Hume —, А. Ценовези — A. Genovesi, — Соненфелсъ — Sonnenfels — и други) дошли су до тогъ убѣђеня,

да ће народъ, кой већу количину у цѣни израженогъ еспапа извози но што увози, тай вишакъ извоза, почемъ извозъ и увозъ равни быти мораю, увозомъ новаца изѣдначити. Зато:

1) нека правительство подпомаже увозъ сребра и злата и сировине (као євтиногъ еспапа), а нека напротивъ забрани извозъ драгоцѣны метала и сировы еспапа, да бы ови послѣдньи у унутрашньости наше државе у цѣни пали (нарочито жито и друга рана), како бы фабриканти євтино живити, и сировину за ниску цѣну куповати могли.

2) нека се подпомаже што више извозъ ураѣены еспапа, а ньіовъ увозъ да се строго забрани.

3) да се подпомажу фабрике и ураѣующи занати, єръ они производе вреднія добра; но и землѣдѣліє да се сасвимъ незабаци, єръ є оно изъ горенаведены узрока посредствено корисно, особито у онимъ предѣлима, гдѣ се фабрике држати немогу.

4) треба подпомагати и разнимъ преміяма (поклонима) ободравати и награѣивати оне трговце, кои се у смислу меркантилне системе особито валяни покажу.

5) са страннимъ државама треба уговоре (трактате) начинити, коима ће се наша трговина подпомагати.

6) влада нека се за населбине (колоніе) постара, кое ће нама ньіове сировине євтино продавати, а зато одъ насъ ураѣене еспапе скупо куповати.

7) найболѣ су средство ѣумруци, да се све наредбе правительства точно испуняваю.

§ 67.

Помоћу овы средства добывеный вишакъ извоза еспапа назвали су меркантилисте *добаръ тргов-*

ный биланцъ, напротивъ є онай биланцъ трговине *рђавъ*, гдѣ є већій увозъ одъ извоза, єръ се по ньіовомъ мнѣнію тай вишакъ увоза извозомъ новаца изравнати мора. Трговна система налази у томе највећу срећу народа, кадъ се у држави врло млого новаца находи, заключаваюћи изъ тога, да ће народъ, као и свакій приватный, у свако доба за те новце свашта што му потребно буде, одъ други народа набавити моћи. Неумѣсно є у овомъ случаю уравньивати станѣ приватногъ човека са станѣмъ читавогъ народа. Приватный може за своє новце (готово) свакадъ одъ другогъ приватногъ оне еспапе набавити, кои су му одъ потребе, народу є пакъ то често немогуће. У осталомъ узима народъ тимъ излишно далый путъ. Кадъ онъ новце одъ странны народа само зато купи, да за ньи странне еспапе доцніе купує, зашто неузме за своє извезене еспапе одма потребне странне еспапе. Но ма како да є ова стварь за народъ найболя. наукомъ и искуствомъ свакидашнѣгъ живота се потврђава, да се народъ тимъ путемъ обогатити неможе. Онай народъ, кой у своіой земльи драгоцѣны руда нема морао бы се увозомъ сребра и злата изъ други земаля обогаћавати, а тимъ бы те землѣ сиромашиле. Ово се неслаже са савршенствомъ овогъ свѣта, да є само пропастъ єдногъ народа условлѣ среће други народа. Наука насъ пакъ учи, да новци као и други еспапи свою цѣну имаю, и да онамо теже, гдѣ су скупльи, а исто тако да се изъ оногъ мѣста мораю удалити, гдѣ іи сувише има, и гдѣ су дакле євтиніи. Но меркантилисте доказую своє мнѣніє, т. є. да се изъ єдне землѣ више еспапа може извозити, него што се увози, и да се дакле зато више новаца може увозити, него што се извози, посредствомъ течая *мѣчица* и посредствомъ *ђумручны протокола* о извозу и увозу. Уколико ова на-

поменута средства за доказъ служити могу, треба испытати.

§ 68.

Течай (курсъ) *мѣница*, ако се заиста почистой металной цѣни новаца одъ своги пари — равне цѣне мѣница (100 Фр.) са означеномъ сумомъ новаца (100 Фр.) — удалява, непоказує извѣсно, да се више новаца изъ землѣ извезло или у землю увезло, и зато неможе се као средство за опредѣлѣнѣ трговногъ биланца употребити. Течай мѣница 1) показує само, да єдна земля нієе толико другой новаца послала, колико є одъ нѣ примила, но изъ тога се несме заключити, да су се ти новци због примлѣны или издаты еспапа шиляли; 2) течай мѣница међу поєдинимъ трговачкимъ варошима, означава само за два народа, да є єданъ више еспапа послао, но што є одъ оногъ другогъ приміо, а међутимъ може онай народъ, кой више прима, на другу страну више издати. Зато бы морали течає єдногъ трговногъ мѣста у одношеню на сва друга мѣста, а исто тако и течає свію други мѣста у одношеню на наше трговно мѣсто сматрати. Онда бы могли отудъ, ако подъ 1) наведене околности узрокъ течая нису, заключити, коя є земля више новаца примила, и коя є зато више еспапа извезла. Но кадъ бы се све околности притомъ у призренѣ узеле, и кадъ бы све узроке точно испытали, нашли бы ямачно, да є извозъ увозу свакадъ равнъ. Но ово израчунавати тешко є, єръ често нестои наша земля са страннимъ трговнимъ мѣстима у непосредственой трговной свези, него текъ посредствомъ єдногъ или више други мѣста, тако да се течай између два трговна мѣста свакадъ по течаима други мѣста управля.

§ 69.

И *ћумручни протоколи* су тако погрѣшни, да ии за точно опредѣляванѣ биланца неможемо употребити. И данданашньи се млога правительства, коя неумѣсность трговне системе и трговногъ биланца увиђаю, опетъ яко око тога труде, да изъ ћумручны тевтера дознаду, колико є земля коє године еспапа више извезла или увезла, и сматраю притомъ маньій извозъ одъ увоза, као губитакъ народа. Да су ово погрѣшна мнѣнія доказує наука, а да се ћумручни списци притомъ немогу за строгъ и точанъ рачунъ употребити, увиђа се изъ слѣдующегъ:

1) У ћумручнимъ протоколима нису количине увезеногъ и извезеногъ еспапа точно означене, єръ се млого еспапа контрабандо (кришомъ) увози и извози. На сировине плаћа се при увозу врло мало или ништа, при извозу пакъ млого, напротивъ на ураћенъ еспапъ плаћа се при извозу мало или ништа, а при увозу млого. Ако се земля коя поглавито съ производомъ сировине занима и ако зато странне ураћене еспапе за извезену свою сировину купує и увози, то ће одъ прилике увозъ извозу готово равапъ быти, као годъ и у ономъ случаю, ако ураћене еспапе извози а сировину за ньи увози, — премда и ту саврщене єднакости быти неће. Но ако се неки сирови или ураћени еспапи извозе, други пакъ увозе, то мораю и рачуни за сваку државу други быти, како коя земля више ураћеногъ или сировогъ еспапа увози или извози. Ове неєднакости могу се опетъ тайнимъ преношенѣмъ преко наше границе изравнати, тимъ лакше, што се они еспапи найвише кришомъ преносе, кои се найячимъ ћумрукомъ обтереćаваю.[1]) Притомъ се рачунъ отежава и тимъ, што неки еспапи кодъ єдне држа-

ве маньій, кодъ друге сусѣдне вешій ѣумрукъ плаћаю.

[1]) Изъ слѣдующи примѣра увиђа се ствар ясніе.

Увозъ		Извозъ	
количина	ѣумрукъ	количина	ѣумрукъ
сировъ есп.	по 5 %	сировъ есп.	по 15 %
2,000.000	100.000	1,000.000	150.000
ураћ. есп.	по 15 %	ураћ. есп.	по 5 %
1,000.000	150.000	2,000.000	100.000
3,000.000	250.000	3,000.000	250.000

Извозъ є дакле увозу раванъ и у количинама еспапа и у данку, кой се држави плаћа. Напротивъ ће извозъ вешій быти по данку, ако сировина 20 %, а ураћенъ еспапъ досадашньій данакъ плати (resp. 200.000, и 100.000 = 300.000); истый бы пакъ остао, кадъ бы се у овомъ примѣру извозный данакъ на пола спустіо (50.000). Друкчіи є сасвимъ рачунъ по овомъ примѣру:

Увозъ		Извозъ	
количина	ѣумрукъ	количина	ѣумрукъ
сировъ есп.	по 5 %	сировъ есп.	по 15 %
3,000.000	150.000	3,000.000	450.000
ураћ. есп.	по 15 %	ураћ. есп.	по 5 %
1,200.000	180.000	1,200.000	60.000
4,200.000	330 000	4,200.000	510.000

У првомъ, а особито у овомъ примѣру разлика ће быти и у количинама еспапа, а кадкадъ тимъ већа и у данку, ако се тайно преношенѣ, као што у животу

свуда быва, у рачунъ узме. Што се у слѣдующемъ примѣру одъ горенаведеногъ рачуна разликує, то є кришомъ увезено и извезено.

Увозъ		Извозъ	
количина	ђумрукъ	количина	ђумрукъ
сировъ есп.	по 5 %	сировъ есп.	по 15 %
2,800.000	140.000	2,600.000	390.000
урађ. есп.	по 15 %	урађ. есп.	по 5 %
800.000	120.000	1.100.000	50.000
3,600.000	260.000	3,700.000	445.000

Урађеный еспапъ може се више кришомъ преносити, єръ маньій просторъ иста цѣна заузима, и зато ће и рачунъ тимъ више се разликовати, што се најскупоцѣніи еспапи, кои највише ђумрука плаћаю (као у Бѣограду: пушћули, прстенѣ, минђуше, женске косе, свиле, кремезъ и т д.) најлакше и највише преносе, єръ се одчасти лако сакрити могу, а одчасти велику користъ трговцу приносе, ако слободно преко границе прећу.

§ 70.

2) По ђумручнимъ протоколима неможе се ни *каквоћа* еспапа точно дознати, єръ званичници ђумручни неумею или неће (изъ небрижльивости) свакадъ строго да є опредѣле, а често се одъ самы трговаца преваромъ, митомъ, пріятельствомъ на то наведу, да ньіове еспапе као да су друге (по већой части ниже, євтиніє) каквоће у протоколъ заведу.

3) Колико є когъ еспапа преко границе прешло, опредѣлява се по цѣни увезены и извезены количина добара. Но кодъ опредѣляваня цѣне наилазимо на разне тешкости и несавршености. У

свакой се држави цѣне на другій начинъ опредѣляваю. У некимъ каже є самъ господаръ еспапа (декларація), но онъ ће наравно свакадъ пре нижу него вишу или праву цѣну казати. Ако се правителъство постояны цѣна држи, то ће такавъ списакъ цѣна (тарифа) после неколико година већь погрешанъ быти. А да се званичницима наложи, да они по свагдашньой пазарной цѣни ћумрукъ наплаћую и еспапе у протоколъ заводе, было бы у млого случаєва врло трудно, а поредъ тога є несавѣтно званичнике у то станѣ поставити, да своє правителъство варати могу. Неке државе управляю се притомъ по цѣнама извозногъ и увозногъ еспапа, као што су у *нашой* земльи, друге напротивъ рачунаю странный еспапъ по цѣнама нѣговогъ мѣста производа или главне продає. Наравно се потомъ протоколи више држава неће подударати, ако се у єдной држави по єдномъ, а у другой по другомъ или трећемъ начину рачуна. Ако се увозный еспапъ по цѣнама странне піяце рачуна, то ће намъ се свакадъ извозъ већій одъ увоза чинити.

§ 71.

Ово мнѣніє о народномъ благостаню придобыло є башъ с'тога, што є просто, тимъ више приврженика у приватномъ и државномъ животу, тако да се млоге државе ни данданашньи погрешны и трговной системи одговараюћи уређеня отрести немогу. Но у колико ово мнѣніє површно мислеће и у ствари неразумѣваюће се люде лако и брзо за себе заузети може, то є оно опетъ одма у почетку доста противника — приврженика Сылія — нашло, одъ кои му є Кеней доондашню велику важность сасвимъ изъ корена потресао. Кеней (François Quesnay рођ. 1694., † 1774. год.), краля францускогъ лѣкаръ, браніо є овай основъ: „Свакомъ є

познато, да се све ствари на овомъ свѣту одъ природе производе, и да се оне као плодови землѣ одъ людій присваю, и на разне потребе обраћаю, зато є єдино корисно, производно заниманѣ човека обдѣлаванѣ земаля.“ Ове основе, коє су одчасти Сылій и други особито таліянски списатељи іоштъ пре поставили, довео є Кеней у научный строй, и произвео є тимъ другу економну систему, тако назнану **ФИЗІОКРАТИЧНУ, (ПРИРОДНУ, ЕКОНОМИСТИЧНУ, ФРАНЦУСКУ) СИСТЕМУ.** Привржениці ове системе, физіократи, економисте, као: Мирабо — M. de Mirabeau, Мерсіе де ла Ривиеръ Mercier de la Rivière —, Тырго — J. Turgot —, Ле-Тронъ — Le-Trosne — — и други) бранили су и заштићавали су своімъ у млогоме демократичнимъ мнѣніяма, трећу класу (tiers-état) [1]) народа тадашнѣ Француске — землѣдѣлце —, тако отресно и скоро претерано (фанатично), да се овимъ покретомъ у економной науци духъ наскоро послѣдовавшегъ равногъ покрета у државномъ и друштвеномъ животу на свакій начинъ изражавао, — а може бити и подпомагао. Мнѣнія физіократична распростране се брзо по цѣлой Европи, особито по Француской, Нѣмачкой и Италіи, али у исто добра а особито доцніє появе іимъ се вѣшти противници, (као: Мабли — G. Bonnot de Mably —, Галіяни — F. Galiani —, Вери — P. Conte Verri —, Домъ — Ch. Dohm —, Пфайферъ — I. F. v. Pfeiffer — и млоги други осимъ индустріялиста), кои су поєдине основе економиста нападали и опровргавали, и тимъ истину тражећи науку све више и више усавршавали.

[1]) *Кеней* трудіо се и дворской партаи ово своє изреченѣ да докаже: „pauvres paysans pauvre royaume, pauvre royaume pauvre souverain.“

§ 72.

Држећи се свогъ горенаведеногъ основа поставили су физіократи за народно кућенѣ слѣдующа правила:

1) Землѣдѣліе треба особито да се одъ владе заштићава и подпомаже, сви државни расходи за овай предметъ опредѣлѣни производни су, и накнаћаваю се млогократнимъ плодомъ, зато нека се овай родъ расхода умножи и распространи.

2) Сва државна уређеня, коя су землѣдѣлію штетна и теретна, и коя землѣдѣлце по личномъ или имовномъ праву ограничаваю и обтереćаваю, треба уклонити, и другимъ больимъ замѣнити. Землѣдѣлци су єдина права производна, плодна класа народа (classe productive), господари земаля производни су такође, у колико се єдиный производный изворъ у ньіовой собствености налази, зато сачињаваю они особиту — тако названу господарску класу народа (classe des propriétaires), цѣо осталый народъ спада у неплодну класу (classe stérile). Све оно, што плодной класи преко трошкова обдѣлаваня остане, примаю господари земаля као *чистъ приносъ* (produit net) землѣ, кой се одчасти задржи, одчасти другимъ класама разда. Влада нека свакоякимъ уређеньима на то тежи, да овай чистъ приносъ увећа.

3) Уграђуюћи занати и трговина, да се одъ сваки препрека слободногъ дѣйствованя ослободе (laissez faire et laissez passer!), єръ бы на ньи обраћени издатци губитакъ за народъ были, почемъ су то неплодна заниманя, и єръ ће се слободномъ конкуренціомъ найугоднія цѣна за све класе народа поставити, и тако се потребе народне найлакше намирити моћи.

4) Друге класе народа могу само толико новопроизведены добара уживати, колико земля буде чиста приноса имала, зато и влада неможе више тропити, но колико іой се одъ чиста приноса землѣ уступи. Чистъ приносъ налази се савъ найпре у рукама господара земаля, зато бы излишно и цѣли несходно было све класе народа данкомъ обтереѣавати, кадъ ће остале класе опетъ савъ наложеный іимъ данакъ на господаре земаля пренети, него бы болѣ было мѣсто свію данашньи данака, єданъ єдиный т. є. *данакъ одъ землѣ* завести, кой ће непосредствено господари земаля плаѣати.

§ 73.

Мнѣніе Фізіократа є одма у начелу погрѣшно, што се ствари и добра, као єдно значеѣа понятія узимаю. Истина све *ствари* имаю своє порекло у земльи, али се стварна *добра*, т. є. ствари съ некомъ вредности, непроизводе само одъ землѣ, него и одъ други производны извора — одъ раднѣ, капитала и природны сила. Одъ землѣ произведени найпростіи предмети немаю за насъ полезности, докъ іи посредствомъ раднѣ неприсвоимо. Ни найнезнатнія радня неможе безъ помоѣи капитала дѣйствовати, а природне силе налазе се у свима производнимъ изворима. Найлѣпшій грмъ неприноси намъ никакове користи (ако изузмемо ладъ, или што нездрава испаренія купи) докъ га незапалимо, или одсѣчемо, куѣи донесемо, и млого коєшта одъ нѣга ненаправимо. Употребляванѣмъ раднѣ, капитала и природны сила више вреди онъ кадъ се одсѣче и куѣи донесе, но кадъ у планини стои, а све више и више, кадъ се греде, даске, клупе и т. д. одъ нѣга начине. Што физіократи поредъ исключне производности землѣ трговини и ураѣуюѣимъ занатима сваку моѣь производности одричу, мора се као

плодъ ньіове слѣдственості сматрати, но науци се притомъ велика услуга учинила, што се и ова занимања као полезна баръ сматраю, и што се слободна конкуренція за сва заниманя препоручує. Желя пакъ, да се єднимъ данкомъ све правительствене потребе намирити могу, осуєтила се, не само у науци него и при самимъ опытима у некимъ државама, [1]) тако да су доцніє и млоги физіократи о нѣной умѣсности почели яко сумняти. Поредъ све погрѣшности физіократичногъ основа и нѣговы неки послѣдица мора се признати, да су физіократи найпоштеніе тежнѣ изявльивали [2]) и да су првый важный коракъ у обдѣлаваню економне науке учинили, тако да є ньіова система већъ семе у себи носила, изъ когъ се скоримъ временомъ наука у новомъ баръ по основу савршеномъ виду породити морала. Доцніе су се физіократи яко око тога трудили, да свою систему са *новомъ системомъ* у неко сагласіе и свезу доведу.

[1]) *Карлъ Фридрихъ*, маркграфъ баденскій, држао є опыте надъ неколико села нѣгове државице по физіократичной системи, али никако ніе успѣти могао; но физіократи неприписую у томъ кривицу своіой системи, него маломъ простору, гдѣ су се опыти држали, као и томе што и ніедна варошь у томъ кругу была ніе.

[2]) Колико су се и одъ самогъ двора физіократи уважавали, види се изъ изреченя Лудвика XVI. о своме попечителю Turgot-у физіократу: „Il n'y a que M. Turgot et moi, qui aimions le peuple.“ Истина и Louis XVI. было е редакъ владатель, кой првый дворской партаи принадлежао ніе.

§ 74.

Овай новый строй економны основа, закона и правила зове се: **ИНДУСТРІЯЛНА** (радиности), **СМИ-**

СОВА СИСТЕМА. Адамъ Смисъ (Adam Smith рођ. 1723. † 1790.) родомъ изъ Скотске, сматра се као установитель индустріялне (антропократичне) или по нѣму назване смисове системе. Смисъ є првый ясно доказао, и доказано у научный строй довео, да нису производни извори исключно земля или трговина, него и капиталъ и поглавито радня, почемъ се нієдно стварно добро полезно употреблявати неможе, пре него што се нека количина раднѣ на нѣга необрати. Млоге истине смисове системе увиђали су пре Смиса и физіократи и други учени британски и таліянски мужеви, али Смисъ іи є у свезу довео, онъ іи є зреліє и дублѣ проникао и испытао, тако да се онъ као правый основатель економне науке са садашньимъ начелима сматрати мора. Премда су основна понятія и главно ове системе дѣло А. Смиса, то се опетъ цѣла наука одъ оногъ времена у многоме премѣнила, почемъ су се нека правила болѣ изяснила, друга пакъ сасвимъ наново поставила, и цѣло се у болыій и ясніи редъ довело. И данданашньи нієполитична економія на точки савршенства, но то є баръ сигурно, да се съ ньомъ премѣне у основима догодити неће, него да ће се само изъ досадашнѣгъ нова мнѣнія развіяти, и тимъ се наука све више и више усавршавати. Овай важанъ посао олакшава се тимъ, што се по свимъ садашньимъ државама доста учены мужева налази, кои се или са самомъ политичномъ економіомъ или са нѣнимъ помоћнимъ наукама брижльиво занимаю, и што и саме владе увидивши велику важность политичне економіє сваконко напредакъ нѣнъ подпомажу. Понаособно пакъ обдѣлаванѣ народне економіє, као теоретичне части цѣле политичне или државне економіє, постало є текъ у новіє време кодъ Нѣмаца, и тимъ строгимъ разликованѣмъ разны частій економне науке предузео се

єданъ користанъ за науку путъ, єръ се теоретични закони найясніє увиђаю, кадъ су у свези, и оддвоєни одъ практичны правила економне политике.

§ 75.

Главне мисли *системе радиности* су:

1) Стварна се добра производе човечіомъ радньомъ заєдно са земльомъ и капиталима, а вредность се добара опредѣлява по количини на ньи обраћене раднѣ.

2) Ніє само она радня производна, коя се на набавлянѣ сировы производа землѣ обраћа, него и она коя се съ ураћиванѣмъ сировине и съ трговиномъ занима, єръ се посредствомъ свію ньи наше иманѣ умножава.

3) Найважнія средства, коя производну дѣлательность раднѣ увећаваю, єсу цѣли сходна *дѣоба раднѣ* и употребляванѣ капитала.

4) Ова сва три рода заниманя (заната т. є. землѣдѣліє, ураћующи занати и трговина) треба влада на равный начинъ да подпомаже.

5) *Слободномъ конкуренціомъ* опредѣляваю се найугодніє цѣне еспапа, намирую се найлакше све потребе човечіє и подстрекава се найболѣ радиность народа.

6) Влада нека се само толико у економна заниманя народа мѣша, колико текъ да препреке само укланя, коє развитку радиности на путу стоє, и коє поєдини небы уклонити могли, иначе нека неограничену *слободу у радиности* особито у странной трговини дозволи.

7) Што се пакъ прихода саме владе тиче, то нека се тіи одъ чисты прихода граћана узимаю, у пред-

узетцима економнимъ пакъ влада сама никадъ да неучаствує.

§ 76.

Ако су доцніє неки списательи поєдине точке смисове науке опровргавали, [1]) или ако су и неки цѣлу систему као несавршену особито збогъ производности трговине и исключне производности раднѣ сматрали, и сами іи далѣ развіяли и изображавали, [2]) то су опетъ те борбе више на користь но на штету науке ишле, и основне мисли Смиса су необорене остале. Важни су напротивъ они противници индустріялне системе, кои основне мисли „дѣобу раднѣ и слободну конкуренцію," а тимъ и цѣо строй смисове науке нападаю, и кои су подъ именомъ *соціялисте* и *комунисте* познати, као што се тежня ньіове системе **СОЦІЯЛИЗАМЪ** (задружность) и **КОМУНИЗАМЪ** (заєдничность, обштность) зове. Овай покретъ у народной економіи неодноси се само на теоретичну премѣну у науци, премда є установительима можебыти найвише до тогъ пытаня было, него напада и смѣло обара све државне, друштвене и нравствене (политичне, соціялне и моралне) истине свію досадашньи вѣкова. Зато се и онъ неможе назвати само ображаванѣ и развіянѣ станя човечієгъ рода, него стваранѣ новы людій, новы држава, новогъ свѣта, по закону и начину, кои све досадашнѣ уништаваю. Соціялизамъ и комунизамъ старогъ и среднѣгъ вѣка разликую се по томе одъ новієгъ, што су они више слѣдство философичне фантазіє и религіозне занешености были. Іоштъ у старо време налазимо кодъ *Есеяца*, *Епикуреяца*, *Питагора* и *Платона*, да се обштность иманя часъ у теоріи бранила, часъ и у самомъ животу остварала. Овакови су се примѣри доцніє и у христіянству догађали. Млога литерарна дѣла су до данашнѣгъ да-

на обштность иманя манѣ или више препоручующи, на красный, досетльивый, смѣшный а притомъ друге къ дублѣмъ размишляваню побуђующій начинъ, на свѣтъ изишла, као дѣла (о Елдораду, Икаріи, Утопіи и т. д.): *Моруса*, *Кампанеле*, *Бакона*, *Харингтна*, *Фенелона*, *Морелія*, *Свифта*, *Кабе-а* и т. д. У найновіе време су соціялистичне и комунистичне идее бранили и распространявали: *С. Симонъ*, *Фуріе*, *Онъ*, *Прудонъ*, *Анфантенъ*, *Базаръ* и іошъ више ньи.

[1]) Паунелъ — Pawnall —, Ладрделъ — Earl of Lauderdale —, Дитанъ — Dutens —, Емилтнъ — Hamilton —, Листъ — List —, Гавилъ — Ganilh —, Фулда — Fulda —, Луденъ — Luden —, Милеръ — A. Müller — и іошъ више ньи.

[2]) Рикардо — D. Ricardo —, Малсусъ — Malthus —, Мак-Кулохъ — Mac-Culloch —, Синѣръ — Senior —, Канаръ — Canard —, Сей — Say —, С. де Сисмонди — Simonde de Sismondi —, Траси — Tracy —, Бланки — Blanqui —, Дрозъ — Droz —, Роси — Rossi —, Ціоя — Gioia —, Jacob —, Lotz —, Storch —, Hermann —, Schön —, Bülau —, Riedel — Rau и млоги други.

§ 77.

Гдѣ деспотизамъ влада, нема истина сигурности приватногъ иманя, али тимъ манѣ и комунизма. Деспотъ є учасникъ у иманю свакогъ поєдиногъ, комуниста пакъ тежи, да сви поєдини у иманю свію участвую. Съ деспотизмомъ се дакле комунизамъ неслаже, пре се пакъ та слога съ патріярхалномъ формомъ државе помислити може. Найживлѣ се у старой исторіи комунизамъ у теократичной држави Мойсея представля, гдѣ съ єдне стране законъ заповѣда, да се сваке седме године полѣ угари, и да слуге и слушкинѣ, надничари и странни *плодове зе-*

млѣ (туђе) *као прави господари* уживати могу, при другой прилици пакъ, да се све *њиве и куће* изванъ вароши лежеће сваки 50 година, ако су продате, њіовимъ првимъ господарима или наслѣдницима *поврате*. На 9000 равны частій подѣлѣну землю у Шпарти обдѣлавали су Илоти и Періици, кои су обшти радници слободногъ народа были. Ово се одчасти по свимъ грчкимъ државама примѣћавало. Економна страна манастирскогъ живота у христіянству оснива се на комунистичнимъ идеама, коє су неке секте и поєдини распространительи христіянства са своіомъ наукомъ у нужну свезу довести трудили се. *Селячки ратови* за време Лутера, кои су комунистичне тежнѣ свуда дѣломъ остваравали, показую доста, да є духъ времена хтѣо велике неравности у иманьима господе (светске и црквене) и селяка' да изгладі. У почетку 16-га столѣћа основале су нѣмачке калфе друштво *небесны пророка*, кои су исповѣдали: да се заведе обштность имања, да се укине бракъ (а на мѣсто тога да се многоженство постави), и по томъ да престану све црквене и светске власти. *Двокрштеници* су учили, да се самъ собомъ слободный духъ човека неможе сложити са каквомъ власти или иманѣмъ: свакій духъ є себи законъ, свакій нека одъ ближнѣгъ узме, што му треба. Овакове идее распострле су се быле по цѣлой западной Европи, и траяле су у разнимъ сектама и друштвима подъ свакоякимъ именомъ, у веħой или маньой важности, крозъ толика столѣћа.

§ 78.

Францускомъ революціомъ сруши се грдный строй историчногъ права, коимъ се не само у Француской но и у цѣлой Европи, државно друштво крозъ толике вѣкове у навикнутой стези држало. Репу-

блика є ослобођенѣмъ ниже класе народа одъ Феудализма и млоги личны терета истина дала миліонима нову слободу, али економно станѣ свакога, ако ніє горе — болѣ ніє постало. *Бабефъ*, *Дарте'* и *Буонароти* почну са своимъ привръженицима основе противъ приватногъ права излагати, у чему су іи и правительство *Робеспіевра* и чланъ устава одъ 1793. год. „ да є издржаванѣ сиротны изъ државне касе *свега дужность*“ подпомагали. Идее комунизма се съ найвећомъ ватромъ одъ радничке класе приме, єръ су по задобытку личны *човечіи* права', борба раднѣ противъ капитала, ратъ сиротинѣ противъ богатства на реду были. На мѣсто бывши привилегираца ступе капиталисте, кои су у кориснимъ предузетцима мудро своє капитале употребляваюћи све се више и више, особито за време обштегъ мира (одъ 1816. год.), обогаћавали. Капиталъ є у садашнѣ доба идолъ, коме се миліони кланяю, коме прилѣжанъ и ревностанъ човекъ своє тѣлесне и душевне снаге на жртву приноси, кой у толико већу яму измећу богатогъ и сиромаха, измећу фабриканта и радника отвара, у колико су ови прилѣжніи и ревносніи. Радникъ мора и своє здравлѣ у непрестаномъ, тешкомъ раду упропашћавати, да — у бѣди и оскудости жалостанъ животъ продужити може, и то безъ тѣшеће надежде на болѣ станѣ, но по већой части на горе. Ово очаяваюће станѣ највеће класе народа, — наводе комунисте —, плодъ є смисове *дѣобе радиѣ*, *слободне конкуренціе* и изъ тога проистичуће *неприродне дѣобе имања*. Задатакъ є соціялиста и комуниста, [1]) да овомъ злу одпомогну, и то мирнимъ, природнимъ путемъ, иначе ће се кадъ тадъ, али на свакій начинъ скоро, сама угнѣтена класа противъ овогъ нечовечногъ станя подиѣи, и *своя права*, съ великимъ губиткомъ други класа', задобыти. [2]) Средства и начинъ како ће се ове же-

лѣ мирнимъ путемъ остварити, тако су съ демократичнимъ и другимъ добримъ тежняма помѣшани, да се о слабо комъ привренику овы система строго опредѣлити може, коіой страни кой више принадлежи. [3])

[1]) Премда су у ствари исти основи и соціялиста и комуниста, то се они по извођеню слѣдствености изъ тій основа разликую, — но не вештествено, него само у колико су *манѣ* или *више* свомъ основу слѣдствени. Соціялисте (особито они блажіи) оставляю по већой части садашнѣ уређенѣ држава (премда не сви), и трэже да радници заеднички раде и живе, поредъ тога да свакій заслужено самъ и са своіомъ фамиліомъ ужива, а по смрти да га родбина или другій кой по завѣштанію наслѣди; земля пакъ да остане обшта. Комунисте (као и претеране соціялисте) напротивъ непризнаю никакво особно стварно право приватногъ, него желе више, да се цѣо строй држава и државе премѣни, да су дѣца обшта, почемъ фамиліе нема, да се и особитый вѣрозаконъ уведе, кой новой држави одговара и т. д. Но ова се мнѣнія тако една у друга преливаю, да ни о двоици неможемо сигурно рећи, да се сасвимъ у мнѣніяма слажу. Свакій соціялиста, кадъ свое основе слѣдствено развія, прѣће на комунизамъ.

[2]) Зато е Прудонъ собственицима иманя (prorriétaires) могао рећи: „Вашь е задатакъ, да народъ изъ овогъ станя ослободите (еманципирате) —, стрепите, ако се ваши ранѣници пре времена за пунолѣтне прогласе; немойте насъ дражити, да вамъ наше очаянѣ дѣломъ изявимо, ер ако вашимъ солдатима за рукомъ и изађе да насъ угуше, опетъ нећете предъ нашимъ послѣдньимъ силама мейданъ одржати моћи. — Ово ніе крвничко убійство владателя или грађана, ніе отровъ или пожаръ, ніе заустава раднѣ или изселяванѣ, ніе буна или самоубійство; ово е нешто већегъ дѣй-

ства и већегъ ужаса, ово є нешто, у чему се све оно заєдно налази!!“ —

[3]) Ніє се зато нимало чудити, да су изъ злобне партаичности неки бранительи абсолутны идеа и найправедніє тежнѣ народны представника или пріятеля, као изливе комунистичногъ духа оглашавали и ружили. У повременой политичной (публицистичной) литератури су понятія комунизма и соціялизма тако протегльива (еластична), да се одъ разны владаюћи партая часъ єдна часъ друга противна партая тимъ именомъ назива, или болѣ рећи у омразу кодъ већине народа доводи. Селякъ, майсторъ, и трговацъ као неограничени господари свои земаля и свогъ покретногъ иманя, неће никадъ пріятельи комунизма быти, зато ће се они найсигурніє и съ уставницима онепріятельити, ако се свакій противникъ обсолутне владе као соціялиста и комуниста извиче. Лако є дакле поняти, што абсолутне (реакціонарне) владе текъ по уништеню покрета каквогъ толике комунисте одкрію, кои се за време покрета никако показали нису.

§ 79.

Новіи (модерный) соціялизамъ представля се поглавито *Сен-Симономъ* (Claude Henry comte de Saint-Simon рођ. 1760. † 1825.), кой є одъ своє младости већъ у философичнимъ испытиваньима блудећи, како да човечіє станѣ поправи, на ово увѣренѣ дошао: Пређе є карактеръ државногъ друштва быо, да люди люде на свою ползу обраћаю; кой побѣђеногъ непріятеля неубіє (и одма као дивлякъ непоєде), тай га као роба сачува; одъ строгогъ робства прешло се доцніє на блажіє невольништво (Leibeigenschaft, вольность-слобода), а одъ овогъ на зависимость наямника одъ капиталисте и предузимателя. Ни ово станѣ неодговара опредѣлѣню и до-

стоянству човечіємъ ; свакомъ човеку треба прилике дати, да се по могућству изобрази, и потомъ на руци му быти, да своіой способности одговараюћій посао изабере и ради, и да своимъ раду пристоећу накнаду прими и ужива. Ово да се постигне, нужно є, да се цѣло грађанство у єдно *радничко друштво* преобрати, коега ће плодове свакій чланъ по своимъ дѣйствованю уживати по основу: *свакій по своіой способности, а свака способность по своимъ дѣлима* (chacun selon sa capacité, et chaque capacité selon ses oeuvres). Друштво се мора на три реда (каста) раздѣлити, на: *економе*, *учене* и *умѣтнике*. Сви люди безъ разлике, али свакій по своимъ способностима и дѣлима, имаће воспитанія, рада и одмора. Свакій ће се за оно изобразити, на што найвише наклоности има, свакій ће оно радити, за што є найспособніи, и свакій ће онолико уживати, колико заради. Штогодъ кой произведе, предаће обштемъ заєдничкомъ фонду, одкудъ ће му се припадаюћа часть издавати. Што кой већомъ прилѣжности и вѣштиномъ више заслужи, то є за живота нѣгова собственость, по смрти припашће све обштемъ фонду. Цѣлимъ друштвомъ управляће особитый *свештеничкій редъ*, кой се самъ изъ таковы лица саставля, коя су найвећу любавь и привржености къ друштву показала. Овай управляюћій редъ оцѣньиваће способности, налагаће свакоме припадаюћій му посао, изрицаће казни и награде; — онъ ће другимъ речма живый законъ друштва быти, кой се у *врьовноме свештенику* — светскомъ папи — (père suprême) остваренъ показує. Ову свою систему є С. Симонъ *индустіялизамъ* назвао, но у оваковомъ виду, како смо є овдѣ представили, онъ є ніе познавао, почемъ су є текъ доцніе нѣгови ученици развили. — — Тежня С. Симона и нѣговы приврженика (С. Симониста) є у основу

сасвимъ племенита, али да предлагана средства и нужна слѣдства ништа невреде, доказую толики опыти, кои су се безъ успѣха за стваранѣ с. симонизма чинили. [1]) Право приватногъ иманя и особне слободе и идеа христіянства су тако са животомъ садашнѣгъ човечіегъ рода срасле, да є с. симонизамъ кодъ већине на одпоръ наишао, како се о томъ пытанѣ поставило, єдно или друго (алтернативно) примити или одбацити. Лична слобода, коя се са с. симонистичномъ држамомъ неслаже, идеалъ є политичне свести садашнѣгъ времена, зато се ова нова система ни одъ найслободніе у свакомъ призреню изображене класе народа ніе примити хтѣла.

[1]) Найзнатніи привръженици С. Симона, кои су одчасти науку опытима у животъ увести трудили се, єсу: M. Chevalier, Bazard, Roderigues, Enfantin, Carnot, Dugied, Leroux, Money, Pereire, Duveyrier, Reybaud и млоги други; одчасти L. Blanc, E. Sue, L. Rollin и т. д. као ближіи освова.

§ 80.

Као што се С. Симонъ за основателя новіегъ соціялизма сматра, тако се *Фуріе* (Ch. Fourier роѣ. 1772. † 1837.) као отацъ садашнѣгъ комунизма држи. И Фуріе говори о несавршености свѣта, и приписуе сво зло неприроднимъ уреѣеньима човечіегъ друштва. Цѣо свѣтъ и свакій човекъ живи на основу *двойности* (дуализма): душа є *дѣйствующій*, тѣло *трпећій* основъ човека, а тако свака планета, свака стварь живи у двойности. Човекъ є цѣль овогъ свѣта, али вредность поединогъ у овой цѣлости узвишава се, ако се онъ съ другимъ поединимъ сложи. Човека є задатакъ, да ову друштвену слогу оствари. Свако зло на свѣту проистиче изъ *едностраногъ и себичногъ* развіяня и удоволяваня стра-

стій. Она се слога (хармонія) неможе с. симонистичномъ наукомъ у дѣйство привести, єръ надъ човекомъ нетреба да влада особита класа (свештеника) людій. Човеку треба на волю оставити, да непрестано своє заниманѣ мѣняти може; нити треба да се онъ у своимъ дѣлима по принуђаваюћой споляшньой сили, него по *слободной наклоности* управля. Бракъ мора зато престати, дѣца су обшта, и воспитаваће се 300 — 500 душа у єдной кући одъ 12. — 14. године заєдно. Друштво ће се грађана и грађанкій на Фаланксе одъ 1200 — 1800 лица съ пристойномъ земльомъ одъ ½ до 1 □ lieue подѣлити. Сви ће обитавати у єдномъ обштемъ зданію (phalanstère). Око тогъ зданія налазиће се обшта заєдничка радилишта и друга зданія. Радници ће се подѣлити по своіой вольи на маня друштва, и заслужено остаће ньіова собственость. После 1 — 2 сата рада, прећиће на другій посао, и у друга друштва, тако да ће се, почемъ свакій до 30 заниманя зна, и посао свакомъ милити. Што годъ кой заради или ужива, ставиће му се у рачунъ. Саобраћай єдногъ Фаланкса съ другима одржаваће се обичномъ продаіомъ. Цѣлимъ друштвомъ управляће єдно *изборно правительство.* — — Поредъ овако неки добры или баръ племениты мыслій Фурієра, коє се по већой части никадъ остварити немогу, налази се у његовой као и у с. симоновой системи толико нашой разумности (интелигенціи) противны основа, и толико правы лудорія, [1]) да бы се човекъ противъ волѣ цѣлой ствари смеяти морао, да ученици [2]) његови те непрактичне и смѣшне идее у ньіовимъ дѣлима брижльиво избѣгавали нису.

[1]) Фуріе є тако о истини свое системе увѣренъ быо, да є толико година свакій данъ кући долазећи надао се затећи какво писмо или каквогъ миліонера, кои

му за остваренѣ нѣговогъ спасоносногъ плана нужне капитале нуди. У овой надежди живіо є онъ до послѣднѣгъ дана живота своегъ. Охрабренъ погдѣкоимъ добримъ мислима, држао є Фуріе свою систему не као плодъ човечіегъ духа, него као изливъ волѣ и милости некогъ вишегъ суштества, кое се посредствомъ нѣга свѣту являю, па зато є и свашта, што му є у раздраженой и незаузданой фантазіи на умъ пало, съ найвѣћимъ убѣђенѣмъ и найячомъ одности къ томъ нѣговомъ духу хранителю као нужну истину браніо. Смѣшно є нѣгово створенѣ свѣта: у браку Марса са Земльомъ родила се — — ягода (!!); изъ оногъ брака, кой ніе на наклоности (симпатіи) основанъ, родиле су се: зміе, китови и т. д.; кадъ се свѣтъ до своегъ савршенства развіе, родиће се: анти-змія, анти-китъ —, кои ће све зміе, китове и т. д. подавити!!

[2]) Приврженици комунизма, осимъ оны у пређашнѣмъ § наведены соціялиста, есу: Babeuf, Owen, Proudhon, Cabet, Considérant, Cabot и т. д.

§ 81.

Изъ предидућегъ (као што наведосмо) цѣла борба соціялиста и комуниста у економномъ призреню управлѣна є противъ *дѣобе радњѣ* и *слободне конкуренціе*. Садашнѣ државе немогу се безъ дѣобе радњѣ и конкуренціе ни помислити, а да стваранѣ соціялистичны држава ніе напредакъ но назадакъ човечанства, то намъ човечіи здравый разумъ као и великій одпоръ (опозиція) одъ стране найискусніи и найслободніи мужева, [1]) показую. У колико су такове идее практичне, показали су сами ньіови привржениці, почемъ се свако покушаванѣ систему на практичномъ полю развити утолико пре безъ успѣха срушило, уколико су се одъ стране комуниста и соціялиста веће и тврће надежде на

добаръ конацъ давале.[2]) Уосталомъ пребациваня дѣоби раднѣ и конкуренція, да су свой бѣди радничке класе узрокъ, немогу се као праведна одобрити. Болѣ є рећи, сва садашня рђава уређеня држава плодъ су прећашньости, а што се *већина* радника у рђавомъ станю налази, нису криве дѣоба раднѣ и слободна конкуренція, но оно уређенѣ државе, съ коимъ су оне нужно скопчане. Као што се свакадъ кривица непріятельске партає удвоява, тако є и овдѣ. Нити се радници свуда и свагда онако съ бѣдомъ боре, као што соціялисте ватрено представляю, нити су томе свакадъ и свуда узрокъ конкуренція и дѣоба раднѣ. Но ова неумѣсность комунизма и соціялизма неможе насъ на немарльивость у смотреню станя радничке класе навести, него напротивъ признаємо, да є найсветіи задатакъ државне економіє (понаособъ економне полиціє) природу ствари испытати и потомъ путъ и средства опредѣлити, коимъ ће се великій овай недостатакъ у државномъ животу уклонити и исправити. Ако пакъ досадъ одъ економне полиціє препоручивана средства и нису за свакій случай желю нашу у овомъ призреню задовольити могла, то намъ баръ іошъ тѣшећа надежда остає, да ће човечіи духъ доцніе и за ову болесть државногъ друштва снажногъ и сигурногъ лѣка наћи.

[1]) У явнимъ препиркама државны партая су се найватренііи републиканци противъ комунизма изражавали (међу осталима у Нѣмачкой: Ruge, Heinzen, Wolff и т. д.). Ови виде у тежняма и дѣлима комуниста препреке, коима се ньіови планови осуђаваю (по § 78. [3]), еръ іи противна партая найлакше побѣђава, кадъ предъ обштимъ явнимъ мнѣніемъ докаже, да они съ комунистама еднаке тежнѣ имаю. Што су пакъ неки демократи у поєдинимъ приликама съ комунистама

(мнимо) сложно радили (противъ абсолутизма), то є тако природно, као годъ што се реакціонарне партае подпомажући комунисте у слоги съ њима противъ републикански правительства боре; — али и у првомъ и другомъ случаю нису комунисте и соціялисте као пріятельи но као саюзници примљени, гдѣ се рђаво средство добромъ цѣли правда. Да пакъ тежнѣ овы система важности велике за правительства немаю, доказала є мудра влада Луи-Филипа, кой комунистама и соціялистама више година никакове препоне на путъ стављо ніе, знаюћи да ће они, што су слободніи, тимъ се више и пре и у свимъ слабимъ своимъ странама народу показати, и тимъ сами себи на лакъ за владу начинъ пропасть привести, — као што є занста и было.

[2]) Опыти комунистични и соціялистични су одъ млоги и на млого мѣста правлѣни. *Онъ* (Robert Owen рођ. 1772. год.) найревноснін комуниста, оснивао є у В. Британской и С. Америки и више пута комунистична друштва, но свакадъ є рђавъ край свои предузећа доживити морао. Великимъ иманѣмъ (око 5 мил. фр. ср.), добромъ своіомъ нарави, изображеннмъ, ученимъ, предузимаюћимъ духомъ подкрепљенъ, ако никомъ другоме ніе, то є Ону могуће было свое планове остварити, да су ови иоле могући были остварити се. Дѣлательность нѣгова неможе се описати, и при свемъ томъ и снажномъ помоћи одъ стране правительства и млоги приватны ніе опетъ успѣти могао, єръ є нѣгова система на таковимъ основима почивала, кои се кодъ садашнѣгъ колѣна людій неналазе (обшта честность, любавь къ поредку и раду и т. д.). Год. 1818. є Онъ свое планове конгресу ахенскомъ представіо, но безъ свакогъ успѣха. Енглеска влада є пакъ при пытаньима о радницима и фабрикама често одъ нѣга савѣтз тражила и примала. — Поредъ млоги соція-

листичны и комунистичны манѣ важны покушаваня у западной Европи и у сѣверной и южной Америки, найзнаменитіе є соціялистично друштво после юлійске революціе у Паризу. Іошъ пре революціе почео є *Базаръ* съ апостолскомъ ревности соціялистичну науку по Паризу явно проповѣдати и приврженике и слушателѣ око себе купити. Друштво се умножи, новине се єдне осную, више књига и књижица (брошура) коє су се по већой части бесплатно раздавале, изиђу на свѣтъ и цѣло се тако добро устрои, да є друштво и за народъ и за правительство одъ велике важности постало, особито онда, кадъ су се и у млогимъ департаментима соціялистичне школе по примѣру париски завеле. Тужба неки депутираца кодъ камере противъ соціялиста и ньове науке ишла є више у рачунъ овима, кои су своє основе у явнимъ листовима правдали, и тимъ као противна партая (опозиція) владе већу количину привржника добыли. Овимъ успѣхомъ побуђене неке соціялисте почну слѣдствени своимъ начелима све више и више основе своє разлагати, на коє други чланови нису пристати хтѣли, као уништенѣ брака. Неслога ова приведе раздоръ у друштво, неки и то важни чланови иступе изъ друштва, други почну явно нѣгове слабе стране представляти, тако да є соціялизамъ све више и више одъ своє прећашнѣ важности губіо. Напослѣдку се и сама полиція умѣша, (1832. год.) школе позатвара, и чланове растера. Іошъ за неко време држао се Анфантенъ на своемъ польскомъ добру съ малимъ друштвомъ у соціялистичномъ животу, но и овдѣ се као и свуда одъ полиціе повата ю и суду предаду, кой заиста све поглаваре и осуди. У буни Фебр. 1848. была є ова партая умѣрена, а и у крвавой юнійской борби (коя є съ викомъ „vivre en travaillant ou mourir en combattant“ започета), побѣди є републиканска влада

VI. ЛИТЕРАТУРА ДРЖАВНЕ ЕКОНОМІЕ.

§ 82.

Литература о самой *исторіи државне економіе* дѣлаюћа састои се изъ слѣдуюћи найважніи дѣла:

Allgemeine Geschichte der Handlung und Schiffahrt, der Manufakturen und Künste, des Finanz- und Kameralwesens zu allen Zeiten und bei allen Völkern. Breslau 1751. - 54. 3 части.

K. G. Rössig: Versuch einer pragmatischen Geschichte der Oekonomie- Policei- und Kameralwissenschaften. Leipzig 1781. 2 части.

Friedrich Ch. Jonathan Fischer: Geschichte des deutschen Handels, der Schiffahrt, Fischerei, Erfindungen, Künste, Gewerbe, Manufakturen, der Landwirthschaft etc. etc. — Hannover 1785. - 1792. 2 части.

Adam Anderson: An historical and chronological deduction of the origin of commerce и т. д. London 1787. - 89. 4 части.

Chr. Daniel Voss: Einleitung in die Geschichte und Literatur der allgemeinen Staatswissenschaft. Leipzig 1800. - 02. 2 части.

Böckh: Die Staatshaushaltung der Athener. Berlin 1817. 2 части.

A. H. L. Heeren: Handbuch der Geschichte der Staaten des Alterthums mit besonderer Rücksicht auf ihre Verfassungen, ihren Handel und ihre Colonien. Göttingen 1810.

— — Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt. Göttingen 1824. - 26. 5 частій.

C. H. Rau: Primae lineae historiae politices sive civilis doctrinae. Erlangae 1816.

L. Reynier: De l'économie publique et rurale des Celtes, des Germains et des autres peuples du Nord et du centre de l' Europe. Génève et Paris 1819.

— — De l'économie publique et rurale des Perses et des Phéniciens. Gén. et Par. 1820.

— — De l'économie publique et rurale des Arabes et des Juifs. G. et P. 1820.

— — De l'économie publique et rurale des Egyptiens et Carthaginois, précédée des considérations sur les antiquités Ethiopiennes. G. et P. 1823.

— — De l'économie publique et rurale des Grecs. G. et P. 1825.

Сва ова Reynier-ова дѣла превео є на нѣмачки: Franz Damance, Heidelberg 1833.

G. von Gülich: Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaues der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit. Jena 1830. 2 части.

Ioh. H. M. von Poppe: Geschichte aller Erfindungen und Entdeckungen im Bereiche der Gewer-

be, Künste und Wissenschaften, von der frühesten Zeit bis auf unsere Tage. Stuttgart 1837.

Chr. F. A Hasse: Cuinam nostri aevi populo debeamus plurimas oeconomiae publicae et statisticae notiones? Lipsiae 1828.

A. Blanqui: Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu' à nos jours, — особито препечатано у: Cours d'économie politique. Bruxelles 1839. На нѣмачки превео F. I. Buss, Karlsruhe 1840. 2 части.

Fried. Schmitthenner: прва часть нѣговог дѣла: Zwölf Bücher vom Staate, oder systematische Encyclopaedie der Staatswissenschaften, коя е позната и подъ овимъ насловомъ: Grundlinien der Geschichte der Staatswissenschaften, der Ethnologie, des Naturrechts und der Nationalöconomie. Giessen 1838.

§ 83.

Найглавнія дѣла изъ *меркантилне* системе су кодъ *Фианцуза* ова:

Jean Bodin: Les six livres de la republique. 8. издан. Génève 1629. Исто дѣло латински одъ нѣга самогъ преведено, 5. изд. у Франкфурту 1822.

Testament politique de J. B. Colbert, ou l'on voit tout ce que s'est passé sous le règne de Louis le Grand jusqu'en l'année 1684. La Haye 2. изд. 1712.

I. F. Melon: Essai politique sur le commerce. Amsterd. ново изд. 1742. Нѣмачки Jena 1740.

Fr. de Forbonnais: Elémens du commerce. Leyde 1754. Нѣмачки Hamburg 1755.

— — Principes et observations économiques. Amst 1767. Нѣмачки Wien. 1767.

F. L. A. Ferrier: Du gouvernement considéré dans ses rappots avec le commerce ou de l'administration commerciale opposée aux économistes du 19me siècle. Paris 1808. Она є књига написана за правданѣ и обрану наполеоновогъ континенталногъ запта. Нарочито противъ садржая нѣногъ писали су: Du Bois-Aimé: Examen de quelques questions d'économie politique et notamment de l'ouvrage de Mr. Ferrier. Paris 1823.; и: De Cazaux: Bases fondamentales de l'économie politique d'après la nature des choses. Paris 1826.

§ 84.

Међу *енелескимъ* и *таліянскимъ* меркантилистама су найзнатніи:

Th. Mun (Мönъ): Treasure by foreign trade. London 1664.

John Law (Лâ): Money and trade considered. Edinburgh 1712. Француски La Haye 1720. [1])

J. Child (Чайлдъ): A new discours of trade. London 1668.

Charles Davenant (Девнентъ): The political and commercial works — relating to the trade, and revenue of England, the Plantation trade, the East - India trade and African trade. Скупіо и пречистіо Charles Whitworth, London 1771.

Th. Mortimer: Elements of commerce and finances. London. 1773. Нѣмачки I. A. Engelbrecht, Leipzig 1781.

James Stewart (Џемсъ Стуартъ): An inquiry into the principles of political economy. Lond. 1767. Нѣмачки Hamburg 1769. - 70. 2 части; и Tübingen 2. изд. 1786.

Antonio Serra: Breve trattato delle cause che possono far abbondare li regni d' oro e d' argento, dove non sono miniere. Napoli 1613.

Bernardo Davanzati: Lezioni delle monete. Firence 1588.

D. Turbolo: Discorsi e relazioni sulle monete del regno di Napoli. Napoli 1629.

G. Belloni: Dissertazione sopra il commercio. Roma 1750.

Ant. Genovesi (Џеновези): Lezioni di commercio osia d' economia civile. Milano 1769. 2 части. Нѣмачки Leipzig 1776. 2 части.

[1]) Law є родомъ Скотацъ (рођ. у Единбургу 1671. † 1729.), но свою државну дѣлательность показао є у Француской подъ Лудвикомъ XIV. и за време малолѣтности Лудвика XV.

§ 85.

Привржении трговне системе у *нѣмачкой* литератури су међу осталима:

Caspari Klockii: Tractatus oeconomico - politicus de contributionibus. Norimbergae 2. изд. 1640.

— — Tractatus — — de aerario. Norimb. 1651.

J. J. Becher (von Speyer): Politischer Discours von den eigentlichen Ursachen des Auf - und Abnehmens der Staedte, Laender und Republiken — —. Frankfurt u. Leipzig 1672. (6. изд. 1749.)

W. Freiherr v. Schroedern: Fürstliche Schatz = und Rentkammer. Leipzig 1686.

J. F. baron de Bielfeld (родомъ изъ Хамбурга писао є француски): Institutions politiques. La Haye 1760. Нѣмачки су Gottsched и Schwabe издали Breslau 1761.

J. H. G. v. Justi (†1770.): Staatswirthschaft — —. Leipzig 1755.

(J. v. Horneck): Oesterreich über alles, wenn es nur will. — — 1654. У нечему премѣнѣно изишло є ово дѣло и подъ насловомъ:

Herrn J. v. Horneck's Bemerkungen über die österr. Staatsöconomie — — von B. F. Herrmann, Berlin u. Stettin 1781.

J. v. Sonnenfels: Grundsaetze der Policei = Handlungs = und Finanzwissenschaft. Wien 1765. 3 части.

J. G. Fichte: Der geschlossene Handelsstaat. Tübingen 1800. и Wien 1801.

Joh. G. Büsch: Abhandlung über den Geldumlauf. Hamburg u. Kiel 2. изд. 1800. 2 части.

— — Saemtliche Schriften —. Hamburg 1824.[1])

[1]) Као *противници меркантилне* системе могу се навести:

D. Saavedra Faxardo (Фахардо, Шпаньолацъ): Idea d' un principe Christiano, representada in cien empresas. Латински: Idea principis Christiano - Politici 101 symbolis expressa. Amstd. 1661.

William Petty: Treatise on taxes and contributions. Lond. 1667.

Dudley North (Норсъ): Discourses on trade, principally directed on the cases of interest, coinage, clipping and increase of money. Lond. 1691.

Esprit de Sully (духъ Сылія). Dresde 1768. Ова е књига изводъ изъ сыліовы мемоара.

Paolo Parutta: Della perfezione della vita politica. Venezia 1579.

Bois-Guillebert (Боа-Гильберъ): Factum de la France. Paris 1707.

England's Great Happines (Енглеске велика надежда), or a dialogue between content and complaint. Lond. 1675.

Чайлдъ, *Бышъ* и *Соненфелсъ* се такође ка строгимъ меркантилистама нечисле.

§ 86.

У смислу *физіократне системе* писали су међу *Французима*:

François Quesnay (Кеней): Tableau économique avec son explication. Versailles 1758.

— — Maximes générales du gouvernement économique et d'un royaume agricole. Versailles 1758. Њмачки Frankfurt u. Leipzig 1770. - 71. 3 части.

Marquis de Mirabeau: L'ami des hommes, ou traité de la population. Paris 1756. Њмачки Hamburg 1759. 2 части.

— — Théorie de l'impôt, ou moyens surs et faciles de diminuer les impôts Paris 1760.

— — Supplément a la théorie de l'impôt. La Haye 1776.

— — Philosophie rurale, ou économie générale et particulière de l' agriculture. Amstd. et Paris 1763. Њмачки Wichmann, Liegnitz u. Leipzig 1797. - 98. И іошъ више дѣла Мирабо-а.

Vincent de Gournay: Essai sur l' ésprit de la législation favorable a l' agriculture. Paris 1766. 2 части.

Mercier de la Rivière: L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques. Paris 1767.

— — Intérêt de l'état. Amstd. et Paris 1770.

Nicolas Baudeau: De l origine et des progrès d'une science nouvelle. Londres et Paris 1768. Немачки Karlsruhe 1770. и Wien 1774. И Бодо є писао млого.

A. R. J. Turgot: Recherches sur la nature et l'origine des richesses. Paris 1774. Њмачки Mauvillon, Lemgo 1775.

— — Réflexions sur la formation et la distribution des richesses. Paris 1784.

E. B. de Condillac: Le commerce et le gouvernement considérés relativement l'un à l'autre. Amst. 1776.

G. F. Le-Trosne (Летроиъ): De l'ordre social, ouvrage suivi d' un traité élementaire sur l'intérêt social, la valeur, l'argent, la circulation, l'ndustrie, et le commerce interieur et exterieur. Paris 1777. 2 части. Њмачки Wichmann, Leipzig 1780. 2 части.

(François Quesnay): La physiocratie, ou constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain. Recueil publié par S. P. Du-Pont, Yverdon 1768. - 69. 6 частій.

§ 87.

Међу *нѣмачкимъ* физіократима су найзнаменитіи:

Isaak Iselin: Versuch über die gesellshaftliche Ordnung. Basel 1772.

— — Träume eines Menschenfreundes. Basel 1776. 2 части.

— — Ephemeriden der Menschheit. Basel 1776.

J. A. Schlettwein: Les moyens d' arrêter la misère publique et d' acquitter les dettes des états. Carlsruhe 1772. Изишло є и нѣмачки.

— — Die wichtigste Angelegenheit für das ganze Publikum: oder die natürliche Ordnung in der Politik überhaupt, besonders aber die allgemeine Freiheit im Handel und Wandel; — — —. Karlsruhe 2. изд. 1776. 2 части.

— — Schriften für alle Staaten zur Aufklärung der Ordnung der Natur im Staats = Regierungs = und Finanz = Wesen. Karlsr. 1775. I. часть. Онъ є іоштъ млого писао.

(Carl Fried. Markgraf von Baden): Abrégé des principes de l' économie politique. Carlsr. et Paris 1772. Нѣмачки Sass, Dessau 1783. [1])

Jakob Mauvillon (Мовильонъ): Sammlung von Aufsätzen über Gegenstände aus der Staatskunst, Staatswirthschaft und neuesten Staatengeschichte. Lpzg. 1776. I. часть.

— — Physiokratische Briefe an Herrn Professor Dohm, oder Vertheidigung und Erläuterung der wahren staatswirthschaftlichen Gesetse, die un-

ter dem Namen des physiokratischen Systems bekannt sind. Braunschweig 1780.

Joh. Chr. Springer: Öconomische und cameralische Tabellen, mit Anmerkungen und einem Vorberichte von den Schicksalen der Cameralwissenschaft bey den französischen und deutschen Gelehrten. Frkft. u. Lpzg. 1772.

— — Ueber das physiocratische System. Nürnberg 1780.

Th. A. H. Schmalz: Encyclopaedie der Cameralwissenschaften. Königsberg 1797.

— — Handbuch der Staatswirthschaft. Berlin 1808.

Fr. K. Fulda: Ueber Nationaleinkommen. Stuttgart 1805.

— — Grundsaetze der oeconomisch - politischen oder Kameralwissenshaften. Tübingen 2. изд. 1820.

L. Krug: Abriss der Staatsöconomie oder Staatswirthschaftslehre. Berlin 1808.

W. Kraus: Ueber den Ackerbau, die Hauptquelle des Wohlstandes und der Glückseligkeit der Nation. Wien 1797.

J. H. Jung: Versuch einer Grundlehre saemtlicher Cameralwissenschaften. Lautern 1779.

[1]) Овай є владатель правіо опыте съ физіократномъ системомъ у своіой држави Важно є дѣло овогъ покушаваня тичуће се писао: C. W. v. Drais: Geschichte der Regierung und Bildung von Baden unter Karl Friedrich. Karlsruhe 1816. - 18. 2 части.

§ 88.

Као *противници физіократа*, но кои у систему Смиса неспадаю, могу се ови напоменути:

(François Veron de Forbonnais): Elémens du commerce. Ново изданіе Paris 1796. најболѣ є. Нѣмачки Kästner, Hamburg 1755.

— — Principes et observations économiques. Amst. 1767. 2 части. Нѣмачки Neugebauer, Wien 1767. 2 части.

Gabr. Bonnot de Mably: Doutes proposés aux philosophes économistes sur l'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques. Paris 1768.

Jacques Necker (de): Oeuvres — —. Londres 1785.

Isaac de Pinto: Traité de la circulation et du crédit. Publié par Dumas. Amst. 1772. Нѣмачки Liegnitz u. Leipzig 1776. - 77.

Ferdin. Galiani: Dialogues sur le commerce des blés. Londres 1776. и найновіє изд. Berlin 1795.

— — Della moneta. Napoli 2. изд. 1780.

Pietro Conte Verri: Meditazioni sulla economia politica. Milano 1771. Нѣмачки Schmid, Manheim. 1785.

G. Filangieri: Della legislazione. Napoli 1780. - 86. Нѣмачки Ansbach 1788. - 91.

C. B. March. de Beccaria: Elementi di economia publica. Писато 1769. - 71., а печатано првый путъ у Scrittori classici italiani.

Arthur Young: Political arithmetic, containing observations on the present state of Great-

Britain, and the principles of agriculture. London 1774. Нѣмачки Kraus, Königsberg 1777. и A. Klokkenbring, Gotha 1793.

J. G. Schlosser: Zweifel über das neue französische System der Polizeifreiheit, insbesondere in der Aufhebung der Zünfte. Basel 1776.

— — Xenocrates oder über die Abgaben. An Göthe. Basel 1784.

Chr. W. v. Dohm: Ueber das physiocratische System. Leipzig 1778., и одъ Соненфелса издато у Бечу 1782.

J. J. Moser: Anti-Mirabeau, oder unpartheiische Anmerkungen über Mirabeau's natürliche Regierungsform, besonders in Absicht und Anwendung auf deutsche Länder. Frankfurt u. Leipzig 1778.

Hase: Noch etwas Anti - Physiocratisches. Leipzig 1780.

J. F. v. Pfeiffer: Natürliche, aus dem Endzweck der Gesellschaft entstehende, allgemeine Policeiwissenschaft. Frankfurt a M. 1779. - 80.

— — Der Anti-Physiocrat, oder umständliche Untersuchung des sogenannten physiocratischen Systemes, vermöge welchem eine allgemeine Freiheit und einzige Auflage auf den reinen Ertrag der Grundstücke die Glückseligkeit aller Staaten ausmachen soll. Frankfurt a. M. 1780.

— — Grundriss der Finanzwissenschaft nebst einem Anhange über die Unausführbarkeit des physiocratischen Systemes. Frkft a M. 1781. — Овай є списатель іошъ млого економны дѣла писао.

G. A. Will: Versuch über die Physiocratie, deren Geschichte, Literatur, Inhalt und Werth. Nürnberg 1782.

J. C. Rüdiger: Anfangsgründe der allgemeinen Staatslehre. Halle 1795.

§ 89.

Индустріялну или *систему* радиности су слѣдујући списатељи у *енглеской* литератури заступали:

Adam Smith: An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. London 1776. 2 части. — Исто дѣло издао є доцніє Buchanan съ примѣтбама и додатцима Lond. 1828. 4 части. — Најболый преводъ овогъ смисовогъ дѣла на нѣмачки израдили су Ch. Garve и A. Dörrien, Breslau 1794. - 96. 4 части, и доцніє у 3 части. — Францускій преводъ є најболый одъ Garnier-a; осимъ тога є ово дѣло и на све остале европске єзике преведено.

David Ricardo: On the principles of political economy and taxation. Lond. 1817. и доцніє. Нѣмачки Ch. A. Schmidt, Weimar 1821.

T. R. Malthus: Principles of political economy. Lond. 1820. — J. B. Say є на ово дѣло писао: Lettres à Mr. Malthus sur différens sujets d' économie politique —. Paris 1820. Цѣло нѣмачки съ додатцима одъ K. H. Rau-a, Hamburg 1821.

James Mill: Elements of political economy. Ldn. 1821. и доцніє 1826. Нѣмачки A. L. v. Jacob съ додатцима, Halle 1824.

R. Torrens: An essay on the production of wealth. Ldn. 1821.

J. R. M. Mac-Culloch: A discourse on the rise, progress, peculiar objects and importance of political economy. Ldn. 1821.

— — The principles of political economy, with a sketch of the rise and progress of the science. Edinbourgh 1825. Нѣмачки G. M. v. Weber. Stuttgart 1831. На польски преведено одъ Sienkiewicz-a, Warszawie.

R. Whately: Introductory lectures on political economy. Ldn. 1831.

Th. Chalmers (Чалмерсъ): On political economy. Glasgow 1832.

Poullet Scrope: Principles of political economy. Ldn. 1833.

Mistress Marcet: Hopkin's notions of political economy. Ldn. 1833.

Harriet Martineau (такође женска): Illustrations of political economy. Ldn. 1832. 6 частій или 25 свесчица.

§ 90.

Приврженици Смиса међу *Французима* су:

N. F. Canard: Principes d' économie politique, ouvrage couronné par l' institut national (dans sa séance du 15. nivôse an IX. т. є. 5. Јнуара 1810.); et depuis revu, corrigé et augmenté par l' auteur. Paris an IX. т. є. 1801. — Нѣмачки Ulm 1806.; и одъ Völk-a Augsburg 1824.

Jean Bapt. Say: Traité d' économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses. Paris 1802. и доцніе 1814. 2 части. Нѣмачки

Jakob, Halle 1807., 3. и 5. изд. превео є K. E. Morstadt, Heidelberg 1819. 2 части и 1830. 3 части.

— — Catéchisme d'économie politique. Paris 3. изд. 1825. Нѣмачки преводъ одъ K. H. v. Fahnenberg-a, Karlsruhe 1816. и одъ J. v. Th. (eobald-a), Stuttgart 1827.

— — Cours complet d' économie politique pratique. Paris 1828. - 29. 6 частій. Нѣмачки одъ J. v. Th. (eobald-a), Stuttgart 1829. - 30. 6 частій, и одъ F. A. Rüder-a укратко Lpzg, 1729. 6 частій.

J. C. L. Simonde de Sismondi: De la richesse commerciale, ou principes d'économie politique, appliqués à la législation du commerce. Génève 1803. 2 части.

— — Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population. Paris 1819. 2 части.

— — Etudes sur l'économie politique. Paris 1837.

Le comte Destutt de Tracy: Traité d'économie politique. Paris 1823.

A. Walras: De la nature, de la richesse et de l'origine de la valeur. Paris 1831.

A. Blanqui: Précis élémentaire d'économie politique. Paris 1826. Нѣмачки Heldmann, Lpzg. 1828.

J. Droz: Economie politique, ou principes de la science des richesses. Paris 1829. Нѣмачки Keller, Berlin 1830., и Bergk, Gotha 1830.

P. Rossi: Cours d'économie politique. Paris 2. изд. 1843.

Ch. Ganilh: Des systèmes d'économie politique, de leurs inconvéniens, de leurs avantages et de la doctrine la plus favorable aux progrès de la richesse des nations. Paris 1809. 2 части. Нѣмачки Berlin 1811. 2 части.

— — Théorie de l'économie politique —. Paris 1815. 2 части.

— — Dictionnaire analytique d' économie politique. Paris et Bruxelles 1826. Преведено на пољски 1828.

Louis Say (старији братъ горепоменутогъ): Considérations sur l'industrie et sur la législation Paris 1822.

— — Traité élémentaire de la richesse individuelle et de la richesse publique, et éclaircissement sur les principales questions d'économie politique. Paris 1827.

— — Etudes sur la richesse des nations. Paris 1836.

R. Guyard: De la richesse ou essays de Ploutonomie. Paris 1828. 2 части.

A. de Carrion - Nisas: Principes d'économie politique. Paris 1824.

P. H. Suzanne: Principes de l'économie politique. Paris 1826. Нѣмачки одъ K. W., Mainz 1827.

Jos. Garnier: Elémens d'économie politique. Paris 1843.

Mary Meynieu: Elémens d'économie politique. Paris 1838.

M. Chevalier: Cours d'économie politique. Paris 1842.

§ 91.

У нѣмачкой литератури су приврженици системе радиности слѣдујући списатељи:

G. Sartorius: Handbuch der Staatswirthschaft, zum Gebrauche bei akademischen Vorlesungeu, nach A. Smith's Grundsaetzen ausgearbeitet. Berlin 1796.

A. F. Lueder: Ueber Nationalindustrie und Staatswirthschaft. Nach A. Smith bearbeitet. Berlin 1800. - 04. 3 части.

L. H. v. Jacob: Grundsätze der National-Oeconomie. Halle 1805., 3. изд. 1825.

J. Graf v. Soden: Die National-Oeconomie. Leipzig, Aarau u. Nürnberg 1805. - 24. 9 частій.

Chr. Schlötzer: Anfangsgründe der Staatswirthschaft oder die Lehre von dem Nationalreichthume. Riga 1804. - 07. 2 части. То исто и на француски.

G. Hufeland: Neue Grundlegung der Staatswirthschaftskunst. Giessen u. Wetzlar 1807.

J. F. E. Lotz: Revision der Grundbegriffe der Nationalwirthschaftslehre, in Beziehung auf Theurung und Wohlfeilheit, und angemessene Preise und ihre Bedingungen. Koburg u. Leipzig 1811. - 14. 4 части.

— — Handbuch der Staatswirthschaftslehre. Erlangen 1821. - 22. 3 части, 2. изд. 1837.

Fr. B. Weber: Lehrbuch der politischen Oeconomie. Breslau 1813. 2 части.

A. W. v. Leipziger: Geist der National-Oeconomie und Staatswirthschaft, für National-Repraesentanten, Geschäftsmänner und die, die es werden wollen. Berlin 1812.-14. 2 части.

Henri Storch: Cours d'économie politique, ou exposition des principes, qui déterminent la prospérité des nations. St. Pétersbourg 1815. 6 частій, и avec des notes explicatives et critiques par M. Say. Paris 1823. 4 части. Нѣмачки съ примѣтбама и додатцима одъ K. H. Rau-a, Hamburg 1819.-20. 3 части.

— — Considération sur la nature du revenu national. Paris 1824. Ово є дѣло онъ самъ на нѣмачки превео, Halle 1825.

J. F. G. Eiselen: Grundzsäzte der Staatswirthschaft, oder der freien Volkswirthschaft, und der sich darauf beziehenden Regierungskunst. Berlin 1818.

— — Die Lehre von der Volkswirthschaft in ihren allgemeinen Bedingungen, und in ihrer besonderen Entwickelung —. Halle 1843.

G. Graf v. Buquoy: Die Theorie der Nationalwirthschaft —. Leipzig 1815., съ додатцима Leipzig 1816. и 1817. Онъ є по примѣру Канар-а, млоге економне истине у математичнимъ формулама изражавао.

A. F. Lüder: Die Nationalökonomie oder Volkswirthschaftslehre. Jena 1820.

K. Arnd: Die neuere Güterlehre. Weimar 1821.

— — Die naturgemässe Volkswirthschaft. Hannover 1845.

J. A. Oberndorfer: System der Nationalökonomie, aus der Natur des Nationallebens entwikkelt. Landshut 1822.

(L. v. Ehrenthal): Die Staatswirthschaft nach Naturgesetzen. Lpzg. 1819.

(v. Cancrin): Weltreichthum, Nationalreichthum und Staatswirthschaft —. München 1821.

K. H. L. Pölitz: Volkswirthschaft, Staatswirthschaft und Finanzwissenschaft — und Polizeiwissenschaft. Leipzig 2. изд. 1827.

J. G. Freih. v. Seutter: Die Staatswirthschaft auf der Grundlage der Nationalökonomie, in ihrer Anwendung auf innere Staatsverwaltung und die Begründung eines gerechten Auflagen-Systems. Ulm 1823. 3 части.

G. F. Krause: Versuch eines Systems der National- und Staatsökonomie. Lpzg. 1830. 2 части.

K. H. Rau: Lehrbuch der politischen Ökonomie. Heidelberg; 1. часть: Grundsätze der Volkswirthschaftslehre послѣднѣ — 5. изданіе. 1847.; 2. часть: Grundsätze der Volkswirthschaftspflege послѣднѣ — 3. изд. 1844.; 3. часть: Grundsätze der Finanzwissenschaft послѣднѣ — 2. изд. — 1. одѣлакъ 1843. 2. одѣлакъ 1846.

— — Ansichten der Volkswirthschaft —. Lpzg 1821.

— — Grundriss der Kameralwissenschaft oder Wirthschaftslehre. Heidelberg 1823. И іошъ више дѣла.

K. Steinlein: Handbuch der Volkswirthschaftslehre. München 1831.

K. F. Schenk: Das Bedürfniss der Volkswirthschaft nach ihrem dermaligen Standpunkte — —. Stuttgart 1831. 2 части.

K. S. Zachariae: Staatswirthschaftslehre. Hdbg. 1832.

K. v. Rotteck: Lehrbuch der ökonomischen Politik. Stuttgart 1835.

J. Schoen: Neue Untersuchungen der Nationalökonomie und der natürlichen Volkswirthschaftsordnung. Stuttgart 1835.

A. Fr. Riedel: Nationalökonomie. Berlin 1838.-41. 3 части.

W. v. Prittwitz: Die Volkswirthschaftslehre, gemeinfasslich dargestellt. 2. изд. Mannheim 1846.

C. W. Schütz: Grundsätze der Nationalökonomie. Stuttgart 1843.

J. Kudler: Grundlehren der Volkswirthschaft. Wien 1846. 2 части.

Fr. Bülau: Handbuch der Staatswirthschaftslehre. Lpzg. 1835.

§ 92.

Найзнаменитіи привржeници Смиса у литературама други народа су:

Melch. Gioja: Nuovo prospetto delle scienze economiche. Milano 1815.-17., теорія у 6 а практична страна до 18 части.

C. Bosselini: Nuovo esame delle sorgenti della privata e publica ricchezza. Modena 1816.-17. 2 части.

M. Agazzini: La scienza dell' economia politica, osia principj della formazione, del progresso e della decadenza della ricchezza. Milano 1827. Ово є дѣло найпре на француском ъ єзику (Paris 1822.) изишло.

Scialoja (Шалоя): Principj della economia sociale. Napoli 1840. Француски Devillers, Paris 1844.

Fr. Fl. Skarbek: (бывшій проф. у Варшави) писао є више економны дѣла на польском ъ єзику.

Th. Cooper (Куп'ръ): Lectures of the elements of political economy. Columbia 1826.

H. C. Carey: Principles of political economy. Philadelphia 1839.-40. 4 части.

Eus. Maria del Valle: Corso de economia politica, Madrid 1843.

Colmeiro: Tratado elementar de economia politica. Madrid 1845.

Vallesantoro: Elementos de economia politica con aplication particular a Espanna. Madrid 1829. [1])

[1]) Осим ъ овы досад ъ изложены дѣла, нужно є іош ъ слѣдуюћа напоменути, у коима се држава економія у виду повремены листова обдѣлава:

K. H. Rau и Hanssen: Archiv der politischen Oekonomie. Изилази од ъ 1835. год., тако да сад ъ већ 11 частій има.

Journal de's Economistes одъ 1842. год. сваке године по 2 части.

Год. 1850. основате су и едне *нѣмачке новине* у Hamburg-у, коя ће се исключно съ државно-економнимъ пытаньима занимати.

Сви горе напоменути, као и млоги други списатељи обогаћавали су литературе изображены народа изобильно съ таковимъ дѣлима, коя повдине стране државногъ куђеня поглавито у расматранѣ узимаю. Изъ узрока, што се са задаткомъ овогъ дѣла неслаже, да и свете душевне економне производе овдѣ наведемо, изостављамо такође и она дѣла, коя уобште о држави и народу, дакле наравно и ньовомъ економномъ животу дѣлаю.

§ 93.

Међу *противницима системе радиности* су најзнатніи:

Th. Pownall (Пауналъ): A letter from to Adam Smith L. L. D. F. R. S. being an examination of several points of doctrine, laid down, in his inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. London 1776.

G. Craufurd: The doctrine of equivalents or an explanation of the nature, the value and the power of money, together with their application in organising public finance. Rotterdam 1794.

(Gray): The essential principles of the wealth of nations, illustrated in opposition to some false doctrines of D. Adam Smith and others. London 1797.

Earl of Lauderdale (Ерлъ-гроФъ-авъ Лад'рделъ): An inquiry into the nature and origine of public wealth, and into the causes of its increase.

Edinburgh 1804. Нѣмачки скраћено Schön, Berlin 1808.

A. Hamilton: Raport of the secretary of the treasury of the united states on the subjects of manufactures. Presented to the house of representatives, 5. Dec. 1791. [1])

E. Solly: Betrachtungen über Staatswirthschaft. Berlin 1814.

— — Ueber die Grundlage des Nationalwohlstandes. Berlin 1816.

J. Dutens: Analyse raisonnée de principes fondamentaux de l'économie politiqne. Paris 1804.

Dr. Friedrich List: Das nationale System der politischen Ökonomie: Stuttgart u. Tübingen 1841. [2])

[1]) *Алекс. Емилт'нъ* быо в секретаръ у благайници сѣверо-американски држава, и предао в као такавъ подъ горе означенимъ датумомъ камари депутираца оно извѣстіе, у коме о смисовой системи каже, да се истина у цѣломъ вишта противъ нѣны основа навести неможе, али да за садашнѣ државе дотле одъ потребе ніе, докъ се годъ у трговне законе и уредбе свію држава неуведе, — почемъ ће се свака држава, коя се поединце по смисовимъ основима буде управляла, яко оштетити.

[2]) Исто тако признав и *Листъ* у своимъ дѣлу, да в смисова система уобште за свакій народъ добра, кадъ се на поедине околности сваке државе негледа, — али башъ зато да в непотребна, кадъ се говоръ о строю садашньи држава поведе. Изъ тій узрока в онъ смисову систему *космополитичномъ* (свѣтскомъ) назвао, коя поединомъ народу никако корисна ніе, сва-

вій народъ треба подъ садашньимъ околностима да се управля по своіой особитой *національной* (народной) системи, єръ себичну и непріятельску трговну политику други правительства (— Енглеске) неможе онъ друкчіе надвладати, но истимъ оружѣмъ, т. є. заштићаваюћимъ ћумруцима и непосредственимъ подпомагањемъ земальски заната. — Да су овакова мнѣнія о системи радиности погрѣшна, зна се изъ пређе казаногъ (в. у. о. §.§. 13. 66. 70.), а и државна ін економія на надлежнимъ мѣстима ясно опроврга ва. Искуствомъ су многе државе доказале, да по смисовой системи єданъ народъ врло срећанъ међу срећнимъ сусѣдима быти може, а не као што Листъ и неки іошъ мисле, да само изъ пропасти други народа наше благостанѣ извести можемо.

§ 94.

Списатељи, кои су на разнимъ єзицима о *соціялистичной* и *комунистичной* системи писали:

Ch. Fourier: Prospectus de la théorie de quatre mouvemens. Paris 1808.

— — Traité de l'association domestique-agricole. Paris et Londres 1822. 2 части. Ово є дѣло врло огромно (преко 1200 страна), зато є Фуріе као изводъ изъ нѣга издао:

— — Sommaire du traité de l'association. Paris 1823.

— — Le nouveau monde industriel et sociétaire. Paris 1829.

Rey: Lettres sur le système de la coopération mutuelle et de la communauté de tous les biens d'après le plan de M. Owen. Paris 1828.

Doctrine de Saint-Simon. Paris 1830.

Religion Saint-Simonienne, association universelle ou organisation définitive de l'humanité pour l'amélioration progressive —. Paris 1831.

V. Considérant: Déstinée sociale, exposition élémentaire complète de la théorie sociétaire. Paris 1836.-38. 2 части.

Virtomnius: Nouvelles transactions sociales, religieuses et scientifiques. Paris 1832.

Lemoyne: Association par phalange agricole-industrielle sur la théorie sociétaire. Metz et Paris 1834.

A. L. Churoa: Kritische Darstellung der Social-Theorie Fourier's. Herausgegeben von Bacherer, Braunschweig 1840.

L. Stein: Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs. Leipzig 2. изд. 1848. 2 части.

Die socialistischen und communistischen Bewegungen seit der dritten französischen Revolution — као додатакъ къ штайновомъ горенапоменутомъ дѣлу; Leipzig u. Wien 1848.

P J. Proudhon: Qu' est-ce que la propriété? ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Paris 1840.

Veit: Saint-Simon und der Saint-Simonismus. Leipzig 1834.

Oelkers: Die Bewegung des Socialismus und Communismus. Leipzig 1844. [1])

[1]) Излишно бы было наводити овдѣ обширно соціялистична и комунистична дѣла, коя су по већой ча-

сти у виду романа слѣдујући списатељи писали: Th. Morus (Moor-Муръ 1516.), Campanella (1643.), Bacon, Harrington (1656.), Fénélon (18. стол.), Morelly (1753.), Swift, Cabet (1840.), E. Sue и многи други,

Обширна литература свију економны система (до 1830. год.) може се наћи у књизи: Handbuch der Volkswirthschaftslehre, von K. Steinlein, München 1831.

Р19Ср II 1071/1/1.1/Pv

ДРЖАВНЕ ЕКОНОМІЕ

I. ЧАСТЬ

НАРОДНА ЕКОНОМІЯ

ИЗРАДІО

Dr. КОСТА П. Л. ЦУКИЋЪ

ОВОГОД. РЕКТОРЪ ЛИЦЕУША КНЯЖ. СРБІЕ, ПРОФ. ДРЖ. НАУКА', И ЧЛАНЪ ШКОЛСКЕ КОМИСІЕ И ДРУШТВА СРБСКЕ СЛОВЕСНОСТИ.

II. ОДДѢЛАКЪ

ПРОИЗВОДЪ, ДѢОБА И ТРОШИЊ НАРОДН. ИМАЊА.

ПРЕГЛЕДАНО И ОДОБРЕНО ШКОЛСКОМЪ КОМИСІОМЪ.

У БѢОГРАДУ

У к. с. правит. печатньи

1851.

Il y a une économie politique, parce que l'homme avec ses penchants, ses besoins, son intelligence et ses forces, se trouve placé en présence de la nature matérielle, non-seulement pour la connaître, mais pour la dominer, pour l'approprier à ses besoins.

Rossi.

ДРЖАВНА ЕКОНОМІЯ.

НАРОДНА ЕКОНОМІЯ.

УВОДЪ.

§ 95.

Народна економія [1]) є наука о законима, по коима се производъ, дѣоба и трошенѣ народногъ имања управляю. Народно иманѣ є у пространѣмъ смислу скупъ имања свію лица у држави каквой; у ужемъ значеню пакъ є оно скупъ приватны имања, коя поєдинимъ грађанима и правословнимъ лицима принадлеже, дакле съ исключенѣмъ правительственогъ имања, коє є иманѣ скупа цѣлогъ народа. Народна економія є по томъ наука, коя насъ учи, како, у чему и зашто се производъ, дѣоба и трошенѣ добара у поєдинимъ иманьима народны чланова разликую, како, у чему и зашто се иначе другій путъ слажу. Само изъ оваковогъ сматраня съ некогъ вишегъ гледишта можемо извести законе, кои за кућенѣ цѣлогъ народа важности имаю. Знанѣ народне еко-

номіє пакъ є (равно стакленой кошници) прозоръ, крозъ кои се мрежа економне дѣлательности цѣлогъ народа и свѣта у свимъ нѣнимъ поєдиностима ясно види. Премда се на економнимъ тежняма све друге државне, нравствене и душевне дѣлательности народа осниваю, опетъ зато се народна економія неупушта у обдѣлаванѣ свію светски добара, него сматра само стварно иманѣ т. є. такова само стварна добра, коя се подъ човечіє иманѣ узети и на друго лице средствомъ промѣне пренети могу. По томе се исключаваю одъ обдѣлаваня народне економіє

1) сва душевна и друштвена добра, премда се она къ стварнимъ добрима, као цѣли къ средству односе;

2) сва стварна добра, коя люди подъ своє иманѣ неће или немогу да ставе, премда су она врло важна за народно кућенѣ. (види у. о. §.§. 20. и 21.).

[1]) Економія долази одъ *οἶκος* кућа и *νομὸς* законъ, и значи дакле законикъ, по коме треба кућу свою уредити и управляти. Тимъ се понятіє у великой ненаучной обширности опредѣлява, — зато є у новіє време Whately предложіо изражай *каталактика* (*καταλλαγὴ* мѣна) наука о мѣни. Боля є пакъ іошъ одъ Аристотела употребљена рѣчь *хрематистика*, коя науку о свимъ економнимъ дѣлательностима изражава. Но кодъ Аристотела се налази и: *οἰκονομία ἰδιωτικὴ*, *πολιτικὴ*, *σατραπικὴ*, *βασιλικὴ* т. є. економія приватна, варошка, провинціяльна и државна.

§ 96.

Народна економія, као теоретична часть државне економіє, основъ є и приватной и другимъ

частима државне економіе. Приватный економъ налази у њой мѣсто, коє нѣговъ занатъ у цѣломъ народномъ кућеню заузима, и учи га како ће и коє ће производне изворе народногъ имања на свою ползу употребити. Правительство пакъ познае само изъ народне економіе цѣо костуръ (скелетъ) народногъ кућења, коє га знанѣ у станѣ поставля, да може цѣли сходно неке случае на свою користь обратити, а исто тако да у другимъ случаєвима своіомъ власти народно газдованѣ подпомаже. Тако зависи финансіялна и економно-полицайна дѣлательность владе одъ изображења народно-економногъ владаюћи'. Гдѣ су изображени влада и нѣни чланови, ондѣ ће не само финансіялно станѣ државе непрестано напредовати, него ће се и велики државни расходи на подпомаганѣ народногъ кућења — као на путове, полѣпшаванѣ варошій, одржаванѣ економны школа и т. д. обраћати. Но као што народна економія другимъ наукама за основъ служи, тако неможе ни она безъ помоћи неки наука ни обстати, а камо ли се усавршавати. Ове помоћне науке народне економіе су:

1) *приватна економія* са свимъ своимъ гранама, єръ є народна економія само скупъ правила о онимъ появама, коє се истина у поєдинимъ занатима налазе, но коє су тако обште важеће, да се као дѣйства тежнѣ цѣлогъ кућећегъ народа сматрати могу. Општи у свакомъ приватномъ занату появлююћи се узроци и дѣйства су предметъ народне економіе, особити значаи свакогъ поєдиногъ заната спадаю у приватну економію оногъ заната, безъ да важность свою за народну економію губе.

2) *Повѣсница* прошлогъ и садашнѣгъ вѣка *(исторія и штатистика)*. Не само исторія народа и државна съ точке радиности сваћена важна є за на-

родну економію, него манѣ или више и исторія свакогъ другогъ рода. Економный животъ народа скопчанъ є неоддвойно са нравственимъ и друштвенимъ (моралнимъ и соціялнимъ) развиткомъ нѣговимъ, и покреће се напредъ или назадъ свакадъ у свези съ овимъ. Съ познате какве стране народногъ живота, можемо непознато или неясно станѣ друге стране изяснити. И данданашньій се найлакше, найсигурніє упознає богатство предѣла каквогъ по мложини учены людій, кои се у томъ предѣлу своіомъ научномъ радньомъ одржати могу; као: лѣкара, учителя, умѣтника и т. д. Исто тако немогуће намъ є помислити богатъ народъ у неразвіеномъ државномъ и нарушеномъ моралномъ станю.

Осимъ овы наука стоє у свези съ народномъ економіомъ, рачуница особито државна, природна исторія, физика, механика и т. д.

§ 97.

Народна економія є наука, коя є путемъ искуства (емпирично) постала, зато и наилазимо на врло мало народно-економны закона, кои су се заключаванѣмъ разума нашегъ основали. Млоги су опыти на уштрбъ народногъ благостаня чинѣни, докъ се на какву економну истину дошло ніє. И ако су се кои народи у таквимъ околностима налазили, да іимъ є лакше было, на поболшаванѣ своегъ кућевногъ станя мислити и уобште се са усавршаванѣмъ своимъ занимати, то є редко отудъ одма и за цѣло човечанство велика полза проистицала. Исторія найнужніегъ орудія — плуга, доказує намъ ово найубѣдніє; — по ньой знамо, да су стотине и иляде година протећи морале, докъ се то орудіє до некогъ савршенства дотерало, и да є скакій народъ за себе непомажући млого єданъ другогъ истый животъ (процесъ) безискуственості проћи морао. Ове препре-

ке економногъ развитка примѣћаваю се више у ономъ случаю, ако економный напредакъ зависи одъ неизображены народа или класа, гдѣ свакій болѣ непознаваюћи, странно ма најболѣ презире и мрзи, а своє ма најгоре обожава, и гдѣ свакій најволи, да се по примѣру свои предака влада. Они су народи пре свою економну, а тимъ и другу исторію започели, кои су се скоріє одъ овы предрасуда отрести могли, кои су дакле пре и више предузимаюћегъ духа имали, кои іи є на више и веће тежнѣ и на боля и яча ове тежнѣ остваряюћа средства наводіо. Уобште старый класичный вѣкъ био є врло неекономне природе, изузимаюћи неке (космополитичне) државе. Средньій вѣкъ манѣ є економной науци, но другой коіой наклонѣнъ био. Текъ у новіє време є западна Европа велику важность економногъ живота народа увидила, и съ тимъ се предметомъ озбилньіє занимати почела. Списатељи енглески: *А. Смисъ*, *Рикардо*, *Макулохъ*, *Синѣръ*, *Малсусъ;* Француски: *Кенеј*, *Тырго*, *Сеј*, *Симондъ*, *де Сисмонди;* Немци: *Лоцъ*, *Рау*, *Соденъ*, *Мурхардъ*, *Якобъ;* Таліяни: *Бекарія*, *Галіяни*, *Џоя*, *Шалоя* и т. д., показали су, колико су народи неиспытиванѣмъ овогъ предмета губили. Да є народна економія као нова наука у млогоме іошть несавршена разуме се, али и то є сигурно, да є она кућевный животъ народа у млогоме поболшала и на правый путъ извела.

§ 98.

Природа народногъ кућеня опредѣлява намъ и начинъ, по комъ ћемо народну економію обдѣлавати. Уживанѣ добара є цѣль кућеня, средства коима се доцѣли доспѣва, єсу произвођенѣ добара и ньіово дѣлѣнѣ на разне класе. Сва добра, коя народъ притяжава, мораю се најпре произвести (у најпространіємъ смислу); зато се сматранѣ

производны извора понаособъ и у ньіовой узаймной свези найпре т. є. у *првой књизи* предузети мора. Найманю часть произведеногъ употреби — потроши самъ господаръ, него већій дѣо уступи другимъ особама у промѣну за такове производе, кои су нѣму потребни и кое онъ ніе могао или умѣо онако добро или євтино самъ произвести. Цѣла произведена количина добара налази се найпре у рукама производителя, па се после одъ овы на разне трошаче и друге економе подѣли. Наука о дѣоби произведеногъ иманя, о нѣнимъ условльима, добримъ и рђавимъ слѣдствима, сачињаваће *другу књигу* народне економіе. Напослѣдку сматранѣ о трошеню народногъ иманя предузеће се у *трећой књизи* овогъ дѣла. Понятія, коя су већь у уводной части државне економіе изясняваиа, предпоставля се, да су читателю позната.

КЊИГА ПРВА.

ПРОИЗВОДЪ ИМАЊА.

ГЛАВА ПРВА.

Производъ имања уобште.

§ 99.

Да стварно добро какво постане, нужна су два условља: єдно *предметно* (обЂективно) т. є. єданъ тЂлесный предметъ, кои є на то одређенъ, да човечіимъ цЂлима служити може; и єдно *подложно* (субЂективно), т. є. признанЂ ове полезности одъ стране човечієгъ разума. Текъ онда постане ствaрь коя матеріялно добро, ако се обадва ова условља испуне. Потомъ може човекъ двояко стварна добра производити. *Предметный* (обЂективный) производъ [1]) є онда, кадъ човекъ помоћу природны сила и други стварны добара те полезне ствари умножава — и то є *матеріялно, стварно, обЂективно произвођенЂ*. *Подложно* (субЂективно) [2]) се напротивъ онда производи, кадъ се испытиванЂмъ свойства стварій у ньима нови родови полезности изналазе.

Првый начинъ произвођења є обичніи и важніи, и зато заслужує млого већегъ призреня и пажльивости у народной економіи.

[1]) *Производъ* означава управо произведено добро, али у пространіемъ значеню и дѣйство произвођења као некій скупъ, — у овомъ се дѣлу той рѣчи обадва значеня даю.

[2]) Тако су н. п. сви лекови субѣктивнимъ произвођенѣмъ постали: отрови мишоморъ, bella donna, млечика и т. д. нису за насъ вредности имали, што више и шкодили су намъ, али на каквый су се степенъ полезности они узвисили, кадъ є човечіи духъ у њима лековиту помоћь противъ найопасніи болестій одкріо.

§ 100.

Стварно произвођенѣ быва непосредствено и поглавито човечіомъ *радньомъ*. Но као што є радня сасвимъ нужно условлѣ постатка свакогъ добра, тако неможе се ни потврђавати, да є радня у станю маковє добро сама безъ икакве друге помоћи произвести. Текъ у сходной свези са іоштъ три саставне части (момента) произвођења постаю стварна добра, а то су *природне силе*, *землѣ* и *капитали*. Тако могу радня и природне силе или просте сирове матеріє и плодове природе или у нашемъ иманю већъ налазеће се части иманя за употребляванѣ и уживанѣ способнимъ или баръ способнімъ учинити, али зато дѣйствованѣ мора се маколика часть површине землѣ тако употребити, да се на друго никакво употреблѣнѣ за то време обратити неможе; исто тако изявлюю се природне силе одчасти само у капиталу, одчасти є пакъ капиталъ права рана раднѣ човечіє. Дакле за свакій производъ нужна су четири извора, а тіи су; *радня*, *природне*

силе, *земль* и *капитали*, прва два извора су *силе*, два последня пакъ *части* нашегъ иманя.

§ 101.

Ова тако названа четири *производна извора* као прве условляваюће саставне части стварногъ производенья, были бы поєдинце оддѣлѣни безъ икаквогъ дѣйства. Люди ии мораю у сходну свезу довести, а на то ии побуђує ньiова собствена користь, коя се у томе састои, што iимъ нека часть произведеногъ као накнада за ньiовъ трудъ остане, коє они непосредствено на своє потребе обрате, већу часть пакъ за друга себи полезна добра у промѣну даду. Производне изворе доводи особита класа народа у ту сходну свезу, а то су производни (продуктивни) *предузимательи*. Довођенѣ производны извора у тако сходно одношенѣ, коє ће производителю и народу матеріялне користи принети, зове се *производно (продуктивно) предузеће*, а кадъ се *предузећа производна* правилно чине, онда ии називамо *производни занати*. Но сва ова понятія могу се такође и у ширемъ значеню употребити, ако ньiовъ кругъ и на *непроизводне* стране човечіегъ дѣйствованя распространимо. Тако су *занатліе* сви они предузимательи, кои каково предузеће економне користи своє ради правилно воде. Предузиматель дѣйствує само своимъ економне законе проничућимъ и познаваюћимъ духомъ, онъ мора производне изворе одъ други людій (ако ии самъ нема) на ову цѣль узети; а ови ће му тимъ радіе исте на употребљенѣ уступити, што су они (господари производны извора) слабо у станю, да сами своє производне изворе корисно употреблявати умею. Но почемъ се природне силе као такове немогу у иманѣ узети, него се управо само матеріялна добра, у коима оне дѣйство своє изявлюю, притяжаваю, то налазимо само

іоштъ три класе народа, коє предузимателю у произвођеню помажу.

§ 102.

Ове четири класе народа, коє се као *учасници* у народномъ произвођеню сматраю, разликую се слѣдуюћимъ свойствима:

1) *Радници* као господари *раднѣ*, производе своимъ тѣлеснимъ (и посредствено душевнимъ) силама, почемъ они предузимателю (ако сами предузимательи нису) за неку накнаду — *наямницу* — радню свою уступе.

2) *Капиталисте* уступе своє капитале (ако сами предузимательи нису) предузимательима за неку накнаду *ренту* — (интересе, кирію) *капитала*.

3) Господари *земаля* потражую одъ предузимателя накнаде — *ренту одъ землѣ (аренду)* за уступлѣне му землѣ.

4) *Предузиматель* пакъ тражи одъ купца поредъ трошкова за трудъ и опасность, кои су съ предузеткомъ каквимъ скопчани, неку накнаду — *занатску заслугу*. Предузиматель се особито тимъ разликує одъ оны други производителя, што онъ исключно сваку штету или добить самъ трпити мора или уживати може, и што друге производне класе при болѣмъ напредованю предузећа више добытка неприме, него што є уговорено, али исто тако ни у штети неучаствую, него свакадъ своє уговорене накнаде одъ предузимателя примаю.

§ 103.

Редко се догађа, да су производне класе овако строго подѣлѣне, него по већой части с'єдиняваю поєдина лица свойства више или свію кла-

са у себи. Ово быва особито у незнатнимъ предузећима и кодъ свакогъ предузећа у дѣтиньству или у слабо развієно време народа, гдѣ се по већой части догађа, да єдно лице више разноветны заната ради. — Кодъ простогъ народа н. п. у селу нема ни особиты рабација, ни риболоваца, ни другогъ рода ловаца, ни землѣдѣлаца, ни ткача и т. д. него ове послове саюжава често све єдно лице у себи; а исто тако редко се налази да землѣдѣлацъ, кой своє землѣ има, съ туђимъ капиталима ради, или да свою землю особитомъ предузимателю подъ аренду дає, или да млого радника држи и т. д., него онъ є и господаръ землѣ, и капиталиста и радникъ (са своіомъ цѣломъ кућомъ) и предузиматель. Друкчіє є ово н. п. у Енглеской, гдѣ ће се слабо коє предузеће, коє є иоле знатно, наћи, да се сви производни живальи (елементи) у єдномъ лицу представляю. — Слѣдство народногъ напредка є, да се економно дѣйствованѣ све на више и више лица дѣли, тако да се єдно предузеће изъ млого маньи предузећа састои. Н. п. предузиматель стакларе какве несѣче и недовлачи потребна дрва о своимъ трошку, него уговори то съ каквимъ дрваромъ, но и овай неупушта се самъ у горенаведеный посао, него се и онъ погоди на манѣ количине съ поєдинимъ господарима шума, да му по погодби дрва насѣку и на опредѣлѣно мѣсто донесу и т. д.

ГЛАВА ДРУГА.

Природне силе као производни извори.

§ 104.

Упливъ природны сила на производъ добара є тако великій и якъ, да човекъ по примѣру Физіократа лако на ту погрешну мисао пасти може: само су економно (производно) дѣйствующе природне силе производне. Ако є ово потврѣаванѣ, као што смо изъ исторіе видили, и погрешно, то су природне силе опетъ тако за човечіи родъ важне, да онъ небы безъ ньове помоћи ни у своммъ найвећемъ савршенству, а камоли у дѣтиньству исторіе своє обстати могао. Оне су поводъ, што мы єдну землю плодномъ, другу неплодномъ називамо, оне дѣйствую у найполезніемъ роду наши капитала (у машинама), оне одржаваю радню, оне предузимателя. — Природне силе можемо сматрати по родовима, у коима оне дѣйствую, т. є. као *органичне* и као *неорганичне*, а ове послѣднѣ іошть као у *сировимъ* или у *прераѣенимъ* плодовима дѣйствующе природне силе. Докъ є добро какво іошть органично тѣло, дотле може и нѣговъ непосредственый плодъ само сировый быти.

§ 105.

Органична тѣла (животинѣ, билѣ) постаю дѣйствомъ силе живлѣня већъ у зачетку налазеће се,

и присвояванѣмъ разны ранећи матерія, коє се у земльи и надъ земльомъ налазе. Органична тѣла немогу людске потребе непрестано траюћи, као неорганична, коя се у грднимъ масама нагомилана налазе, намиривати, него се мораю непрестано наново производити, коє често и безъ човечіє раднѣ быва. Притомъ дѣйствую осимъ силе живлѣня, коя се у њима налази, оне ранеће матеріє, коє органично тѣло изъ окружаваюће га природе прима, као влага, воздухъ, земля и т. д. Богато произвођенѣ *полезны растѣнія* и *животиня* зависи по томе одъ свойства *землѣ* и одъ *климе* (поднебія), тако да є она земля одъ природе богатія, коя више ранећи нужны материя у себи садржава, и коє поднебіє нужну *топлоту* и *влагу* у угодной размѣрици има. Изъ овы узрока проистичућа различность у природной плодовитости землѣ важна є за цѣло произвођенѣ и трошенѣ добара у народу каквомъ. Што више плодова природа за намиренѣ наши потреба производи, толико се више людій могу на истомъ простору безъ споляшнѣ продає издржавати, [1]) толико су маньи трошкови, а тимъ и ниже цѣне оны плодова, тимъ лакше може свакій на край изилазити, и свою радню по већой части на умноженѣ и облагороћаванѣ свои материялны ужитака, као и на прибавлянѣ душевны добара, као цѣли човечіє, обраћати.

[1]) Ако раздѣлимо Европу на три пояса, то видимо да у топломъ са више одъ 10° R среднѣ годишнѣ топлоте и гдѣ поморанце, лимуни и маслина роде, могу на 1 □ милю 6000 и више людій живити. Средныій поясъ одъ 3—9° ср. год. топлоте, гдѣ дуванъ, воће, зимный усѣвъ а гдѣгдѣ и лоза успѣва, може 2—4000 людій на 1 □ м. одранити. Ладный поясъ са ср. год. топлотомъ око 0°, гдѣ слабо што одъ польски усѣва

расте, и гдѣ се само 1—200 людій на 1 □ мильи одржати могу.

§ 106.

Плодовитость землѣ, т. є. угодна мѣра ранећи матерія, топлоте и влаге зависи поглавито одъ положеня међу равнителѣмъ и обртима и одъ висине надъ морскомъ површиномъ, но млого дѣйствує на свойство землѣ и та околность, да ли є земля планинама заклонѣна, да ли међу великимъ горама, барама, водама лежи и т. д. Ђеографично распространѣнѣ растѣнія (а посредствено и непосредствено и самы животиня) зависи по већой части одъ температуре, и то не само суме годишнѣ топлоте, него и одъ найвеће врућине и ладноће, одъ топлоте разны годишньи времена и одъ честе или редке премѣне температуре. У унутрашньости велики земаля разлика є међу лѣтномъ и зимномъ топлотомъ већа но по приморю. У новіє су се време трудили вѣпити у томе люди, да за свако растѣніє нужну климу и нужну суму годишнѣ топлоте опредѣле. Тако изискує шећерна трска 18°, а кафа 14° R. среднѣ годишнѣ топлоте. Добро вино расте ондѣ, гдѣ є средня год. топл. 8°, но гдѣ зимна преко 0° а лѣтна преко 15-16° R. достигне. Тако потребує пшеница на данъ за време одкако се посеє до жетве у средню руку узевши 12° R, коє за 140 дана 1700° R одприлике износи. [1]) Неплодовитость степій у южной Русіи приписує се якой и напрасной премѣни температуре, єръ се найвећа врућина одъ найвеће зиме у 60° R. разликує.

[1]) Humboldt є раздѣліо Европу на 9 пояса топлоте, но ови неиду паралелно са ђеогр. степенима сѣверне ширине, него се одъ запада к' истоку спуштаю, тако да є свакій предѣлъ исте ђеогр. сѣв. ширине съ другимъ ладніи одъ овогъ, што є ближій А-

зін. Првый є степенъ съ истока кодъ просѣка 60°. сѣв. ширине са 75.° мер. почевши до запада кодъ просѣка resp.72°. са 45°. Овай поясъ има средню температуру исподъ 0° и способанъ є само за растенѣ брезе, ечма и боровине. Другій поясь лежи resp. међу 54°. и 70°. са истока и 67°. и 30°. са запада; у нѣму напредуе по већой части пшеница у средньой годишньой топлоти 0°-2° R. Трећій поясъ лежи resp. међу 50°. и 75°. и међу 63.° и 28.° у нѣговой средньой годишньой топлоти одъ 2°-4° R, роди воће разиогъ рода. Четвртый поясъ 45.° и 75.°, и 53.° и 25.°; средня годишня топлота 4°-6°; плодови су одчасти винова лоза и буква. Петый поясъ 42.° и 75.°, и 52.° и 8.° средня годишня топлота 6°-8°, плодови кукурузъ, винова лоза и буква. Шестый поясъ 35.° и 66.°, и 47.° и 5.°, средня годишня топлота 8°-10°, плодови готово свуда горенаведени, а одчасти и маслина (кодъ Трста). Слѣдуюћа два умложаваю се са 2 степена, као горенаведени, и заузимаю Шпанію и южну Француску, Италію, южну Турску и Грчку. Послѣдньій поясъ одъ 14° и више заузима малый комадъ южногъ приморя шпаньскогъ (Кадихъ и Картахену), напольскогъ и Морев, и потомъ средиземногъ мора острове.

§ 107.

У економномъ смислу су топле землѣ млого корисніе: [1])

1) Топла земля приноси више добара и у больой каквоћи, почемъ су жетве богатіе и сигурніе, єръ іимъ макаква суша манѣ шкоди него напрасный и якій пролѣтный мразъ. Земля се може млогимъ усѣвима засѣяти, тако да се за свакій родъ землѣ сходанъ усѣвъ изабрати може, кои у ладніимъ предѣлима мора одъ мраза пропасти.

2) У ладнимъ предѣлима треба се због кратког времена растеня (вегетаціе) више зимне ране

за стоку, зато се ни толико стоке обдржавати неможе.

3) Радня є у ладнимъ предѣлима млого скупля, єръ се више на одѣло, обиталиште и огрѣвъ (а и на само єло) тропити мора, а и радня се често и дуго зимомъ и рѣавимъ временомъ прекида.

4) У ладнимъ предѣлима мора се и већа частъ површине землѣ за растенѣ дрва оставити.

[1]) Ово нетреба башъ тако безусловно узети, єръ не само ладне него уобште одъ природе неплодне землѣ могу богате быти, ако се сходна вѣшта радня на ньи обрати. Невѣштимъ и суровимъ правительствомъ, нападаньима странны народа упропашћена одъ природе найбогатія земля налази се у тако рѣавомъ економномъ станю, да се само малый брой жителя у найвећой сиротиньи и глупости живећи издржавати може. Напротивъ виђамо одъ природе неплодне државе да велику масу истина прилѣжны и умѣтны радника издржаваю, кои се по већой части съ прерађиванѣмъ сировогъ еспапа и са трговиномъ занимаю.

§ 108.

Неорганична тѣла прима човекъ не само одъ природе саме произведена, него употреблява іошть млоге природне силе, коє му ово приманѣ олакшаваю.[1]) Ова помоћь природны сила показує се у найвећой важности код *прерађиваня* сировы органичны и неорганичны плодова природе. Врло є ограниченъ брой оны плодова, коє човекъ непредѣлане, дакле сасвимъ сирове за уживанѣ употребити може, него мора већу частъ съ манѣ или више труда за дуже или краће време урађивати, и текъ овимъ млогостручнимъ и євтинимъ прерађиванѣмъ могуће є, да су напредни народи своя уживаня тако яко

распространити могли. Нека добра, ако су и за цѣли наше сходно урађена, небы се на ономъ мѣсту, гдѣ су се урадила, могла и уживати, него се по већой части у друга мѣста и у друге државе ради продаје преносити мораю. Колико се потомъ уживанѣ добара у народу распространити и олакшати може, кадъ се у прерађиваню и у подвозу (транспорту) природне силе употребе, које насъ, ако се вѣшто на наше потребе обрате, ништа нестаю? Найпростію рану — лебъ, — небы безъ природны сила (које у прерађиваню, а тимъ више у сировомъ производу жита дѣйствую) уживати могли; чимъ бы надокнадили природне силе, које дѣйствую: у вѣтру (при овеяваню), у воденичномъ камену, у квасцу, у пећи и т. д.? —

[1]) Вода, коя се изъ руднички брда вади, тера точкове или лађице, коима се земля изъ прокопа наполѣ извлачи. У копаоницима каменогъ угљена у Енглеской сачинява та сабрата вода читавъ каналъ, на коме се каменый угљенъ више сатій крозъ землю свтино изъ брда износи. Свуда се готово ова вода баръ за воденице употреби.

§ 109.

Природне силе уобште, а особито оне при прерађиваню еспапа дѣйствующе, єсу двоякогъ рода:

1) *кемичне*, средствомъ кои се матерієи сєдиняваю, премѣнюю и луче; за примѣръ могу служити: разлучаваюћа сила воде; способность топлоте и вѣтра да (паромъ) матерієи удаляваю, да ии топе или стврдняваю; дѣйство сунчане зраке и клора да бѣле и т. д.

2) *механичне*, средствомъ кои се матерієи покрећу или у другу форму претвараю. За примѣръ:

снага у мишицама животиня, у вѣтру, у затвореной воденой пари, у притиску воздуха и воденогъ стуба, у тежини, у еластичности и т. д. Ове се силе по већой части мѣсто човечіи употребляваю, но дѣйствую млого яче одъ њи.

[1]) У найновіе су се време люди трудили, да разне крећуће снаге при произвођеню и трговини у числима изразе. Тако Dúpin опредѣлява (у своме дѣлу: Forces productives et commerciales de la France) у помоћь узете природне силе, кое е на човечіе снаге свео:

	у Вел. Брит.	у Француской.
1) у польскомъ кућеню снага стоке радеће	22,500.000	28,872.500
2) у прерађуюћимъ занатима и у трг. и то:		
а) радеће стоке - -	1,750.000	2,100.000
б) воде - - - - -	1,200.000	1,500.000
в) вѣтра у вѣтреняч. и у пловидби - -	12,000.000	3,000 000
г) водене паре - -	6,400.000	480.000
	44,090.000	36,205.833
к' тому у Ирской -	8,241.166	
	52,331.166	
кадъ се к' тому рачунаю и човечіе снаге -	8,919.150	12,609.056
излази главна сума -	61,250.316	48,814.889

У Француской е 1837. год. радило 1969 стоећи парны машина, поредъ тога 1480 парны казана за разна опредѣлѣня, потомъ 124 приватны пароброда са 5048 коньски снага; скупа 31.545 к. снага. Сѣв. амер. саюзъ имао е при концу 1838. год. 800 пароброда 350 парны кола и 1869 други парны машина, скупа 100.318 к. снага. Белгійска имала е 1838. год. парны машина скупа 32.109 к. снага. Аустрія само 7.633 к. сн. — Изъ овогъ се види, да су у онимъ државама природне силе найвише и найвѣштіе употребљене, кое

су найбогатіє и найизображеніе, и оне су потомъ узрокъ велике силе неки садашньи држава; Stuart каже за В. Британску: „Поправлѣна парна машина в битке у Европи извоевала, и она в за време послѣднѣгъ страовитогъ бореня политичну величину нашой земльи задобыла. То в она иста велика сила, коя насъ у станѣ поставля, да на нашъ државный дугъ интересе плаћати, и да тешку борбу противъ вѣштине и капитала свію други земаля издржати можемо.“

ГЛАВА ТРЕЋА.

Радня као производиный изворъ.

I. ОДЛОМАКЪ.

О радньи уобште.

§ 110.

Мы смо горе напоменули важность раднѣ при производу добара, гдѣ смо изяснили, да се ниедно добро на човѣчіе потребе обратити неможе безъ баръ ма когъ степена раднѣ. Ова важность човечіе раднѣ могла є зато лако неке индустріялисте на ту погрѣшну мисао довести, да є радня єдиный изворъ производа, о коіой се погрешности мнѣнія у исторіи народне економіе говорило. Была радня єдиный производный изворъ или само єданъ саставакъ производны извора, нѣна важность остає опетъ велика. Већа часть народа набавля радньомъ свой ужитакъ, и само врло малый брой жителя може свое уживанѣ независно одъ раднѣ распространявати, (као неки господари капитала и земаля). Умѣрена и паметна радня развія тѣлесна и душевна свойства, и одржава животъ и здравлѣ човеку у траюћой свѣжи. Наше садашнѣ иманѣ морамо одчасти

као плодъ радњ предака наши сматрати, а млоги плодови наше радње опредѣлѣни су за наше потомке.

§ 111.

Мотрећи на цѣли радње какве можемо човечію радню на више начина раздѣлити. Маловажно є разликованѣ радње по родовима кои племенитіє, *више*, *душевне* или *ниже*, *матеріялне* цѣли имаю. Подъ радньомъ вишомъ, племенитіомъ разумѣва се онай родъ радње, кой се нечини поглавито и само матеріялне користи ради, него више изъ тежнѣ за каквимъ душевнимъ или друштвенимъ добромъ. Да є ово овако увиђа се найболѣ кодъ таковы радника, коима є матеріялный ужитакъ осигуранъ, и кои опетъ ову вишу радню раде безъ икакве матеріялне награде, шта више често и съ матеріялнимъ пожртвованѣмъ са своє стране. Н. п. ђенералъ нежели и нетруди се са свимъ своимъ силама зато (само) битку да добіє, што се бои, да ће у противномъ случаю свою службу, свой матеріялный ужитакъ изгубити, него више и поглавито зато, што му честь и слава нѣгова, нѣговогъ правительства и нѣговогъ народа на срцу леже, шта више виђамо, да врло богати цѣо свой животъ у ратной опасности проведу, и у слави своіой довольно накнаде за сво притомъ потрошено иманѣ нађу. Къ овимъ радницима се броє већа часть државны служителя, учены людій и умѣтника. Проста, нижа радня се исключно за матеріялну накнаду ради, и нѣна є найглавнія цѣль, да своє плодове што є могуће скуплѣ прода. Тако може списатель изъ родолюбія подъ затворъ пасти и прогнати се, но онъ ће опетъ у странной земльи средствомъ печатнѣ своя убѣђеня свету представляти, па ако му могуће буде, іошт и трошкове печатнѣ носити. На-

противъ чизмари, пекари и т. д. неће давати своє еспапе зими и у оскудно време изъ родолюбія євтиніє, него ће, ако іимъ могуће буде, цѣну и повисити видећи, да є потреба ньіовогъ еспапа већа. Овай послѣдньій родъ раднѣ зовемо онда *занатъ*, кадъ се редовно ради. Нижа радня ніє онда *занатъ*, нити є радникъ тогъ рода занатлія, кадъ се случайно или не због матеріялне користи ради. Тако нисамъ я баштованъ, ако моє цвѣће свако ютро и вече поливамъ или ако лею лука оплевимъ, нити самъ трговацъ, ако мой старый сатъ продамъ, па другій купимъ; єръ я ове послове више узгредно и изъ дугогъ времена извршавамъ, тако да одъ ньи и неживимъ. Само су занати (али и то не сви) предметъ народне економіє, проста радня, коя се узгредъ ради, ніє важна, а природа нѣна изяшнява се на мѣсту, гдѣ она занатъ сачинява.

§ 112.

Съ друге точке мотрећи можемо радню болѣ овако прегледати:

А. *Економна радня*, коя се са намиренѣмъ потреба помоћу стварны добара занима; ово може быти на три начина;

I. садѣйствованѣмъ у производу добара;

II. старанѣмъ о ньіовомъ преласку изъ руке у руку;

III. чуванѣмъ одъ скорогъ непроизводногъ трошеня, а особито квара, и олакшаванѣмъ ньіовогъ употребляваня.

Б. Радня, коя непосредствене користи людима приноси, т. є. коя или раднику (ученикъ себи) или другомъ (професоръ ученику) душевна добра произво-

ди — *личне услуге.* Ове се услуге чине одъ слободне волѣ или по погодби за неку накнаду, у послѣднѣмъ случаю принадлеже оне по већой части къ занатима.

§ 113.

Економни радници занимаю се поглавито са непосредственимъ садѣйствованѣмъ у производу добара. Уовомъ се случаю зове ньовъ посао *матеріална радня*, єръ она непосредственимъ дѣйствованѣмъ на матерію вредности добара увећава. Матеріална радня има два правца:

1) Или є на то управлѣна, да стварна добра одъ землѣ, коя ін сама или помоћу човечіє радњ производи, разлучи и подъ човечію власть подврг не, како бы она за далѣ човечіє расположенѣ угоднима постала. Оваково є матеріялне радњ дѣйствованѣ: *сировый* (природный, простый, прабытный) *производъ*, кой є двоякогъ рода: или се добра одъ саме природе произведу, а човекъ ін само радньомъ присвоіи (ловъ, рудокопство), — ово є *проста производна радня;* или мора човекъ у производу томъ своіомъ радньомъ садѣйствовати (скотоводство и землѣдѣліє), — *вѣшта производна радня;*

2) Или є матеріялна радня на то управлѣна, да на наведеный начинъ произведена добра тако *преради*, како бы іошъ млогимъ другимъ цѣлима одговорити могла — *прерадный* (техничный, умѣтный) *производъ.* Тако є н. п. сировъ производъ сѣянѣ, жнѣвенѣ и т. д. пшенице, напротивъ є она радня прерађуюћа (или урађуюћа), коіомъ се жито мелѣ, брашно сѣє, лебъ меси и пече.

§ 114.

Свакояка се добра немогу на єдномъ мѣсту (гдѣ се и троше) производити, нити се ондѣ, гдѣ су про-

изведена, потрошити, него се свеза ове две економне саставне части мора преносомъ еспапа изъ єдногъ предѣла у другій, изъ єдне државе у другу остварити. Шта више, већа часть производителя уживаю само врло малу количину, а кадкадъ и ништа, одъ своіи производа, него іимъ ови текъ само за средство служе, да іи за друга себи потребна добра у промѣну даду. Изъ овогъ се увиђа полезность *раднѣ преносне* или *продае*, коя се изявлюе:

1) **У** *трговини*, као скупу съ преносомъ добара изъ єдногъ имања у друго занимаюће се раднѣ. Мы смо горе навели, да свакій преносъ, свака промѣна добара, ніе зато већъ и трговина, него само онда, ако се редовно као особито заниманѣ добытка ради чини, т. є. само у томъ случаю, ако преносъ добара занатъ оногъ лица сачинява. Неке трговину помажуће раднѣ постоє као особити занати; као заниманя лађара', возара', шпедитора' и т. д.

2) **У** *даваню подъ кирію*, *интересъ* и *аренду*, гдѣ се добра за накнаду какву само на опредѣлѣно време другоме уживаня или производногъ употребляваня ради уступе, безъ да се право собствености на иста добра изгуби. Ова заниманя изискую часъ више часъ манѣ раднѣ, коє одъ количине масе узаймлѣны добара и одъ времена, на колико су дата, зависи, тако да мала количина на дуго време уступлѣна готово никакове раднѣ непотребуе. Разлика у томе, да ли се велика количина на єданпутъ уступила, и да ли є дугачакъ или кратакъ рокъ поврате добара опредѣлѣнъ, важна є зато, єръ се по томъ и величина накнаде за уступлѣно употребляванѣ управля. **У** науци ћемо ово уступанѣ права државине уобште *заямъ* назвати.

§ 115.

Особитый є родъ раднѣ човечіе на то управлѣнъ, да употребляванѣ (уживанѣ) неки добара

ньовомъ држателю олакша, и да притомъ нужну консумцію (овегдаванѣ стварій) препречава, или да є, ако се већъ одчасти догодила, одма уклони. У природи готово свію добара лежи, да є съ уживанѣмъ и овегдаванѣ ньово скопчано, и да се она дакле безъ ове поправляюће раднѣ небы єднако могла употреблявати. Овомъ се радньомъ истина господару добра уштеди трудъ и време, коє бы онъ самъ око уживања и поправляня добара употребити морао, али она опетъ неспада у личне услуге, єръ се изъ нѣ проистичућа користь, свакадъ посредствомъ стварны добара удѣйствовати мора. Ова се *чуваюћа* и *трошенѣ олакшаваюћа* радня по већой части одъ обичны кућевны служителя, а кадкадъ и одъ самы занатлія ради; као: чишћенѣ, пранѣ обиталишта, посуђа, альина, ранѣнѣ и негованѣ непроизводне стоке, ситне поправке и т. д., потомъ момци покућарски, око астала, око кола', собни служительи (кувари се напротивъ съ матеріялномъ радньомъ занимаю).[1])

[1]) У таблици єдной можемо овако радню прегледати:

А. Економна радня.

I. *Матеріялна радня*

1) радня сировине

а) проста т. є. самимъ прибавлянѣмъ одъ природе произведены:

α) минерала'

β) биля и дивлячи занимаюћи се,

б) вѣшта т. є. садѣйствованѣмъ у самомъ производу сировине;

2) радня рађевине

II. *Преносна радня*

1) трговина

2) **даванѣ у заямъ**

а) **подъ аренду**

б) **подъ кирію**

в) **подъ интересъ;**

III. *Чуваюћа и трошењ олакшаваюћа радня.*

Б. Личне услуге.

§ 116.

Важно є у народной економіи пытанѣ, кои су одъ овы родова раднѣ производни, кои пакъ не. Списательи су притомъ у мнѣніяма подѣлѣни, и тако є одговоръ іошт подъ крѝтикомъ остао. Ова неєднакость мнѣнія є слѣдство неслоге у опредѣляваню понятія добара и ньіовогъ произвођења. Физіократима су маса стварій добра, умложаванѣ те масе производъ, зато су польско куђенѣ, копанѣ руда и ловъ кодъ ньи исклюнно производни. Смисъ се не само у томе съ физіократима слаже, него узима у кругъ производности и радню прерађуюћу, па и саму трговину, почемъ се кодъ нѣга као и кодъ Сей-а, Макулоха, Рикардо-а и т. д. полезность добра више по цѣни нѣговой опредѣлява, и почемъ су неки нѣгови послѣдователи не само *сваку* радню за производну, него шта више за *единый* производный изворъ узели. Премда є истина за економну важность трговине свеєдно, была она производна или не, ипакъ ћемо морати у слѣдству наши економны основа, кои се одъ горенаведены списателя' у нечему разликую, на друга заключеня у одговору на ово пытанѣ доћи.

§ 117.

Првый и найглавніи задатакъ є трговине, да се добра често промѣнюю, коє мѣнячима тимъ користь приноси, што они већу количину *конкретне вредно-*

сти у куплѣнимъ добрима приме, него што су у продатимъ издали. Ова є користь у понайвише случаєва условлѣна пре тога учинѣнимъ преносомъ (транспортомъ) еспапа на друго мѣсто, — но тай преносъ ніє свакадъ нужданъ. Самъ преносъ добара занима млоге раднике, капитале и землѣ, и приноси господарима овы производны извора цѣо ужитакъ или баръ неке економне користи. Трговиномъ се дакле иманѣ по народу болѣ дѣли, єръ свакоме одузима излишне готовине, и то за добру накнаду, па ій дає ономе, кои ій више потребує. Она прибавля мложини народа нужный ужитакъ, па зато и приноси врло млого къ благостаню народномъ. Али кадъ се цѣло иманѣ народа противуставлѣно свима потребама нѣговимъ помисли, то се оно, ако се трговина са земальскимъ производима у унутрашньости землѣ занима, нимало неумножава, єръ се абстрактна полезность добра ніє увећала. Она премѣнює само по особномъ уваженю изнађену *конкретну вредность*, єръ олакшава употребляванѣ — уживанѣ — добра, почемъ споляшня условля уживаня као блізость и притяжаванѣ потребногъ проузрокує. Она неоставля никакавъ трагъ у свойству добара, кои бы увећану абстрактну вредность изражавао, т. є. она неумножава нимало производность условляваюћу количину вредности, кою већъ у нашемъ иманю притяжавамо, и с' тога се она неможе понятію производности подврћи. [1]) Трговина са страннимъ државама умножава народно иманѣ, будући намъ народно-економну користь изъ мѣне проистичућу приноси, али ни ово се слѣдство несме нѣной производности приписати, него се мора сматрати као узетакъ изъ туђегъ иманя, гдѣ наравно због различитогъ конкретногъ уважаваня обично обадва у трговной свези стоећа народа у исто време добыяю.

[1]) Бранительи производности трговине пытаю при-

томъ, у чему є разлика између оне раднѣ, коя у води налазећу се рибу, или у брдима закопане руде или у шуми стоећій или обалѣный грмъ *производи*, и између оне, коя уваћену рибу на піяцу донесе, или руде и грмъ у варошь *довезе*? У првомъ и другомъ случаю мѣняю она добра само мѣсто свое; руде леже у земльи, а како іи одъ оногъ мѣста, гдѣ іи є природа поставила, помакнемо, то кажемо, да су се произвеле, напротивъ ако іи одъ тогъ другогъ мѣста далѣ мичемо, онда потврђавамо, да є на то обраћена радня непроизводна. Гола стѣна лежи ва видику; како є скотрлямо съ брда на путъ, то кажемо, да смо каменъ произвели, напротивъ оно ніе производна радня, коіомъ исто каменѣ до кућишта каквогъ довеземо. — — Овакова пытаня, коя є неплодно препирканѣ (полемика) изнашло, могу лако съ првогъ погледа невѣштога забунити, али наука іи, држећи се своіи основа, лако изяшнява. — Руде докъ у земльи леже, нису наше иманѣ; како нашой власти подпадну, то се и наше иманѣ у толико увећа, уколико оне за насъ вредности (абстрактне) имаю. Превозомъ руда у варошь иманѣ се ново непроизводи, него већь произведено само *дѣли*, ков є по већой части али не свакадъ корисно за производъ, почемъ ова дѣоба и неуредна быти може.

§ 118.

Друкчіе стоіи ствар, кадъ трговину у нѣномъ одношеню къ радньи сировогъ и ураћеногъ еспапа сматрамо. Быће и напредакъ оба рода раднѣ зависе одъ проће ньіовы производа, а проћа оячава умноженѣмъ мѣна. Зато су мѣне, нарочито ако као особитый занатъ, т. є. кго трговина, постое, за трошенѣ и производъ безусловно нужне, єръ само помоћу ньи продає производитель найскуплѣ, као што и трошачъ найєвтиніе купуе, и тако само трговина одржава производъ и трошенѣ у повольной свези.

Ако притомъ и особита тргуюћа класа народа — *треовци* постоє, то профитираю они горе напоменути тимъ више, єръ трговци съ могуће найманьимъ трошковима произведене еспапе на надлежна мѣста т. є. на найскуплѣ піяце преносе (транспортираю), тако да се еспапъ одъ свакогъ євтиніє набавити и потрошити, а у слѣдству тога и одъ производителя болѣ и лакше произвести може. Млоги производни занати могу постати и обстати само при цвѣтаюћой трговини, коя иначе и ту полезность има, што у брзой проћи производитель на производъ обраћене капитале одма добыє, тако да му є могуће исте на новъ *производъ* опетъ обратити.

§ 119.

Изъ досада казаногъ увиђамо, да є трговина необходно нужна за добаръ успѣхъ производне раднѣ, и да с'тога у редъ *посредствено-производне раднѣ* спада. Изъ овогъ слѣдує:

1) Свакій родъ трговине неможе се производнимъ назвати него само онай, кой нове производе раднѣ сировине и прераћуюће као предметъ свой има, т. є. само онай, кой плодове производне раднѣ у продаю доводи, и тимъ произвоћенѣ исты плодова олакшава и оживлява. Зато мора трговина, коя се съ већъ пре произведенимъ и већъ употребляванимъ еспапима занима, одъ круга производны послова исключена остати.

2) О полезности трговине треба само по упливу нѣномъ на произвоћенѣ и трошенѣ народа судити, а не по приватномъ добытку трговаца, кои су тога сигурни, иначе бы на корисніє предузеће прешли.

3) Трошкове производны родова трговине треба к' трошковима самогъ произвоћеня числити, єръ се добра безъ ньи небы производити могла.

4) За свакій случай стои то правило, да ће, како производна трговина посрне или се прекине, и цѣла производна радня посрнути и патити, а исто тако, да се безъ цватеће трговине ни снажна производна радня, а дакле ни богатъ народъ помислити немогу.

§ 120.

Радня при даваню добара подъ *аренду*, *кирію* и *интересъ* стои ређе у каквомъ сношеню съ продукціомъ. Истина се ни у овомъ случаю неможе радньи производность кадкадъ одрећи, но при свемъ томъ она є тако незнатна и лака, да се сасвимъ изъ вида испустити може.

Исто тако нема ни *радня чуваюћа и трошењ олакшаваюћа* непосредствене свезе съ произвођењемъ добара. Она є зато само полезна, што уживањ олакшава и добра одъ кварења уздржава, коє съ произвођењемъ одчасти иста слѣдства има. Лица притомъ радећа приносе ту ползу продукціи, што такове послове одправляю, коє бы иначе производни радници извршавати морали. Зато можемо и овай родъ радњ као незнатанъ за производъ, а тимъ и за цѣло народно кућењ сматрати.

§ 121.

Личне услуге су напослѣдку манѣ или више посредствено и непосредствено за производъ добара важне. Велика часть послова, кои су на то управлѣни да сигурность, здравлѣ, разумность, умѣтность, нравный развитакъ у човечанству осниваю и подкрепляваю, имаю великій упливъ на слѣдства свію економны заниманя а особито на произвођењ, премда є ово економно дѣйство личны услуга, коима є главна цѣль, да людима непосредствено ду-

шевна добра прибавляю, врло споредно. Производна слѣдства услуга немогу се поєдинце изложити: колико се добара ньіовомъ помоћи произвело, или у коимъ пословима или случаєвима ньіово дѣйствованѣ престає. Узрокъ є овогъ тай, шго услуге личне ньіовимъ првобытнимъ дѣйствованѣмъ на личность човека проузрокую само могућность и лакость непосредствено производне раднѣ, а ни-подъкой начинъ пакъ нужность, єръ по примлѣной или учинѣной личной услуги оставлѣно є човѣку на волю, оће ли и колико ће своіомъ радньомъ стварны добара произвести. Зато можемо о ньима само толико рећи, да су неке услуге (списателя', молера') непосредствено производне, а да друге у слабой или никаквой свези съ произвођенѣмъ нестоє.

§ 122.

Изъ досада казаногъ видимо, да се точна граница међу производнимъ и непроизводнимъ радняма повући неможе, него се ова разлика болѣ представити може, кадъ све родове, као производне у непроизводне преливаюће се сматрамо. Тако су раднѣ сировогъ и урађеногъ еспапа непосредствено, већа часть родова трговине посредствено производне. Кодъ личны услуга примѣћавамо, да є непосредствена и посредствена производность са непроизводности помѣшана. Опредѣлѣнѣмъ производности изказала се кодъ раднѣ само могућность, да се народно иманѣ увећавати може, али за насъ є важно и то пытанѣ, коіимъ се начиномъ сама производность раднѣ увећава? Радня стои, као слободно употребляванѣ наши сила, подъ упливомъ млоги премѣна, коє се у мишлѣню, осећаню и вольи човека збываю, зато су поводъ, начинъ и слѣдство раднѣ подъ разнимъ околностима врло различити. Ово важи о свакой,

дакле и о производной радньи, кое се слѣдства у народу каквомъ управляю или по узроцима, кои у самой радньи леже (слобода радника, дѣоба радньа), и то часъ у нѣной количини часъ у каквоћи; или по споляшньимъ околностима, ка коима се помоћь други условля' произвоћеня особито капитала' и продае рачуна.

§ 123.

Количина радньа зависи поглавито одъ степена *населѣности*, премда могу често државе у мложини жителя равне, а у брою производны радника, па потомъ и у количини производа врло неравне быти.[1]) При иначе равнимъ околностима, особито при равной вѣштини у производнимъ радняма, производи онай народъ више, кодъ коега се већій брой жителя [2]) съ производнимъ пословима занима. Одношенѣ броя производны радника къ непроизводнимъ зависи одъ подѣлѣня иманя на разне класе народа, особито одъ подѣлѣня земаля. Ако су землѣ у великимъ масама само на мало людій подѣлѣне, то се често нѣнъ чистый приносъ на издржаванѣ млоги непроизводно заняты лица, као служителя', свите и т. д. обраћа. Но ако умѣтность у радиности напредуе, могуће е, да се безъ уштрба обштегъ уживаня млоги люди на полезне личне услуге оддаду.

[1]) На єданъ миліонъ долазе 600.000 пуны радника, кадъ момке одъ 12—17. год. и старце одъ 54—60. год. съ пола снаге рачунамо.

[2]) Што е при истомъ изображеню кой предѣлъ имућніи, толико више лѣкара, учителя, умѣтника и т. д. кодъ истогъ броя жителя живити могу. У Кралѣвству пруском живіо е 1843. год. 1 лѣкаръ: у провинціи Пруской на 5347 жителя, у Познаньской на 4850 ж., у Шлеской на 3200, у Райнскимъ провинція-

ма на 2765, у Вестфалской на 2590, у Саксонской на 1931, у Берлину на 744 жителя. У Аустріи пакъ 1842. год. живіо є єданъ лѣкаръ у Ломбардіи на 1650 жит., у Аустріи подъ Енсомъ на 2650, у Ческой на 7330, у Аустріи више Енса на 9440, у Штирской на 11.170, у Галиціи на 30.490 жителя. — Год. 1851. у Србіи долази осимъ Бѣограда 1 лѣкаръ на 48.000 жит., у Бѣограду (урачунавши и лѣкаре, кои су званичници) на 860 жит. —

§ 124.

Дѣйство раднѣ (колико ће она произвести) зависи одъ *прилѣжности*, коє се унутрашня ячина (интензивность) осимъ по нарави, обичаю, клими и т. д. и по другимъ узроцима управля, тако да є она тимъ яча:

1) Што радникъ више надежде има, да ће могуће найвећу часть плодова своє раднѣ уживати и тимъ своє станѣ побольшавати; зато є

а) найприлѣжніи радникъ, кой *на парче ради*, єръ му приходъ сасвимъ одъ раднѣ зависи;

б) манѣ су прилѣжни радници, кои се на опредѣлѣно време погоде, надничари на примѣръ;

в) іошъ манѣ они, кои *кулуче*, а

г) найманѣ *робови*, єръ обадва послѣдня рода радника' невуку никакову суразмѣрну користь одъ своє раднѣ и прилѣжности.

2) И што више потреба радникъ осѣћа, коє га на радню гоне. Тежньомъ за уживанѣмъ добара, коє радничка заслуга човеку набавля, треба да се наклоность къ леньости надвлада. Кодъ суровы народа и людій, кои су съ мало уживаня познати, тако є наклоность къ леньости яка, да они ништа нера-

де, само ако су своє найнужніе потребе намирили. Уђе ли изображенѣ у такове народе и люде, то ослаби одма и ова препрека произвођеня, или се готово сасвимъ уклони.

§ 125.

Кадъ кой тако ради, да му посао брзъ, лепъ, чистъ, єднакъ и т. д. испадне, то се каже *иде му посао одъ руке*, т. є. онъ уме због дугогъ и паметногъ упражняваня свои радећи удова найугоднія слѣдства своє радњѣ односећи се на количиину и каквоћу добара да издѣйствує. Вѣштина и прилѣжность сачињаваю у свези народну *радиность* (индустрію), кой се изражай у ненаучномъ животу пространіе узима, тако да често цѣло народно кућенѣ означава. За развитакъ радиности нужна є поредъ други средства *дѣоба радњѣ*, коя се у томе састои, да се поєдини на малый брой заниманя, коя су єдна на друга наликъ, или башъ само на єдно заниманѣ одаду. У млогимъ случаєвима може ово исключно заниманѣ већъ само за себе плодъ какавъ произвести, а у другимъ случаєвима мораю напротивъ више ньи око производа єдногъ добра овако подѣлѣно радити. Ползу дѣобе радњѣ су люди одавно увидили, па с'тога су и своя заниманя одчасти по ньой уредили.

§ 126.

Не само у матеріялной радньи, него уобште у свима людскимъ заниманьима, дѣйство є радњѣ помоћу дѣобе млого яче, а то због слѣдуюћегъ:

1) Вѣштина се човека наукомъ на єдну радню увећава, єръ се и части човечієгъ тѣла по природи радњѣ онако ображаваю, како ће се радня найболѣ одправляти, премда притомъ за друга млога заниманя неспособне постану. [1])

2) Непрекидно управлянѣ разума на єдну радню доводи човека на измишљаванѣ средства', коя трудъ умаляваю или нѣгова слѣдства увећаваю.

3) Уштеди се млого времена, кое човекъ губи, кадъ одъ єдногъ заниманя на друго прелази.

4) У млогимъ случаєвима може се яче слѣдство раднѣ съ истимъ трудомъ или баръ са суразмѣрно малимъ увећанѣмъ труда удѣйствовати, те се тако тимъ уштеди, да се други люди съ истимъ посломъ занимати нераю.

5) Могу се напослѣдку за лакша и манѣ вѣштачка заниманя євтинїи радници употребити (дѣца и жене), тако да само за тешке послове изучени и скупи радници остану.

[1]) Неки занати изоштраваю поєдина чувства; одъ тешкогъ посла ячаю мишице, кожа на рукама одебля и прсти окруѣаю (ковачи); напротивъ финоћа прстїю кодъ людій, кои се съ везенѣмъ занимаю. У фабрикама, гдѣ се чіоде праве, прилепи єданъ човекъ за єданъ данъ на 10.000, а у нужди и на 14.000 комада чіода оне главе одозго. Добро изученый турпіяръ (што турпіе прави) може 200 зарезака у 1 минуту ударити. У Гоуди начини єданъ радникъ за данъ до 10.000 колонски лула (бѣлы, као што іи по аустрійскимъ каванама има). Вѣштъ чешляръ начини наданъ 60 — 70 чешлѣва одъ такве финоће и честине, да 40 - 50 зубаца на 1 палацъ (цолъ) доћу. По фабрикама пробіяю дѣца на иглама уши, коя су у томе тако извѣштена, да крозъ найтаню длаку одъ ока ударивши рупу (уво) пробуше, крозъ кою опетъ другу длаку провући могу. Накнада іимъ е за 1000 игала 67½ centimes-a т. е. 16 кр. ср. близу. Стакларъ єданъ издува наданъ 800-900 флаша, стотину по 26 sous-a т. е. 30 кр. ср. Ад. Смисъ наводи да ковачи, кои само ексере кую, могу наданъ 2300 ком.

сковати, они, кои и друге ковачке послове раде, само 800 - 1000, а ови ковачи, кои никадъ ексере ковали нису, 200 - 300 ком. Десетъ радника направе за данъ 48.000 ком. чіода, дакле єданъ 4800, а безъ дѣобе радньe небы єданъ ни 20 ком. наданъ свршити могао. По Сей-у свршe наданъ 30 радника 15.500 картій.

§ 127.

Колико є дѣоба раднѣ одъ велике ползе за човечіи родъ, особито кодъ таковы заниманя, гдѣ се вѣштина и хитрость у радньи изискую, и колико є напредакъ у истой дѣоби за благостанѣ (особито яко населѣногъ) народа необходно нужданъ, то опетъ и она границу свою има, коя се прекорачити несмѣ, ако цѣли народно-економне постићи желимо. Ова граница ніе кодъ свію заниманя єднака; тако допуштаю оне раднѣ, коє се често прекидаю н. п. землѣдѣліе, само врло ограничену дѣобу раднѣ. Претерана особито, а уобште свака дѣоба раднѣ, ако се невѣшто притомъ поступа, има и рђаве стране, а те су: радници се єдностранно изобразе, и дођу тимъ у *яку зависимость* одъ свои господара. Истина се радници по овомъ начину више єднострано изобразе, али ово є єдино условлѣ великогъ дѣйства раднѣ; а притомъ знамо изъ искуства, да свакій добаръ, а млогій средньій радникъ све гране радиѣ у нѣговъ занатъ спадаюће прилично, а више ньи савршено добро ради. По овоме неће радникъ ни у тако яку зависимостъ одъ своегъ господара пасти, особито ако се сходнимъ државнимъ наредбама или трудомъ приватны помоћь нека у томе учини. Усталомъ яка дѣоба раднѣ ніе независномъ вольомъ човека приведено обстоятельство, него є безусловный пратилацъ нагомиланогъ капитала, умноженя жительства и уобште развіеногъ економногъ живота *садашньегъ времена*. Што неки послови здравлю

човечіемъ шкоде, ніе умѣсно дѣобу раднѣ за то кривити, но слабый напредакъ у техники. Но и ова є неугодность у новіе време готово сасвимъ уклонѣна, почемъ та заниманя по већой части природне силе извршаваю. За добаръ напредакъ раднѣ, а особито яко подѣлѣне раднѣ, нужни су велики капитали, єръ є онда и веће число радника, машина, алата и т. д. Оскудость у капиталима може се у нечему накнадити брзомъ продаіомъ производа раднѣ.

II. ОДЛОМАКЪ.

О поєдинимъ гранама производне раднѣ.

§ 128.

Занатъ є свако предузеће, коє се поглавито због економне користи редовно ради. Неки родови заната умножаваю народно иманѣ, други пакъ само приватно иманѣ ньіовогъ предузимателя, а у народу производе напротивъ само душевна добра. Колико є важно сматранѣ раднѣ уобште као сасвимъ нужногъ условля економне заслуге свакогъ човека, толико є важніе савршено познаванѣ производны заната као извора свію добара у народу. Наравно намъ є познато, да се овдѣ производни занати само у ньіовой народно-економной природи сматрати могу, оставляюћи упознаванѣ закона и правила и разчлењаванѣ дѣйства и узрока поєдины грана производны заната приватной економіи свакогъ поєдиногъ рода исты заната. Производни се занати могу овако прегледати:

I. при производу сировине

1. копанѣ руда
2. ловъ дивлячи и риба'
3. польско газдованѣ и то:

а) са животиняма: стокомъ, рибама, пчелама, свиленимъ бубама и т. д.

б) съ растѣнияма: воћемъ, виномъ, башчомъ, пашомъ и ливадомъ, њивама, шумама и т. д.

II при производу уграђевине

III. при трговини.

I. Копанѣ руда.

§ 129.

Ово заниманѣ набавля людима матеріе, коє се одчасти къ найвреднімъ добрима рачунаю, а одчасти се тако яко уважаваю, да се непрестано траже и употребляваю. Къ првимъ спадаю: со', гвожђе, каменый угљенъ, бакаръ, олово и т. д. къ другимъ сви драгоцѣни и остали прости метали. [1]) Већа часть овы производа мора се посредствомъ раднѣ манѣ или више пре употребляваня урадити, или трговиномъ изъ єдногъ мѣста у друго пренети. Премда є одъ велике ползе копанѣ руда за цѣо човечіи родъ, по досада казаномъ као и због тога, што се њимъ цѣли особито удалѣни и забачени предѣли подижу, тимъ є непріятніе за насъ то увѣренѣ, да се та заниманя немогу у свакой земльи съ успѣхомъ предузети. Копанѣ руда изискуе велике капитале, одчасти євтину радню и толико копанѣ отежаваюћи околностій, да оно само у онимъ држевама обстати може, гдѣ су руде богате, гдѣ горива у изобилю и-

ма, гдѣ су капитали євтини, гдѣ су путови добри, управительи вѣшти и гдѣ є народъ пунъ предузимаюћегъ духа. [2]) Нема ли єдногъ или више овы условля, то слѣдує пропасть найбольи рудника, єръ ии странна конкуренція угуши. Дѣйство странне конкуренціє найяче є кодъ рудника драги метала, єръ се они због своє високе цѣне и због изъ тога проистичућегъ односно євтиногъ подвоза (транспорта) найвише по светской цѣни драгоцѣны метала управляти мораю.[3]) Просте євтине руде као со, гвожђе, каменый углѣнъ, олово и т. д. приносе напротивъ предузимателю подъ иоле угоднимъ околностима сигурну добыть, почемъ ньіовимъ цѣнама скупъ подвозъ (транспортъ) странны производа може само слабо или никако наудити.

[1]) Богати рудници каменогъ углѣна у В. Британской. *Френклинъ* каже: „Каменый углѣнъ и канали су Енглеску до садашнѣ величине довели.“ Тако названо углѣно полѣ Дюремъ и Норсембрлендъ (Durham и Northumberland) велико є 732 енглеске или 34 ѣографичне □ милѣ, и садржава 6000 миліона тона (1 тона око 18 центій аустр.) камена углѣна, кое бы за трошакъ крозъ 1727 год. доста было. У южной части Велса (Wales) є опетъ углѣно полѣ одъ 1200 енглески или 56 ѣографичны □ миля, кое є тако изобильно богато, да на 1 енглеску □ милю 32 мил. това (на 1 ѣогр. □ м. 679 мил.) камена углѣна долази, и да се Енглеска крозъ 2000 година довольно съ углѣномъ отудъ снабдѣвати може. У Скотской садржава кам. углѣнъ око 2900 □ енгл. миля подъ собомъ. Mac-Culloch, явля да *В. Британска* съ *Ирскомъ* годишнѣ 22,[1] мил. тона каменогъ углѣна троши и да 600.000 тона извози. *Пруска* вуче одъ свои рудника преко 66,824.000 центій камена углѣна. *Француска* камена и мрка углѣна и антрацита на 71 □ ѣографску милю

око 60 мил. центій. *Аустрія* само 12 мил. центій кам. и мрка угљена. *Белгія* є вукла (1841. год.) одъ свои 225 рудника кам. угљена преко 80 мил. центій. У Србіи є дато копанѣ кам. угљена подъ аренду, и предузимателъ є досадъ до 2000 центій извукао, али съ површине све трулогъ угљена. Но ако се копанѣ продужи, приноситѣ тай рудникъ врло млого, почемъ се (по казиваню предузимателя) нечувено яке жице налазе. Простогъ сировогъ гвожђа производи (по Reden-у) цѣла Европа 50,000.000 центій. Нѣмачка производи око 3,[8] мил. центій, или 10 ℔ на главу, одъ чега се 2,[6] мил. кованогъ гвожђа уради. *В. Британска* 1,[5] мил. тона или око 29 мил. центій, *Шведска* 1,[5] мил. центій, *Француска* 8 мил. центій, *Аустрія* 2,[5] мил. центій, *Пруска* 2,[2] мил. центій.

[2]) Год. 1837. занимало се у прускимъ рудницима око 36.000 радника, а у топіонницама преко 17.500 радника, коіи су скупа са своіимъ фамиліяма 124.000 душа износили. У Кралѣству Саксонской радило є око рудника 10.884 душе, кое званичника кое радника, съ фамиліяма заєдно 35.813 душа, а са посредствено око рудника занятимъ особама на 60.000 душа. У В. Британской (1841. год.) преко 94.000 душа. — У рудницима Корнвелъ (Cornwall) рачуна се стоѣній капиталъ на 2,400.000. У Erzgebirg-у преко 4 мил. Rthlr.

[3]) Єданъ одъ найновіи путника *Халъ* потврђава казиванѣ А. Смиса о американцима, да они копанѣ сребра за сумнителъно, а копанѣ злата за врло одважно предузеће држе, премда примѣра има, гдѣ и предузимателъи драгоцѣны рудника яко добыяю. Рудникъ *Анима Валенсіана* доносіо є (одъ 1794.—1802.) годишнѣ бруто 158.929 маркій сребра или 1,537.486 піястра; трошкови су износили 894.007 піястра, дакле чиста добить 41 %. Но ово є найбогатіи сребрный рудникъ у Мехику, по коме и нетреба о другимъ рудницима

судити. *Вета Мадре* приноси начисто само 5%. Иначе се обично са 10% ови рудници исплаћую.

§ 130.

Најпробытачніе є да друштво капиталиста руде производи, єръ се редко поєдини предузимательи съ толикимъ капиталима наћи могу. Друштва предузимаю копанѣ по већой части на акціе. Съ природомъ рудника є скопчано, да најболѣ жице напрасно усану, или да се обдѣлаванѣмъ сиромашны жица наєданпутъ на богата мѣста наиђе. Ово и млогій већъ уложеный капиталъ узрокъ су, да се копанѣ неко време и са штетомъ продужава. О овомъ предмету се млого у народной економіи препирало, т. є. или є болѣ одма престати или копанѣ продужити, кадъ се већъ види, да су рудне жице усануле. По нашемъ мнѣнію лежи истина у среди. Да се напрасно одъ копаня одустане, великій є губитакъ за све у той радньи непосредствено и посредствено участвуюће. Капитали се разрушаваю и кредитъ се примѣтно за нѣко време потресе, радници су притомъ по већой части наямници, и навикнути на особитый начинъ — рударскогъ — живота, тако да особиту класу народа сачињаваю, и да се немогу лако за другій кой посао употребити. Ако се поредъ тога у прво време копанѣ (због богаты жица) толико распростран, да се и преко земальске потребе съ добыткомъ производити може, то улажу акціонари све више и више капитала, коє раднике због велике наямнице до великогъ степена умножи. Подъ таквимъ околностима, гдѣ се око рудника читава села, коя одъ рудара живе, подигну, слѣдує после свакогъ а особито овако грдногъ посрта у копаню, неизмѣрна бѣда. Цѣли предѣли осиромаше, наямница падне на нижій степенъ, капитали у разна предузећа уложени пропадну, єръ се

занатска заслуга умали и тако падне велика часть народа у очаяваюће станѣ. Напротивъ неможе се никомъ савѣтовати, да неисплаћуюћа се предузећа съ губиткомъ продужава. Ако се пакъ іошть у време мало помало одустаяти почне, то ће се и ова незгодна слѣдства слабо примѣтити.

II. Ловъ.

§ 131.

Ватанѣ и убіянѣ на земльи и у води живећи животиня, безъ предходеће бриге о ньіовомъ плоћеню зове се *ловъ*. [1]) Ловъ дивлячи приноси найвећу добыть у слабонаселѣнимъ шумовитимъ предѣлима, поредъ тога крѣпи тѣло и здравлѣ, али нрави ловачкогъ народа свакадъ су сурове. Добытакъ у лову неможе се у своіой природи сачувати, зато се и немогу изузимаюћи нешто кожа', слане рибе и риблѣ масти капитали у нѣговимъ производима збирати. Риболовъ є веће важности, особито у приморскимъ држабама, но за то се изискую кадкадъ велики капитали,[2]) (у лађама, рани, радницима и т. д.). Народи, кои су у производу други стварны добара ограничени, н. п. по сѣвернимъ предѣлима, обраћаю найвећу пажльивость на овай родъ раднѣ, коя іимъ одчасти найнужніе потребе непосредствено намируе, а одчасти млога потребна добра у трговини съ другимъ народима набавля. [3])

[1]) Овамо неспада тако названый питомый ловъ, гдѣ се животна негую, а кадкадъ и ране. Понятіе лова може се распространити и на ватанѣ и траженѣ: піявица, дивльи пчела, бисерны школькій, ћилибара и т. д.

[2]) У В. Британской было в 1833. год. око ловлѣня харинга' 11.285 лађа и чамаца и 49.212 людій за-

нято, а рачунаюћи и оне, кои харинге соле, слажу и т. д. свега 86.266 лица. У Норвешкой се 1819. год. 240.000 тона, а 1835. год. 536.000 тона харинга уватило. Енглези су уловили за три године (одъ 1814. — 17.) са 536 лађій 5.030 китова, а Холандези за 130 год. (1665.—1795.) 71.900 китова.

[3]) Тако се по свимъ сѣвернимъ предѣлима люди по већой части одъ рибаране; као у Исланду, Камчатки, Лапланду и т. д. У Камчатки починю већъ юлія мѣсеца мразови, тако да ніеданъ усѣвъ успѣти неможе. В. Британска потрошила є на подпомаганѣ риболова 1843. год. 19.410 Ls, коя є сума за 1845. год. на 11.286 спала.

III. Польско газдованѣ.

§ 132.

Польско газдованѣ є старанѣ човека о увеличаваню производа питомы *животиня* и *растѣнія* по мложини и доброти ньіовой. По овоме се оно и на две главне части дѣли, т. є. на *земльдѣліе* и *скотоводство*. [1]) Земльдѣліе напредно предпоставля приличанъ економный развитакъ народа, напротивъ скотоводство є после дивлѣгъ лова прво заниманѣ човека, на коє онъ при увећаной населѣности и при умложеню потреба прећи мора. Но ужитакъ народный, кой се само на скотоводству оснива, предпоставля скитничкій (номадный) животъ народа, кой се само у врло редко населѣнимъ предѣлима съ млогомъ пашомъ одржати може. На нашемъ развитка степену немогу ова два рода польскогъ заниманя безъ узаймне помоћи никако обстати. Земльдѣліе производи нужну рану за стоку, кою одчасти уживамо, а скотоводство производи снаге, коима землю обдѣлавамо и ђубре, коіимъ є гноимо. Земльдѣліе и скотоводство производе найвреднія и

найнужнія добра, и прибавляю држави, у коіой она цвате, ситуранъ и одъ други народа независанъ ужитакъ и животъ. Саюжена оба рода заниманя називамо *польско кућенѣ*, (польско газдованѣ), а науку о овой грани народне раднѣ *польску економію*.

[1]) *Скотоводство* є више понятіе, и може се подъ њимъ брига о расплођаваню свакогъ бесловесногъ животногъ разумѣти. *Стоководство* бы могло ниже понятіе означавати, одъ когъ се н. п. пчеле, рибе и сва перната исключаваю.

§ 133.

У земльи, гдѣ є слаба продая и ограничена дѣоба раднѣ, ту є и польско кућенѣ само нужно и єдино средство, да свакій своіой фамиліи потребный ужитакъ набави. Обдѣлованѣ нити є тако разноветно, што се плодова тиче, него є просто, нити се знаду особита умѣтна средства обдѣлованя у потреблявати, него се већа брига остави природнимъ силама. Овай начинъ обдѣлованя зове се *површно обдѣлованѣ (екстензивна култура)*. У овакомъ стању приноси земля врло мало добытка, тако да иста површина землѣ млого манѣ народа одранити може, а почемъ и продає готово нема, єръ прерађуюће занате одправля селякъ самъ са своимъ домаћима, то є народъ принуђенъ, да сваке даціе, коє давати има, у натури (т. є. у производима самимъ а не у новцима) плаћа. Напротивъ *брижљивимъ обдѣлованѣмъ (интензивномъ културомъ)*, гдѣ се вѣштія и болѣ подѣлѣна радня, већи капитали, млога умѣтна средства и разноветни начини обдѣлованя употребляваю, може млого више людій съ польскимъ (сировимъ) производима своє потребе намиривати, него што се съ польскомъ радньомъ занимаю. Површно свою землю радећи народъ ће цѣо свою землю обдѣлавати морати, да бы се изранити могао, а бри-

жльивимъ обдѣлаванѣмъ довольно є, ако се само $^2/_3$ народа са землѣдѣліемъ занимаю. Производитель ће превишакъ добытка, кои му одъ трошкова на нѣгову кућу претекну, и кое ће онъ одъ веће произведене но потрошене количине дакле продаіомъ извадити, употребити на исплаћенѣ ренте землѣ и капитала, на раднике, на докупльиванѣ орудія и на оправлянѣ зданія. По томе се превишакъ подѣли на раднике, предузимателя и господаре землѣ и капитала (орудія, животиня и т. д.). [1])

[1]) И по овомъ видимо, да физіократи право немаю, кадъ потврђаваю, да приходи свію други класа народа одъ господара земаля зависе. Као годъ што господаръ землѣ аренду свое землѣ скуплѣ рачунати може, тако исто могу нѣму капиталисте свое капитале, радници свою радню, предузимательи свой предузимаюћій духъ и свой трудъ, а друге класе народа свое услуге више цѣнити. При опредѣляваню свое аренде (као неке цѣне) стои господаръ землѣ подъ законима цѣне, дакле подъ упливомъ конкуренціе, каогодъ и свакій другій домаћинъ, кои бы данакъ платити могао.

§ 134.

Проћа польски производа у своіой земльи полезнія є него у странну државу:

1) Због несигурности траяня тогъ извоза, єръ обично землѣ, кое странну сировину увозе, по времену сву позорльивость на производъ те сировине обрате, и тако нама извозъ нашегъ сировогъ производа закрате. Ово ће іимъ тимъ лакше за рукомъ испасти, што се са сировинама због ньіове ниске цѣне и зато односно скупогъ подвоза неможе лако изъ дальны предѣла конкурирати.

2) Што се само неки сирови производи у даля мѣста извозити могу, као: жито, вино, стока, вуна, коже,

броћъ, куделя, шишарке и т. д., друга баръ не на колима а тешко и водомъ, као: яя, масло, живина, зелени разне, воће, сено, слама и т. д.

Зато є *сасвимъ нужно* условлѣ доброгъ и напредногъ польскогъ газдованя, да се у народу и другогъ заната класе у довольномъ брою налазе. Прерађуюће занатліє троше сирове производе одчасти као уживаћа средства, одчасти іи пакъ прерађую и съ тимъ ньіово у другомъ виду (т. є. сировина') трошенѣ подпомажу. Личне се услуге исплаћую производима обадва рода производителя', а радници съ личнимъ услугама занимаюћи се пакъ приносе душевномъ и нравственомъ развитку производителя' непосредствену користъ, а одчасти проналазе и одкриваю нова средства, коима се произвођенѣ добара олакшава и умложава. Слѣдства угодногъ одношеня овы родова радника [1]) примѣћаваю се најясніе на земляма близу велики варошій лежећима.

[1]) Herrenschwand назива овако станѣ економно у дѣлу подъ именомъ „Système d'agriculture relative fondé sur un système de manufactures“ као најсавршеніе. Prechtl потврђава по своимъ рачуну, да само 1800 душа у самомъ польскомъ куђеню, а 6000 у свези съ другимъ занатима на 1 □ мил. живити могу. Обично се највише узевши половина народа са землѣдѣліемъ занима, но у слабо населѣнимъ предѣлима више. Што се односно већа часть народа са землѣдѣліемъ занима, то є приносъ землѣ маньій. — У В. Британской се по брояню народа год. 1841. ово одношенѣ разны радећи класа нашло:

1)	польски економа - - -	307.065
	наямника притомъ - - -	1,138.563
	баштована разны - - -	53.648
		1,499.276 или 21,$^{60}/_{0}$

	1,499.276	или	21,6%
2) у ураднимъ занатима и у трговини заняты - - -	3,110.376	„	44,7%
3) рудара, носача, лађара, рибара и т. д. - - - - - -	883.699	„	12,7%
4) служителя просты - - -	1,165.233	„	16,8%
5) свештеника, учителя, лѣкара, званичника, художника и т. д. - - - - - - - - -	248.254	„	4,2%
6) войске - - - - - - - - -	42.234		
Цѣо брой радника	6,949.072	„	100 %

Свію обитателя є брой био 18,66 мил. т. е. 37%. Кадъ нумеру 1) съ 2) сравнимо, то добыямо односный брой за год. 1811. као 1000: 1257, за 1821. као 1000: 1393, за 1831. као 1000: 1500, за 1841. као 1000: 2090; т. е. съ напредкомъ народногъ куђеня умножаваю се уређуюћи занати брже, тако да радня сировине за ньима заостае. У *Баварской* 1840. год. было є свега земљдѣлаца 1,401.049 глава или 52,7%; а са служительима земљдѣлаца 65,6%. У *Баденской* се такође 55% народа къ земљдѣлію рачунаю. У *Аустріи* є среднѣ число 73%, максимумъ є (у Краньской и Каритской т. е.) 87%, а минимумъ (у Аустріи подъ Енсомъ т. е.) 49%, у Ломбардіи 61%. У *Белгійской* макс. 86% (Луксембургъ), а мин. 65% (Антверпенъ), средньій брой 76%. *Хановеранска* макс. 94%, мин. 77%, средньій брой 85%.

§ 135.

Осимъ одъ проће зависи іошть одъ слѣдуюћи околностій больій или горій успѣхъ польскогъ газдованя:

1) одъ вѣштине предузимателя,

2) одъ величине на ову радню обраћеногъ капитала.

3) одъ степена слободе у коіой польскій газда своя добра обдѣлавати смѣ, и

4) одъ величине добара. Земля се распарчава умложаванѣмъ жительства све више, али напредуюћи у томъ доће народъ до границе, гдѣ ово распарчаванѣ већъ нѣговомъ кућеню почне шкодити. Ову границу треба изнаћи, а у томъ ћемо найболѣ успѣти, ако опредѣлимо величину, коя се за народно кућенѣ найполезнія указує. Полезность неке величине у єдно добро саюжены добара изявлює се у томе: а) да земля найвећій чистый приходъ господару дає; б) да притомъ найвећій брой людій при обдѣлаваню оне землѣ заниманя и ужитка нађу; в) да се за друге класе народа найвећа количина на продаю донесе. Али ова полезность неуправля се свакадъ по величини добара, т. є. ако є добро єдно x величине, то ће приносъ y быти, ако пакъ друго добро $2x$ величине буде, то ће се и приносъ нѣговъ на $2y$ увећати. Него више полезность — количина приноса — зависи и одъ други условля, као: климе, свойства и положеня землѣ, начина обдѣлаваня, станя радника и т. д., коя смо већъ горе у обштемъ сматраню раднѣ навели. Но кадъ ова условля кодъ два или више добара као єднака предпоставимо, налазимо опетъ разлику у приносу, коя башъ заиста одъ величине добра зависи. За испытиванѣ овогъ предмета нужно намъ є разликовати добра као *мала, средня* и *велика.* [1])

[1]) Ова се понятія у разномъ пространству узимаю, мы ін овако опредѣлявамо:

а) *мала добра*, коя се съ єднимъ плугомъ т. в. са 2 вола или 2 коня обдѣлавати могу;

б) *врло мала добра*, гдѣ се мало и никако са стокомъ неради, но гдѣ се понайвише цѣо посао ру-

кама свршити може, особито зато, што се башъ и такавъ усѣвъ бира, кои више мало а вѣште, но млого а грубе раднѣ изискує. Овакова добра могу тако мала быти, или на таковомъ положеню стаяти и т. д., да ньовъ приносъ самъ господара изранити неможе, но да овай већу или маню часть свои потреба съ друге стране намирити мора;

в) *средня добра* са више плугова, гдѣ и господаръ самъ поредъ свои радника іошть радити може;

г) *велика добра*, гдѣ господаръ само надгледа;

д) *врло велика добра*, гдѣ є за управлянѣ и надгледанѣ добра нужна цѣла канцеларія съ млогимъ персоналомъ.

§ 136.

Кодъ *велики* и *средньи добара* примѣћавамо ту угодность, што се млого у трошковима обдѣлаваня уштедити, и земля съ млогимъ усѣвима, коє є немогуће на малимъ добрима, засѣявати и обдѣлавати може. Као:

1) већа и боля дѣоба раднѣ се обраћа;

2) машине се употребляваю, коє тешку радню заступаю, и дѣйство раднѣ увећаваю. Машине може само господаръ велики добара съ користи држати.

3) маньи су трошкови за зданія, єръ за истый брой и количину людій, стоке и плодова стає євтиніе єдно велико зданіе, него млога мала, као што бы то на млогимъ малимъ добрима быти морало.

4) господаръ великогъ добра купує свашта укрупно и зато євтиніе, а манѣ троши и за подвозну кирію добара. Исто тако ніе онъ принуђенъ да у опредѣлѣно време своє плодове пошто зашто

прода, но као богатіи чека и тражи найболю піяцу.

5) боля прилика у исто време различита растѣнія сѣяти и садити, због чега економъ ніе опасности изложенъ, коя се за нѣга изъ велике євтиноће поєдины плодова пораћа, єръ му є могуће већомъ цѣномъ (оне године) скупы производа, штету и губытакъ на євтиніимъ изравнати и накнадити.

6) лакше ће предузети млоге, и велике *поправке (меліораціе)* добра, коє се само на великомъ простору исплаћую.

§ 137.

У овомъ лежи преимућство велики добара. Али изъ искуства знамо, да иста површина землѣ састоећа се изъ *малы добара* већій бруто-приносъ дає, но кадъ се на њой велика добра налазе. Ово є због слѣдуюћегъ:

1) обдѣлаванѣ велики добара занима манѣ предузимателя', съ већомъ количиномъ наямника', зато се на брижльиво употребляванѣ свію мѣсны и времены околностій, на разумно неговань землѣ, растѣнія и стоке, на чуванѣ одъ малы губытака и т. д. неможе толико прилѣжности обратити, као што то быва, кадъ господаръ самъ или съ мало помагача' свою землю обдѣлава. Зато се може сађенѣ таковы растѣнія, коя велику негу изискую, само на малимъ добрима предузети. Овакови плодови стоє због брижльивогъ обдѣлаваня у врло великой цѣни, тако да притомъ млого употребљена радня найвећу часть цѣне њіове сачинява.

2) за велика добра нужни су велики капитали, коє господари земаля по већой части немаю, зато се и обдѣлаванѣ малы добара, гдѣ су капитали

тако млоги, да ін свакій лако имати или узаймити може, болѣ исплаћує.

Изъ овогъ се види, да є само на малимъ земляма могуће лако предузети *брижљиво* обдѣлаванѣ, и да се велика добра понайвише *слабо* и *површно* обдѣлаваю, Начине овогъ разногъ обдѣлаваня назвали смо горе *интезивномъ* и *екстензивномъ културомъ*, коє се по томъ опредѣлява, како се кадъ на обдѣлаванѣ неке површине землѣ млого или мало капитала, прилѣжности, вѣштине и т. д. обраћа. У слабо населѣнимъ предѣлима због ниске цѣне сировы производа' и кодъ такове климе и свойства землѣ, коє су одъ природе врло плодне, и гдѣ є кућенѣ неразвієно, народъ неизображенъ и сиротъ, гдѣ су рћави путови и уобште проћа ограничена, ту се може само површно обдѣлаванѣ наградити, зато люди подъ таковимъ околностима велика добра држе, но како почне народъ напредовати и обогаћавати се, то се одма и на брижљиво обдѣлаванѣ преће, и землѣ се све на манѣ и манѣ дѣлове распадну, тако да су кодъ найбогатіи народа' землѣ найвише распарчане.

§ 138.

Брижљиво обдѣлаване и манѣ землѣ недаю само већій *нечистый*, но и већій *чистый приносъ*, а тимъ и већу ренту одъ землѣ. Зато су и аренда и куповна цѣна на маня добра подѣлѣны земаля веће, но таковы, коє у свези велика добра сачинявају. Ову истину нетреба изяснявати по томъ обстоятельству, што є већа конкуренція купаца и арендатора', кои су у станю мала добра набавити и држати, него и по томе што на ситно распарчана земля заиста и више начисто приноси. Мала добра даю већій приносъ башъ због ньове малине, коє се и изъ тогъ познає, што ін богатирци некупую,

да изъ ньи велика добра праве, него ће напротивъ пре своя велика добра на маня добра подѣлити. Али не само кодъ малы него и кодъ *сасвимъ малы* добара показую се ова преимућства, ако се слѣдућа условля испунити могу:

1) господаръ добра треба, да може оно празно време, коє за земльдѣліє непотребує, на другій начинъ полезно употребити; н. п. у каквомъ урађующемъ занату, или у каквой услуги и т. д.

2) да притомъ или такове плодове обдѣлава, кои су му за кућу нѣгову нужни, или такове, кои на великой цѣни због особите радњ и прилѣжности стоє.

Ако се ова условля испунити немогу, то су *врло мала* добра безъ икакове ползе, и господари т й добара су єднако опасной конкуренціи богатіи господара изложени.

§ 139.

Велика и мала добра треба єдна съ другимъ у одношеню на количину сировы производа, кои се за друге класе народа производе, сравнити. По обичномъ мнѣнію мораю се у томе велика добра малимъ предпоставити, єръ већа часть производа' по одбитку трошкова у иманю господара земль остане, коє онъ или другимъ грађанима прода, или самъ за зла времена (скупе године) чува; по томе се може и више варошки грађана посредствомъ велики но малы добара изранити. Али ово є мнѣніє погрешно, єръ почемъ су бруто — и нето — приносъ на малимъ добрима већи, наравно є слѣдство, да се и више народа одъ исте површине земль одранити може. Шта више, нетреба се бояти ни одъ прекомѣрногъ распарчаванѣ земль, єръ ако є земля више распарчана, то она и више людій занима, а по-

чемъ се обдѣлаванѣ яко распарчаны земаля само у густо населѣнимъ држава̀ма и предѣлима исплаћує, то ће разумъ поєдиногъ (єръ подъ тимъ околностима свакій найвише ту потребу осѣћа,) границу опредѣлити, докле ће распарчаванѣ напредовати моћи. Мала се добра великима и зато предпоставляю, што се на ньима више независно живећи газда' налази, а велика напротивъ занимаю млого фамилія, коє довѣка слуге остати мораю. Но поредъ малы добара корисно є за народъ, ако се и неколика велика добра држе, коя као *примѣрна добра* служити могу, и коя су тако за подизай цѣлогъ народногъ землѣдѣлія снажно помоћно средство.

§ 140.

Што се правногъ станя польскогъ економа у одношеню на нѣгову землю тиче, важе она правила, коя су се уобште о слободи радника' навела.[1]) Найповольніє є станѣ польскогъ кућеня, кадъ *господаръ* самъ свою землю обдѣлава, єръ само онда ужива онъ подпуну накнаду за скаке поправке (меліорације), за већу ревность, за болю брижльивость око свога добра. *Арендаторима* се савъ увећаный трудъ ненаграђує, зато се ни найболя слѣдства одъ ньіове радньѣ очекивати немогу. На поправке землѣ, особито на веће, мораю се уговоромъ обвезати и принудити, на коє се они никадъ и не обвезую, ако іимъ добро ніє на дуже време дато. Найнеугодніє є слѣдство за народный производъ правно станѣ *спаійски поданика'* или напослѣдку *робова*. Ово польско-економно станѣ може се сматрати, као манѣ или више да є господаръ добра задуженъ, тако да су му аренда, кулукъ и т. д. као већи или маньи интереси на задуженый капиталъ. Што є овдѣ о предузимательима речено, важи и за наямнике.

[1]) По Lullin-y de Chateauvieux налазе се у

Француской 14 мил. Ект. обдѣлане землѣ у рукама малы господара земаля, 10 мил. се обдѣлаваю одъ наполичара, 7,^{88} мил. одъ арендатора съ опредѣленомъ арендомъ, и 3,^{75} мил. одъ средньи польски газда.

§ 141.

Одъ патеня животиня найважніе є за народно кућенѣ *стоководство*, премда н. п. свилене бубе, рибе и т. д. могу подъ особитимъ околностима важно мѣсто у народномъ газдованю заузети. Успѣхъ поєдины родова стоководства зависи одъ свойства землѣ, одъ начина патеня и одъ добре проће. Євтино и добро одгаянѣ животиня приноси онда текъ народу знатне добытке, ако се стока на скупа тржишта євтинимъ подвозомъ одвести може, као што то быва съ американскимъ говећимъ кожама и свињскомъ масти, а одчасти и са србскимъ свињама. Колико є важно за народно иманѣ изабрати родъ животиня, кой ће подъ околностима оне землѣ найвећій чистъ приходъ донети, толико є важна и̃та тежня економа да болѣ, племенитіе расе истогъ рода животиня за свою кућу изабере. Племенитіе се расе зато предпоставляю, што се одчасти помоћу ньи добра производе, за коя наше расе способне нису; н. п. мерино, кашмиръ, и т. д., одчасти се истый плодъ наше расе у больой количини и каквоћи са односно маньимъ трошковима производи; н. п. швайцерске краве, ердельски коньи и т. д. Но было є случаєва, да су се у занешености за облагороћаванѣмъ раса', домаће расе сасвимъ пренебрегле и истребиле, па да є цѣна ньіова у одношеню на племените расе већа постала. Племенитія раса неможе се у *свакомъ* призреню домаћой предпоставити, зато губи народъ тимъ пренебрегаванѣмъ неке вредности, коє се у преимућствима домаће расе налазе. Тако є н. п. у Саксонской по-

сле уведеня мерина и други раса' шпаньски оваца, цѣна домаћи оваца, одъ кои є месо болѣ, спрама цѣни шпаньолски оваца тако скочила, да се наново одгаянѣ домаћи оваца съ мукомъ уводити морало.

§ 142.

Цѣли сходно обдѣлаванѣ *баште* и *винограда*, занима на истой површини землѣ найвећу количину радника, и приноси предузимателю найвећу чисту добыть: съ єдне стране због особите плодовитости землѣ (коя се брижльиво гнои и ради) и због добре проће (близу велики варошій), съ друге стране пакъ због марльивогъ и вѣштогъ начина обдѣлаваня, а напослѣдку због употребляваня велики капитала, кои се на раднике, на поправке землѣ, на набавлянѣ орудія, машина и т. д. обраћаю. Трошкови прогутаваю већу часть нечистогъ приноса, зато немогу особито виногради, ако климатична условля у дѣйство неступе, са страннимъ таковимъ земляма конкурирати. *Вотняци* пакъ неизискую готово никаковы трошкова обдѣлаваня, єръ поредъ тога што велика количина воћака малый просторъ землѣ заузима, обраћа се врло мало раднѣ и капитала на производъ воћа. Зато приносе вотняци, ако близу велики варошій или на євтиномъ, воденомъ путу леже, врло великій чистъ приходъ, кои се тимъ увећава, што се земля у вотняку и иначе употребити може.

§ 143.

Пусте паше изискую іоштъ манѣ или готово никаквогъ капитала, више напротивъ *њиве* и *ливаде*. Паше даю зато врло малый чистъ приносъ, коє є и узрокъ, да се оне у држави съ цвѣтаюћомъ индустріомъ у другу кориснію землю преобрате, — ако препреке на путу нележе. Зато се може одъ ве-

лики као пусте паше лежећи простора свакадъ на слабу населѣность и сиромаштво жителя заключити. Бреговите землѣ и предѣли су природна мѣста за пашу и стоководство, но такове државе су изъ нужде слабо населѣне, єръ скотоводство само у њима цвѣтати може, премда су обительи често яко богати и изображени. Начини обдѣлаваня ливада особито пакъ њива, разликую се по величини капитала, коіи се на то обраћаю и по односной величини чистогъ и нечистогъ приноса. Производи су овдѣ євтине сировине, кои могу, ако и посредствомъ євтиногъ подвоза и близу лежећи трошећи мѣста млого непоскупе, и добре проће нађу, — економну величину цѣлогъ народа или предѣла основати.

§ 144.

Обдѣлаванѣ *шума* є просто, али є тимъ важніе за народно благостанѣ. Шуме занимаю мало людій, єръ се цѣла радня у шумодѣлію обраћа само на сѣченѣ дрва, коє се такође годишнѣ на врло малу часть шуме простире. Шуме неслуже намъ само за намиренѣ найвећи потреба, коє тимъ веће бываю, што є клима ладнія, но на некимъ мѣстима поправляю климу, и одржаваю тимъ здравлѣ цѣлы предѣла. У економномъ значеню пакъ є станѣ шумодѣлія онда за цѣло народно газдованѣ найкорисніе:

1) Кадъ цѣна дрва са цѣномъ други еспапа и раднѣ у таковомъ одношеню стои, да се потребе дрва (за горенѣ и ураћиванѣ) одъ свію класа лако намирити могу;

2) Кадъ се земля тако полезно, као што нѣно свойство допушта, обдѣлава, а зато се изискуе, да се шуме тако марльиво и вѣшто обдѣлаваю, ка-

ко бы се одъ исте површине землѣ могућій највећій приносъ извадіо, и да се само оне површине землѣ за шумодѣліе опредѣле, коѥ за ништа више способне нису но за шуме. —

Цѣна дрва' пакъ (као и свакогъ еспапа) само ѥ одъ важности у трговини са страннимъ државама. Гдѣ ѥвтины водены путова нема, ту се и неможе човекъ великомъ приносу одъ трговине съ дрвима надати. Висока цѣна дрва приноси по већой части само производителѣима и трговцима (дрварскимъ) великій приходъ, а због велике вредности дрва' служи цѣломъ народу на штету. Но и превелика ѥвтиноћа дрва (бесцѣна) неможе се желити, ѥръ се онда при сѣченю нимало непази, нити се друга горива употребляваю, тако да ће се овой раскошности нужно слѣдуюћа оскудость у дрвима и ньова висока цѣна кодъ свію класа тимъ яче и пре осѣтити.

IV. Уграђуюћи занати.

§ 145.

Уграђуюћи занати (т. ѥ. рукодѣлія и фабрике) су за народно газдованѣ одъ слѣдуюће ползе:

1) Они умложаваю непосредственимъ произвођенѣмъ народно иманѣ исто тако яко као и занати сировине.

2) Занимаю млогобройну класу народа, и то у варошима и у яко населѣнимъ предѣлима.

3) Поводъ су развитка млоги умѣства, и испытиваня и упознаваня природны закона.

4) Подижу радню сировине, ѥръ се одчасти млоге сировине небы ни произвеле, кадъ бы іимъ

прилика ураћиваня одузета была, и кадъ се небы одъ рукодѣлны или фабрикантски радника потрошиле, — одчасти подпомажу производъ сировине, єръ снабдѣваю радню и раднике сировине са млогимъ добрима, коя при производу сировине као капитали (уживаћа средства радника, машине, орудія и т. д.) дѣйствую.

5) Помоћу ураћуюћи заната добыя народъ прилику, да своє домаће производе настрану извозити и продавати може. Сировый производъ небы се можебыти извозіо, єръ се са странномъ конкуренціомъ уравнати неможе, тимъ манѣ, што су подвозни трошкови сировине велики. Ураћенъ еспапъ пакъ извозити утолико є болѣ, што се наши земальски радници, капитали и т. д. занимаю, и што се за тако скуплыій еспапъ страни производи у већой количини цѣне, кои су за насъ одъ веће конкретне вредности но извезена добра, у нашу землю увозе.

§ 146.

Кодъ найсуровіегъ народа има рукодѣлне раднѣ, но што є народъ кой више напредовао, тимъ є и нѣгова технична индустрія више развіена. За распространѣность ове раднѣ нужно є не само, да народъ доста *прилѣжны* и *вѣшты* радника има, но да му и довольно *капитала* и жива *проћа* на руци буду. Ако явно кућенѣ єдногъ одъ овы условля — особито послѣднѣгъ — нема, то неможе ураћуюћа радня ни кодъ развіеногъ народа цвѣтати. Жива проћа ураћены еспапа зависи одъ бройногъ одношеня ураћуюћи заната къ занатима сировине, єръ є унутрашня продая и кодъ ураћуюћи заната сигурнія и важнія одъ странне. У слабо населѣнимъ земляма има народъ истина доста радника' у радньи сировине заняты, али нема напротивъ капитала и добры радника',

зато и производъ уређены еспапа ніе кодъ нѣга знатанъ. Умноженѣмъ жительства (популаціе) се наравно и урађуюћи занати на вишій степенъ савршенства пеню. Урађуюћа радня стои съ радньомъ сировине онда у доброй свези:

1) ако она домаћій сировый производъ урађуе;

2) ако нѣни раднищи домаћа уживаћа средства (сировине) троше, и

3) ако се такође продая урађены добара по већой части на житель одъ раднѣ сировине живеће односи.

Што се яче рукодѣліе и фабрикаціе развіяю, тимъ се лакше ова свеза раскинути може, єръ народъ онда помоћне матеріе и преобразине често са стране привлачи, и єръ се по већой части продая и у странну државу распространи, кое домаће предузимателѣ намами, да ризично свой занатъ распростране. Кодъ тако живе урађуюће радиности опасность е са две стране:

а) што се проћа у странне државе изъ разны узрока, н. п. мѣрама странне владе, или текъ садъ появившомъ се странномъ конкуренціомъ и т. д. укратити може;

б) што често и лако быва, да намъ се увозъ странны преобразина, или помоћны матерія и т. д. одузети може.

Овако жива рукодѣлія и фабрике пате найвише, ако се у рђаво своє време немогу одъ владе никаквой помоћи надати, особито пакъ ако су се цѣли предѣли и то бреговити на производъ єдногъ рода урађеногъ еспапа оддали (као Schwarzwald,

Berchtesgaden etc), тако да по найманѣмъ посрту у продаи излишни капитали и радници заниманя своя изгубе и — пропадну.

§ 147.

Што се тиче предузимателя (а одъ части и дѣйства раднѣ) разликую се урађуюћи занати овако:

1) *Сеоски рукодѣлци*, кои поредъ земльдѣлія покоє рукодѣліє за свой занатъ изаберу. Ово є за здравлѣ и за намиренѣ найнужніи потреба радника найкорисніи начинъ, али поредъ тога, што се мало заната, овако радити могу, начинъ є овай сасвимъ противъ економногъ напредка. У оваковой свези є кадкадъ польско заниманѣ као поглавито, тако да се рукодѣлно само као споредно и то зими ради, кадкадъ є напротивъ рукодѣліє главный занатъ, тако да се земльдѣліемъ само празно време изпунява. Овакова свеза є на свакій начинъ противъ економны основа, но опетъ є она боля, гдѣ се польско кућенѣ као узгредъ чини, єръ урађуюћа радня изискує више вѣштине, па зато се и радникъ съ њомъ више или поглавито занимати мора.

2) *Варошки майстори*, кои редко сами єднако раде, но обично наямнике за радъ држе, и съ польскимъ се кућенѣмъ незанимаю.

3) *Фасонски майстори*, кои радъ какавъ на своє име узму, а самъ посао съ другимъ майсторима погоде, да га ови са своимъ калфама израде. Овай є родъ предузимателя познатъ по великимъ варошима, и чини се као да є прелазакъ одъ рукодѣлія на Фабрике.

4) *Фабриканти*, кои тако велике капитале у предузеће улажу, да іимъ є употребляванѣ дѣобе раднѣ и машина нужно.

§ 148.

За предузимателя є послѣдньій начинъ найскорисніи, за наямника првый. Овай последньій начинъ претрпіо є съ єдне стране доста вике и грднѣ, съ друге стране пакъ опетъ одбране и похвале, зато ће намъ нужно быти, да ову стварь болѣ промотримо. Истина се признати мора, да є животъ наямничара у фамиліи майстора млого сходніи моралномъ и душевномъ изображеню радника, као и нѣговомъ економномъ животу, єръ му є надежда близу, да ће добримъ владанѣмъ и прилѣжности онъ самъ моћи предузимателѣмъ или баръ калфомъ т. є. на свакій начинъ *слободнимъ* радникомъ [1]) постати, али и фабрике се съ друге стране корисніе указую, премда се за раднике фабрике по већой части и баръ подъ садашньимъ околностима немогу препоручити. Кодъ фабрика се пр имѣћава:

1) Могућность, да радникъ некадъ самосталанъ газда буде, тако є врло далеко — због велики капитала' —, да се нагонъ къ штедньи и потомъ къ умѣреномъ и разумномъ животу слабо кодъ ньи утемельити може.

2) Ка фабрикама са якомъ али променьливомъ прођомъ, кадъ се ньіовъ производъ употребляванѣмъ новы капитала умножи, привуку се млоги радници, кои се због високе наямнице и изжене. Како се потомъ какове назадности у прођи тогъ еспапа догоде, то падну млоге радничке фамиліе у крайню бѣду, а то због тога или што се нека часть радника одпусти, или што се сви само крозъ краће време преко дана занимаю, или што се съ маньомъ наямницомъ задовольити мораю. Гдѣ више фабрика' єдногъ рода у истомъ предѣлу има, ту су и ова слѣдства опаснія, особито кодъ фабри-

на, кое су одавно започете, єръ у њима већа конкуренція (међу радницима) непрестано дѣйствує.

[1]) У Выртембершкой износе калфе само 22% свію урађуюћи радника. По шпаньолскомъ брояню народа има међу свима урађуюћимъ радницима 75% майстора, 19% калфій и 6% шегрта. У Баденской долази у 35 найглавнїи рукодѣлны заната на 100 майстора 42 калфе; у Пруской у свимъ рукод. занатима на 100 майстора 87 калфій и шегрта, а кодъ зидара, деляра (Zimmerleute), каменосѣчаца (Steinmetzen) и лончара на 100 майстора 455 калфій и шегрта. У Хановеранской (са крчмарима) има 91.733 независны предузнимателя са 40.637 помагача (калфій, шегрта и т. д.). Либиг-ова фабрика у Чешкой занима 7—8000 радника. — Браће Хартмана у Монастиру (Münster) 3500 — 4000 радника. — У Енглеской є една гвожђара са 3000 радника.

§ 149.

3) Радници зависе яче одъ свои господара, єръ се у єдномъ предѣлу често само єдна или мало фабрика истогъ заната налази. Кодъ рукодѣлаца су пакъ радници кодъ майстора, као у своіой фамиліи, и свакадъ су слободнїи, єръ іимъ мѣсто кодъ другогъ майстора отворено стои, ако іимъ се кодъ єднога и недопадне.

4) Ова досадъ наведена обстоятельства поводъ су лакомислености, суровости и неморалногъ живота наямничара по фабрикама, кои на овомъ рђавомъ путу тимъ далѣ напредую, што іи више у єдномъ предѣлу или у єдной фабрики живи. Нрави се особито яко нарушаваю, кадъ оба пола заєдно раде и живе. Морално упропашћаванѣ радника иде по већой части фабрикантима у рачунъ, єръ су они онда зависнїи, тако да се и съ маньомъ наямницомъ задовольити мораю.

Незгоде, кое се у моралномъ и економномъ призреню изъ распространѣне фабрикаціе пораѓаю, єсу одчасти истините, али опетъ притомъ рѣдке и умѣрене, да іимъ се по већой части одпомоћи може. Разумна и брижљива влада може или непосредствено или посредствомъ слободны друштва станѣ радника у млогоме поправити, — кое се и искуствомъ точно потврдило. Самъ пакъ начинъ, како ће се радницима подъ овимъ околностима на руку ићи, предметъ є економне полиціе, зато ћемо на томъ мѣсту о нѣму обширніе и говорити.

§ 150.

Премда є рукодѣліе полезніе за радника самогъ, то є производъ по фабрикама за цѣло народно имање збогъ ячегъ приноса раднѣ корисніи; єръ се

1) у фабрикама више машина и други умѣтны средства употреблява, кое радню човечію особито теретну и нездраву уштеђава, и добра се євтиніе производе;

2) радня се међу млогима дѣли, да тако свакій брже, болѣ и євтиніе радити може.

3) предпоставлѣни и предузимателѣи изображаваю се научно, и тако приносе они одкриванѣмъ и изналазенѣмъ млоге користи при раѓеню, више къ усавршеню радиности (индустріе) но рукодѣлни майстори.

Ка условлѣима євтиніе цѣне могле бы се рачунати и економне користи фабриканта, што онъ сировину євтиніе набавля, єръ све у маси купує и превози, што найєвтиніе време за купованѣ и найболю піяцу за продаванѣ изгледати и очекивати, и што є своимъ капиталомъ у станѣ поставлѣнъ, да проћу своегъ производа до найвеће дальине распро-

странити може. Зато се у млогимъ гранама урађуюће раднѣ поредъ фабрика рукодѣлія сасвимъ изгубе, а млога се рукодѣлія на више фабрика подѣле, кое све зато быва, єръ она конкуренцію фабрика' издржати немогу. Но опетъ често быва, да се и рукодѣлія нека поредъ фабрика одржати могу, ако се потруде, да іи у савршенству достигну. Млога рукодѣлія могу у предѣлу каквомъ обстати за оправлянѣ, чишћенѣ и т. д. или башъ за производъ новы добара, ако се производи ньіови по индивидуалной жельи купца израдити мораю, и ако су за мѣсто, гдѣ ће се радити, свезани; н. п. кроячи, чизмари, месари, туфекціє, саціє, пекари, кньиговезци и т. д.

§ 151.

Свако предузеће увелико или укрупно може се свакомъ предузећу уситно већъ зато предпоставити, што се у овомъ послѣднѣмъ *машине* съ тако добримъ успѣхомъ употребити немогу. Машине су се у предузетцима свакогъ рода, као цѣли сходна средства, да продукцію по количини и каквоћи болѣ удѣйствую, показале; у копаню руда, у польскомъ кућеню, а особито у радньи урађуюћой. Оне су у народно-економномъ призреню корисне:

1) Помоћу ньи производе човечіє силе *већу количину* добара, особито ако су покрећуће снаге притомъ природне силе, єръ онда цѣна производа пада и уживанѣ се у народу распространява.

2) Помоћу машина производе се млога добра у већой *савршености* и *вредности*.

3) *Нездрава* и *тегобна заниманя* извршаваю машине.

4) Млоги послови изискую велику *вѣштину*, кадъ бы іи люди сами извршавали, напротивъ могу

се, ако машина то чини, за управлянѣ нѣно готово сасвимъ *необучена* лица употребити.

Но колико машине због наведены узрока привреника' имаю, толико и противника' због слѣдующи обстоятельства. Млоги су се побринули због овы за произвођенѣ успѣшны слѣдства, коя се уведенѣмъ машина' (особито у прерађующу радню) пораћаю или се баръ породити могу. Уведенѣмъ нове машине, коя посао болѣ, брже и євтиніе одправля, мораю се излишни радници одпустити, и тако ће радници непрестано стрепити одъ оногъ часа, кадъ ће се случайно нова каква машина изнаћи, коя ће свима нужный ужитакъ одузети, и у найвећу ии бѣду съ њіовимъ фамиліяма бацити. Умложаванѣ машина є по слѣдственості и за самогъ предузимателя опасно, почемъ се уживаћа средства безъ човечієгъ садѣйства яко умложаваю, а напротивъ се количина купаца т. є. радника свакояки — умалява (єръ се радници нигдѣ неупотребляваю дакле и неживе). У овой слѣдственості ће (каже Forster) люди одъ саме прилѣжности одъ глади умрети.

§ 152.

На ова пребациваня мы одговарамо. Машине као и млоге друге поправке у радиности увећаваю яко народно иманѣ, єръ производъ добара безъ суразмѣрногъ нараштая трошкова умложаваю. Овай нараштай чистогъ народногъ прихода примаю:

1) предузимателъи, уколико цѣне производа' по одбитку производны трошкова одъ добытка оставляю, а добытакъ найвећій може быти, кадъ се еспапъ за странну проћу производи.

2) купци садъ євтиніи и больи еспапа', а то су особито ходъ добара веће вредности већина на-

рода. Што купци при овомъ євтиніємъ куповаю уштеде, то потроше на другій начинъ, т. є.

а) или да већу количину исты или други добара уживаю, коє проћу земальски заната распространява, и тимъ радницима и предузимательима у користъ иде;

б) или да више услуга набаве, коє опетъ радницима заниманя дає;

в) или да уштеђено као нове капитале употребе, коє опетъ такође раднике занима и радиность увећава.

Изъ овогъ сматраня видимо, да се при якомъ употребляваню машина на заниманѣ радника манѣ капитала необраћа, но да истый или управо іошъ *већій* брой радника поредъ машина свой ужитакъ налази, єръ умложаванѣмъ капитала као ране раднѣ, мора се наямница увећавати и тимъ се и радници умложавати.

§ 153.

Машине су части стоећегъ капитала, кои се умложавати неможе безъ да се и цѣо (т. є. и текућій) народный капиталъ неумложава. Умложаванѣмъ капитала се или наямница у истимъ занатима увећава, или се друга корисна предузећа отвараю, тако да се радници могу занимати:

1) у истимъ и другимъ занатима поредъ машина, єръ ове свакадъ поредъ себе раднике потребую;

2) у другимъ млогимъ гранама матеріялне радкѣ, гдѣ се тако лако немогу машине употребити;

3) само правлѣнѣ машина изискує млого радника;

4) у различитимъ услугама, коє се такође увећанѣмъ чистогъ прихода єднако умложаваю.

Зато су машине, и негледаюћи на оне велике, траюће и неисплатиме користи, коє се цѣломъ народу приносе, за саму радећу класу уобште пре корисне но штетне. Наравно се пораћаю не дуго траюће незгоде за раднике при уведеню новы машина и при посртаю у живой проћи машиномъ произведены добара. Али и да су машине у нечемъ опасне, было бы неразумно изъ своє ии землѣ изтерати, єръ бы се тимъ то само удѣйствовало, да сусѣдный народъ то євтино и добро средство продукціє у своє шаке добави. А поредъ тога показую се она опасна слѣдства машине само кодъ неки родова ураћуюћи заната и то редко, кодъ други пакъ башъ никадъ и никако; єръ

1) они радници, коє машина заступа, теже са своимъ снагомъ, да другій начинъ ужитка нађу, одъ кои нека часть одма заиста и до своє цѣли доће.

2) машине нешкоде никако, ако є онай родъ заната, у кои се машина уводи, мало людій донда занимао, или ако се проћа еспапу по уведеню машине одма распространи;

3) машине яко плодне (яко продуктивне т. є. гдѣ єдна машина млого радника заступити може) у исто су време и врло скупе, и зато се тешко уводе и споро распространяваю.

После овогъ сматраня морамо се за машине, а посредствено и за фабрике изяснити.

§ 154.

Добаръ успѣхъ разны грана ураћуюћегъ заната зависи одъ обстоятельства' мѣста и времена, коя су напредку економномъ тако на путу, да се че-

сто тешко, често пакъ никако надвладати немогу. Важнія одъ овы обстоятельства' су ова:

1) Гдѣ главну часть цѣне кодъ ураѣеногъ еспапа сачињаваю потрошене преобразине и помоћне матерiє, т. є. граѣа, ту рѣшаваю у производу нѣговомъ трошкови набављяња те граѣе, особито ако оне по себи скупе нису. Зато се и овакови занати у оне предѣле повуку, гдѣ се ове матерiє найєвтиніє и найболѣ набавити могу. Кодъ домаћи сировы производа є то предѣлъ ньiове продукцiє, кодъ странны матерiя пакъ онай башъ предѣлъ, кой ии преко границе найєвтиніє, найбрже и у найвећемъ избору добыти може. Тако се н. п. стакларе, Фабрике за даске, греде, порцуланъ, ћумуръ и т. д. мораю у шумовитимъ предѣлима основати.

2) Кодъ заната', кои млого човечiє раднѣ потребую, рѣшава висина наямнице.

3) Гдѣ се осимъ машина друга каква покреѣућа сила у помоћь узима н. п. вода, вѣтаръ, ту є нужно, да се угодно мѣсто за то изабере.

4) Неки занати изискую такову вѣштину радника, и тако умѣтна помоћна средства н. п. заплетене (комплициране) машине, да се текъ ондѣ подиѣи могу, гдѣ су се већь други простіи занати уобичаили, т. є. и занати држе редъ некiй, по коме се развіяю. Свакій ће народъ имати пре лѣбаре па колачаре, пре лончаре па стакларе и т. д.

V. Трговина.

§ 155.

Кадъ се потребе и производъ добара тако яко распростране, да производитель и трошачъ немогу лако єданъ другогъ наћи, нужна є *трговина* да ову

свезу у дѣйство приведе. Млого маню часть народа занима трговина, него произвођенѣ сировогъ и ураћеногъ еспапа. Цѣлу трговину народа каквогъ можемо по роду и количини предмета', кои се мѣняю, овако раздѣлити:

1) *Еспапна* трговина, т. є. такова, коя покретна добра — капитале и уживаћа средства у циркулацію ставля. Она се опетъ дѣли на трговину *укрупно* и на трговину *уситно*.

2) *папирна* трговина, коя кредитне папире за свой предметъ има.

Друго єдно раздѣлѣнѣ трговине чини се по одношеню нѣномъ къ народномъ куѣеню поєдине државе:

1) *унутрашня*, 2) *извозна* и *увозна*, 3) *провозна* трговина.

Ово друго раздѣлѣнѣ съ првимъ сложено може се само кодъ еспапне трговине укрупно употребити, єръ є само кодъ еспапа мѣсто постатка важно, кодъ новаца и кредитны папира не, почемъ се незнатна количина капитала и радника за производъ новаца и кредитны папира употреблява.

§ 156.

Дѣйство унутрашнѣ трговине осећаю готово исклюнно домаћи производители и трошачи, єръ се већина производа у земльи прода, а и већина потреба земальскимъ производима намири. Цвѣтаюћа унутрашня трговина є дакле нужно условлѣ народногъ благостаня, єръ помоћу нѣ доћу матеріялна радня, потребе и приходи граћана у пожелѣно равновѣсіє, и цѣло се народно куѣенѣ посредствомъ нѣ свеже и утврди. Изъ искуства се зна, да су о-

не државе у найвећемъ благостаню, у коима є унутрашня трговина врло живосна. Ово є неограничено правило за оне сасвимъ мале државе, єръ свойство малы држава изискує, да се неке потребе производима странне землѣ намиривати, као и да се неки плодови у странну землю продає ради извозити мораю. Капитали овы по унутрашньости само тргуюћи трговаца нису тако велики, као кодъ извозне и увозне или провозне трговине. Ови капитали леже одчасти у иманю приватны людій, одчасти су пакъ собственость владе или цѣлогъ народа, као: путови, канали, мостови, стоваришта и т. д. Трговацъ съ унутрашньомъ трговиномъ занимаюћій се потребує врло мало вѣштине и знаня, онъ мало рискира, слабо кадъ шпекулира, но трговина му доноси због тога — истина сигурну али незнатну добытъ.

§ 157.

Друкчіе сасвимъ стои стварь са извозномъ и увозномъ трговиномъ. Што се полезности нѣне за народъ тиче, она се готово у томе съ унутрашньомъ трговиномъ уравнати може, єръ нієданъ народъ непроизводи сва добра, коя су му потребна, у пожелѣной доброти, нити може сва у своіой земльи произведена добра самъ потрошити, него изравнява ове неравности помоћу извозне и увозне трговине. Узроци ове ограничености у производу добара су:

1) природно свойство землѣ, кое се особито у радньи сировине одрѣшно показує. Лако се ово поняти може, кадъ се помисли на разноветности производа топлы, умѣрены и ладны земаля, брда и долина, мора и суве землѣ и т. д.

2) неравности у производнимъ изворима, тако да свакій народъ онай плодъ производи, кои га най-

евтиніе стае, т. е. гдѣ нѣгови производни извори найяче дѣйствую.

3) неки случаи учине, да се народи поедини на особите неке занате оддаду, и притомъ остану, докъ се временомъ и трудомъ поедины предузимателя и къ другой грани производа' необрате.

§ 158.

Полезность извозне и увозне трговине може се са две — т. е. съ приватно- и народно-економне точке сматрати.

1) У народно-економномъ призреню она е извозна и увозна трговина полезна, коя учини, да се съ истимъ трошковима већа количина добара набавити може, него што бы народъ самъ произвео, а то се слѣдство, кодъ готово сваке извозне и увозне трговине примѣћава; ер:

а) извозомъ домаћи производа се распростране оне гране произвођеня, кое наши граћани болѣ и евтиніе предузимати могу, но странни. Овомъ продаіомъ евтино произведены еспапа добыяю наши граћани и народъ врло млого, ер се нашимъ производнимъ изворима тимъ помаже.

б) увозомъ добые евтино нашъ народъ плодове, кое бы онъ самъ или никако или само съ већимъ трошковима произвести могао. Ови се плодови по већой части яко траже и добро плаћаю, кое нашъ народъ ободрава, да се и у овой грани производа' усавршава.

2) Съ приватно-економне точке сматраюћи она е трговина полезна, коя на користъ поедины у трговини участвуюћи лица иде, премда изъ овогъ по већой части користи и за цѣо народъ проистичу. Овай добытакъ у трговини налази се:

а) у чистой добыти трговаца и други притомъ участвуюћи лица.

б) у чистой добыти други око производа заняты лица, збогъ распространѣногъ произвођеня и збогъ корисне продає.

в) у уштеђенимъ сумама купаца, кои садъ євтиніи (или баръ больій, вредніи) еспапъ добыяю.

§ 159.

У одношеню на обадва тргуюћа народа знамо, да по природи мѣне мораю и єданъ и другій у той добыти участвовати, премда понекій путъ не на равный начинъ. Кадъ народъ какавъ помоћу свои капитала и подвозны (транспортны) средства, и на свой ризикъ домаће производе извезе и странцима прода, притомъ пакъ странне производе на ньіовомъ мѣсту производа или продає купи, и кући своіой донесе, то показує онъ тимъ, да є одъ странногъ народа у извозной и увозной трговини млого отресніи, и то се онда *активна* (дѣлательна) трговина зове; напротивъ означава изражай *пасивна* (страдательна) трговина продаю таковогъ народа, коме други народи еспапе на продаю доносе, и нѣгове му производе изъ землѣ износе (н. п. Енглеска и Кина). Пасивна трговина неизискує више капитала но унутрашня, она є лакша и сигурнія одъ активне трговине. Активно тргую народи, кои млоге и велике капитале имаю, а будући се укрупно (en gros) она понайвише на мору води, зато зависи нѣнъ успѣхъ одъ станя флоте и цѣлогъ морнарства народа нѣногъ. Найболѣ є за трошаче и производителѣ, кадъ обадва народа активно тргую, єръ се одчасти конкуренціомъ цѣне еспапа на найугодніи степенъ ставляю, одчасти се пакъ и сами трошкови уманяваю, єръ оне грдне масе капитала, коє дуго у циркула-

ции стоє, немора єданъ народъ дати, но свакій по пола. Поредъ свегъ тога мораю добыти предузимателя трговногъ велике быти, єръ се конкуренція збогъ великогъ ризика, збогъ грдны капитала, збогъ особиты знаня и распространѣногъ познанства яко ограничава. Равновѣсіе у активности тргованя неостає међу два народа єднако, него часъ єданъ часъ другій народъ тргує активніе, и то часъ съ єднимъ часъ съ другимъ еспапомъ. Найтежа є она трговина, кадъ народъ своє еспапе у другу землю извози, овдѣ пакъ за ньи еспапе за у трећу землю купи и текъ у овой или у четвртой — петой еспапе за свою землю узме. Ова се зове *индиректно консумціонална* (посредствено трошевна) трговина, коя управо ништа друго ніе, но увозна и извозна трговина раздвоєна и посредствована провозномъ трговиномъ.

§ 160.

Одъ меркантилиста' оставша мнѣнія, коя се кодъ правительства' садашнѣ веће части Европе яко уважаваю, узимаю активность и пасивность трговине у другомъ значеню. Трговна система налази, као што є познато, само у *новцима* єдиный или баръ найвећій основъ богатства, зато се и сматра онай народъ за срећніи, кои преко године више еспапа изъ своє землѣ извезе, заключаваюћи, да ће се оно манѣ увезено равномъ сумомъ новаца нашемъ народу накнадити. Ово мнѣніе, као и то обстоятельство, што увозъ съ трошньомъ (консумціомъ) а извозъ съ произвођенѣмъ (продукціомъ) у непосредственой свези стоє, поводъ су, да овай предметъ ясніе промотрити морамо, коє намъ є онда могуће, ако извозъ и увозъ у числима изразимо, т. є. ако цѣне извезены и увезены еспапа сматрамо. Цѣло ово сматранѣ почива на простомъ основу мѣне: пожртвованя, коя две особе у трговини єдна за

другу чине, мораю *сумата*, коє исте особе єдна другой притомъ дужне остану, кодъ обадве стране *равне* быти. Што є овдѣ о поєдиномъ лицу речено, важи и за цѣо народъ.[1]) Ако намъ се у познатимъ случаєвима и чини, да є єданъ народъ више другима дао, него што є одъ ньи приміо, то произилази или изъ рѣавы дата о трговини, или изъ таковы издавания и приманя, коя къ трговини непринадлеже; н. п. што путници по страннимъ земляма потроше, што емигранти са собомъ понесу, што кои изъ странны земаля наслѣди, или као поклонъ добыє, што правительства за ратне помоћи (субсидіє), послаништва, ратне трошкове плаћати мораю и т. д.

[1]) Найвише се ствари купую по обичной цѣни, а свакадъ купацъ стварь за такову цѣну купи, коя є подъ онимъ околностима за нѣга найєвтинія. Обично су дакле она добра, коя се у замѣну даю, равне цѣне, а кадкадъ се мнимо утолико разликую, уколико обе мѣняюће стране еспапе конкретно неравно уважаваю, коє опетъ, ако съ обадве стране то неравно уважаванѣ одбіемо, обадве цѣне изравнява.

§ 161.

Кадъ дакле ова случайна и у трговину неспадаюћа приманя и издаваня изъ вида пустимо, то су намъ само три начина позната, посредствомъ кои народъ одъ странаца куплѣный еспапъ исплатити може, т. є.

Онъ остане мећутимъ за те еспапе *дужанъ*;
или пошлѣ *новце* за узете еспапе;
или пакъ да *еспапе* за еспапе.

1) Кадъ нашъ народъ **дужанъ** остане, то значи, да се нашъ продаваць засадъ съ правомъ потраживаня задоволява, и да се савршена исплата за доцніе оставила. Ови дугови постаю:

а) Даванѣмъ у заямъ на дуже време, коє ће се може быти текъ онда исплатити, кадъ се већъ нова количина исте цѣне опетъ у заямъ узме, коя или є на путу да къ нама дође, или є већъ дошла, тако да се свакадъ новимъ дугомъ старый исплати.

б) Позаймльиванѣмъ правительства и поедины лица. Премда се ово нечини башъ због увоза, то има опетъ иста слѣдства, као кадъ бы се башь у заямъ узимало, да се еспапи за то увозе. Ова се даваня у заямъ често безъ шиляня готовы новаца у дѣйство приводе, кадъ онай народъ, кой еспапе у другу землю шалѣ, мѣницу на купующе трговце (народъ) изда, и зато купци ови у заямъ дающемъ народу као господару мѣнице суму исплате. У другимъ случаєвима исплате се куплѣни еспапи пошилянѣмъ новаца у странну землю, а новци се набавляю, кадъ се одъ странаца у заямъ узму. И у овомъ случаю немѣня се готовина новаца у земльи, и само є цѣна увезены еспапа равна суми дуга, кою странцима дугуємо. Само ніє нужно, да се нашъ народъ съ єднома странномъ држамомъ у извозу и увозу изравна, него у цѣлой суми са свима съ ньимъ тргующимъ народима.

§ 162.

На пытанѣ ће ли народъ свакадъ єднако дугомъ своє дугове исплаћивати, можемо онда одговорити, ако начинъ, како ће се узаймлѣно употребити, промотримо. Приватна лица или друштва, коя одъ странаца узаймлюю, чине то обично изъ економны призреня, т. є. обрате позаймлѣне суме новаца на производный какавъ занатъ. Узаймлѣне суме могу се дакле производно у народно-економномъ или само у приватно-економномъ смислу употребити. У првомъ случаю проистиче отудъ користь за цѣо народъ, єръ се млога добра небы безъ помоћи

странногъ капитала (уживаћи средства радника, сировина, коє се као граћа употребляваю, алата и т. д.) производити могла. Увозъ уживаћи средства є посредствено угоданъ за народно произвођенѣ, єръ бы се иначе они наши капитали, кои су већъ у полезнимъ производнимъ занатима заняти, изъ овы предузећа морали извадити, и на производъ оны манѣ полезны уживаћи средства обратити. У заямъ узимаюћій народъ мора притомъ интересе и подвозне трошкове капитала плаћати, коє скупа наравно *више* износити мора, него што су обични интереси кодъ у заямъ даюћегъ народа, а напротивъ *манѣ* него што се обично за капиталъ кодъ у заямъ узимаюћегъ народа годишнѣ плаћа. Зато се исплаћиванѣ дуга дугомъ не може кодъ два народа помислити, кои су єднаки и равни у богатству, него се мора предпоставити, да є єданъ народъ (у заямъ узимаюћій) сиромашніи одъ другогъ (у заямъ даюћегъ). Кадъ се по времену странне капитале у заямъ узимаюћій народъ у своме кућеню опорави, тако да рента капитална кодъ нѣга падне, то мора и узаймльиванѣ одъ странны народа престати, єръ га онда скуплѣ стаи капитале одъ странаца узаймльивати, него што бы кодъ своє куће добыти могао.

§ 163.

2) **Новцима** више увезену количину еспапа исплаћивати, значи, да ће єдна држава непрестано новце изъ своє землѣ извозити, друга напротивъ да ће іи увозити, и да ће єдна у той слѣдствености безъ новаца остати, друга пакъ да ће се новцима препунити. Ово ніє могуће ни помислити, єръ бы якимъ умноженѣмъ новаца у єдной, а равнимъ умалѣнѣмъ исты у другой земльи, и цѣне свію еспапа (у одношеню на новце) у првой необично скочиле, у другой яко пале, коє бы по себи трговину

међу ова два народа прекинути морало, кадъ се небы повратный токъ еспапима и новцима отворіо. Новци теже по природи своє цѣне, да се суразмѣрно развитку радиности по свимъ земляма єднако разлію. Гдѣ годъ цѣна ову равность пређе, новци се одма одатле у оне землѣ одлію, гдѣ су скупльи (у одношеню на еспапе), т. є. гдѣ іи манѣ, него што потреба изискує, има. Неки се случаи и одъ овогъ правила изузимаю, кадъ извозомъ и увозомъ новчаногъ метала цѣна иоваца непремѣнѣна остане, а то быва:

а) Свака земля, коя драгоцѣны руда нема, мора неку количину драгоцѣны метала или новаца преко године увозити, да надокнади оно, што се одъ ньи за то време искварило, погубило или прерадило. Овдѣ нису драгоцѣни метали и новци прави новци него преобразине. Али исто тако може народъ, кой млого драгоцѣны метала у своіой земльи производи, неку часть изъ своє землѣ (за странне еспапе) извозити. Овдѣ су опетъ металъ — и новци — сировине, т. є. као и свакій другій у земльи произведеный (сировый а новци — урађеный) еспапъ. Ова слѣдства се и кодъ умложеня папирны новаца примѣћаваю, но ово быва онда изъ други узрока.

б) Землѣ, коє у жительству (поцулаціи), радиности и циркулаціи добара напредую, потребую и већу количину новаца, кои се са стране увести мораю, ако є тай напредакъ напрасанъ и брзъ, и ако земля сама млого драгоцѣны метала непроизводи. Кодъ народа, кои назадъ због ратова, унутрашньи немира и т. д. иде, примѣћаваю се противна слѣдства, т. є. новци постану до некогъ степена сувишни, и мораю се извозити.

в) Уосталомъ могу се премѣне у количини новаца народа каквогъ догодити, коє су тако не-

знатне, да на премѣну цѣне новаца нимало недѣйствую.

§ 164.

3) Потомъ остає намъ, ако на ова позната но незнатна изузећа непазимо, єдиный случай, да се *увозъ еспапа само извозомъ* еспапа подмирити може и обратно. Ова два дѣйства слѣдую свакадъ єдно другомъ у величини, а и изъ искуства знамо, да се умалѣнѣмъ или увећанѣмъ єдногъ одма и друго уманьити или увећати мора, т. є. да количина извезеногъ еспапа мора увезеной количини равна быти, — или да народъ неможе више еспапа извозити, но колико увози, и да неможе више еспапа увозити, но колико извози: у кратко: колико се еспапа извезе, толико се и увести мора и обратно. Кадъ бы народъ кои толико драгоцѣны метала производити могао, да све увожене еспапе съ ньима поисплаћуе, онда нетреба да посредствомъ други еспапа свой дугъ намири; али шта су овдѣ тіи у нѣговой земльи произведени метали, но производъ, еспапъ као годъ и оне увезене мараме, ципеле и жито. Но поредъ свега досадъ казаногъ има узрока', због кои се ово равновѣсіе извоза и увоза поремећава, но по већой части на краће време:

а) Єдна земля може изъ друге више еспапа увозити, него што іой дає, кадъ дугове наплаћуе или кадъ у заямъ узима.

б) У онимъ случаєвима, кадъ новци изъ єдне землѣ у другу иду (н. п. због яке или слабе конкуренціе новаца), може иста количина цѣне у еспапима изъ ове землѣ непосредствено у ону землю повратитити се или посредствено преко оближньи земаля.

в) Трговачки се рачуни несвршаваю сви за єдну годину, зато ће увозъ и извозъ, ако іи само

одъ оне године сматрамо, по већой части неравни быти.

2) Ако се извозъ и увозъ по домаћимъ цѣнама еспапа у рачунъ узму, то се мора увозъ, неглеадаюћи на друге околности (особито контрабандъ) *већій* показати', баремъ уколико трговачке добыти и подвозни и други трошкови износе. Погрѣшно бы дакле было одъ овы мнимы неравностій на праву неравность заключити.

§ 165.

По досада казаномъ видимо, да се изъ єдне землѣ (обично) неможе већа количина (у нѣговой цѣни израженогъ) еспапа извести, безъ да се иста количина макако неувезе, т. є. да извозъ и увозъ свакадъ равни быти мораю, и да народъ єдно одъ овы дѣйства умложити неможе, докъ се и оно другого неумложи и обратно. Напротивъ су меркантилисте противъ овы природны закона мѣне мислили, да се єднако велика разлика међу увозомъ и извозомъ землѣ какове издѣйствовати може, тако да земля єдна средствомъ трговине све своє новце изгуби, друга пакъ да се утолико препуни. Ово (по ньіовомъ мнѣнію) угодно и неугодно одношенѣ назвали су меркантилисте *трговный биланцъ*. — Полезность трговине сматрала се башъ по овомъ биланцу, тако да се мислило, она є држава у добытку, коя угодный трговный биланцъ има, т. є. коя више еспапа извози него што увози; напротивъ она губи и пропада савршено, коя га нема. Ово суђенѣ о трговини противно є теоретичномъ испытиваню о цѣни драгоцѣны метала, као и искуству да намъ нієдна земля у исторіи позната ніє, коя є на тай начинъ осиромашила или се обогатила. Немогуће намъ є притомъ и помислити, да є у свѣту као идеалу савршенства само тай путъ могућъ, кой къ

матеріялномъ (а посредствено и къ душевномъ и моралномъ) благостаню народе води, т. є. да се єданъ народъ безъ пропасти свога ближнѣгъ усрећити неможе; меркантилна система є народе до тогъ убѣђеня довела, „да се съ нѣговимъ напредкомъ благостанѣ ближнѣга никако сложити неможе.“ Средства, коя меркантилисте за доказиванѣ свогъ мнѣнія у помоћь узимаю, разяснили смо већь у исторіи државне економіє.

§ 166.

По *провозной трговини* неуправляю се тако яко производъ и трошенѣ добара оне землѣ, коіой нѣнъ трговацъ принадлежи. Цѣла полза за народъ састои се у накнади трговны трошкова, у добыти и заслуги трговаца, лађара, кирайція и т. д. Зато нека се народъ найпре на унутрашню, извозну и увозну трговину одда, па по времену текъ на провозну, єръ:

1) провозна трговина изискує млого капитала а приноси суразмѣрно врло мало;

2) ризикъ є већій кодъ нѣ но кодъ макоє друге трговине.

Провозномъ се трговиномъ ране мале државе, коє на мору или на трговнимъ путовима међу великимъ државама леже. Но ово богатство ніє сигурно, єръ се трговни путови мѣняю (особито садъ гвоздени путови), да те државице сасвимъ пропасти могу (као Млѣтци, Генуа, Нирибергъ и т. д.). Лако се напротивъ догодити може, да провозна трговина извозну и увозну трговину у земльи каквой подигне.

§ 167.

Мала или ситна трговина одъ ползе є тимъ за народъ, што се еспапи у таквимъ количинама на

продаю доносе, какове су за кущце найугодніе, зато подпомаже она непосредствено трошенѣ, а посредствено и произвођенѣ добара. Безъ ситне трговине морао бы свакій трошачъ држати велике готовине уживаћи средства у приправности, кое бы толико капитала изискивало, да се већина народа ни са найнужніимъ потребама небы снабдѣти могла. Тимъ бы поредъ те неугодности производъ поскупіо и трошенѣ бы се у народу іошъ већма ограничило. Ситна трговина е за савршено и правилно циркулиранѣ свакогъ добра нужна. Капитали у ову трговину уложени су кодъ поединогъ трговца незнатни, еръ се они ситничару (-уситно тргуюћемъ трговцу) брзомъ циркулаціомъ скоро поврате. Добытакъ е сигуранъ и незнатанъ, али е и трговина лака, еръ мало знаня и трговачкогъ шпекулираня изискуе.

§ 168.

Што се напослѣдку *папирне* трговине тиче, то се примѣтити може, да су одъ свію кредитны папира найманѣ за трговину способни папирни новци, еръ се они еднако у циркулаціи држе, а редко и врло случайно свою цѣну (курсъ) мѣняю. Съ ефектима приватны лица се такође слабо тргуе, но тимъ више съ явнимъ т. е. съ облигаціяма община, државе, корпорація, съ акціяма разны друштва а и съ мѣницама приватны трговаца. Цѣна таковы облигація стои подъ упливомъ мнѣнія о имовномъ стаю дужника и о склоности нѣговой, да ће онъ обвезанѣ точно испунити. Зато е по свагдашнѣмъ степену ове вѣроватности течай ньіовъ часъ вишій часъ нижій. Течай (курсъ) зависи и одъ обстоятельства, оће ли се іоштъ каквы обвезаница (облигація) издавати, съ коима бы се корисніе шпекулаціе чинити могле. Они су папири найспособніи за корисно шпекулиранѣ, коима се курсъ найвише

мѣня. Нико неможе сигурно напредъ знати, какавъ ће течай (курсъ) папира быти, но они, кои су душевно даровити (кои талента имаю), и кои зрелимъ и бистримъ комбинираньмъ одавно съ папирима тргую, више ће пута у предсказиваню течая погодити, но погрѣшити. Притомъ употребляваю неки шпекуланти свакояка лажльива и иначе непоштена средства, да бы се курсъ по ньіовой жельи пео и падао. Осимъ правогъ купованя тргує се съ папирима и у обкладу на *разлике течая* (на диференціє курса, коє се jobbery или agiotage зове), гдѣ по курсу некогъ опредѣлѣногъ дана кладећій се или добыє или изгуби диференцію курса, међу тимъ даномъ и онимъ, кадъ су се обкладили. Полза папирне трговине састои се у томе, што поєдини своє капитале на приватно-производный посао лако обратити могу. Съ народно-економне точке сматраюћи, папирна се трговина указує као шкодльиво заниманѣ; єръ

1) навлачи толике капитале на непроизводна предузећа;

2) а толики люди, кои су уобште разумни и дѣлательни, оддаду се на посао, кои є за цѣо народъ врло неплоданъ и неполезанъ; напослѣдку

3) начинъ тргованя као и средства, коя се притомъ употребляваю, често су непоштена и неправедна, да се нрави народа тимъ нарушаваю.

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

Земљ као производни извори.

§ 169.

Производне силе изискую матеріялны већ у човечіой власти налазећи се помоћны средства, коя іимъ као рана, просторъ и предметъ дѣлательности служе, а къ овимъ принадлежи пре свега одъ людій у притяжанѣ узета часть површине наше землѣ (као небесногъ тѣла, коє се части поєдинце *земљ* зову. Оне су основъ народногъ благостаня, ако се у великой количини и у добромъ производъ подпомажућемъ свойству у нашемъ иманю налазе, єръ:

1) Млоге природне силе показую се у и на земльи, тако да смо само онда у станю какву користь одъ ньи вући, ако и земльомъ, гдѣ се оне налазе, по вольи управляти можемо. Производъ органичны тѣла изискує землѣ, кои угодна смѣса саставны частій и друга свойства у свези съ добромъ климомъ, начиномъ обдѣлаваня растѣнія и одгаяня животиня добра слѣдства обећаваю. Вредностъ добры земаля за народно є кућенѣ неизмѣрна, као што є за народъ штетно, кадъ се землѣдѣлскомъ произвођеню препоне на путъ ставе, коє су онда найяче силе, кадъ є землѣ површина млого песковита, баровита, каменита, стрмена, съ млогимъ ладнимъ

бреговима или неплоднимъ пустарама. Производъ неорганичны добара, коя се одлученѣмъ одъ землѣ производе, зависи одъ свойства землѣ. Срећа за люде да су млоге землѣ (брегови и т. д.) богате у разнимъ неорганичнимъ производима, коє за органично произвођенѣ способне нису. Млоге друге природне силе н. п. вѣтаръ, воде и т. д., одъ кои врло срећа народа зависи, изявлюю своє дѣйство слабіє или яче по свойству землѣ, за кою су привезане.

2) И радня човечія треба неку часть површине землѣ одчасти за своє дѣйствованѣ а одчасти за смѣстишта млоги свои производа.

ГЛАВА ПЕТА.

Капиталъ као изворъ производа.

§ 170.

Да бы човечія радня и природне силе на површини землѣ производно дѣйствовати могле, нужна є помоћь четвртогъ производногъ извора — *капитала*. Премда є капиталъ самъ по себи сматранъ мртво само средство, коє є текъ онда одъ ползе, кадъ се оне силе съ ньимъ къ дѣйствованю сложе, то се опетъ безъ нѣга при свимъ другимъ повольнимъ околностима не бы могло довольно производити, коє не само за приватно него и за цѣло народно газдованѣ важи. На произвођенѣ обраћеный капиталъ неможе производно дѣйствовати, безъ да се притомъ манѣ или више непотроши, коє се обстоятельство одчасти може и кодъ други производны извора примѣтити. Овай потрошакъ се у добромъ куѣню мора новопроизведеномъ вредности накнадити, а мудримъ употребляванѣмъ производны извора доноси куѣнѣ преко тога и некій превишакъ као чисту добыть. Производе уступи производникъ продаіомъ онимъ лицима, за коя є производъ одъ веће конкретне вредности, и набави зато она добра, коя су други произвели, и коя су нѣму за намиренѣ нѣговы потреба найугоднія. И тако подпомаже у овомъ преносу добара употреблѣный капиталъ не само радню преносну

него посредствено производъ и трошенѣ добара. Безъ продаѥ бы у произвођенѣ уложени капитали пропали, а што ѥ бржа продая, тимъ се брже и више производи, и тимъ се више за овако савршено произвођенѣ нужна умѣтна средства употребляваю.

§ 171.

Важность капитала и начинъ нѣговогъ дѣйствованя увиђа се ясніѥ изъ ближегъ сматраня готовине добара, коя се за *матеріялну радню* и за *продаю* изискуѥ.

Матеріялна радня потребуѥ:

1) Матерію у готовини, на кою радня и производеће природне силе дѣйствую. Само произвођенѣ оны природны производа, кои безъ людске помоћи постаю, неизискуѥ, да се та продуктивна матерія пре одъ землѣ одвоити, и да се као покретно добро у нашемъ притяжаню налазити морало, зато се у овимъ случаима ни потреба ове части капитала непоказуѥ, но ако то одъ природе произведено добро оћемо да присвоимо (т. ѥ. да цѣлу продукцію свршимо), то морамо раднѣ а тимъ и капитала употребити. Напротивъ се произвођенѣ неможе у земльдѣлію а особито у радньи урађуюћой безъ капитала ни почети, а камо ли свршити. Матеріѥ, коѥ овомъ опредѣлѣню служе, премѣне се и постану новъ производъ, у коме се оне после сасвимъ или само одчасти налазе. Оне су найважнія и найглавнія саставна частица новопроизведеногъ добра, па быле притомъ употребльне на производъ каквогъ полезногъ природногъ — сировогъ — добра (н. п. семе или расадъ за какву воћку), или на то, да сировый производъ свою сировость досадашню изгуби, и да се у умѣтно израђеный какавъ еспапъ п р е о б р а з и. Ове части капитала можемо назвати

преобразине или (у ужемъ смислу) грађа (Verwandlungsstoffe, matières premières).

2) Друга матеріялна добра, коя се истина при производу други добара потрошити мораю, али безъ да части новопроизведеногъ добра постану. Она дѣйствую само на желѣну премѣну у преобразинама и зову се помоћне матеріе, помоћни матеріяли (Hülfsstoffe, matériaux) н. п. дрва око фарбања потрошена, вода и ватра да се туткало растопи и т. д. У млогимъ случаима тешко е казати, кои одъ потрошеногъ матеріяла ка преобразинама, кои пакъ ка помоћнимъ матеріяма припадаю, чему е наше несавршено познаванѣ природе и природны сила криво. Помоћне матеріе могу сирова и урађена добра быти. Што се више на ньима уштедити може, као што то у новіе време быва, тимъ е произвођенѣ добара евтиніе. И ова су добра грађа.

§ 172.

3) Траюћа помоћна средства, коя намъ неприносе ползу као оне матеріе своимъ напраснимъ потрошенѣмъ, него олакшаваю и увећаваю своіомъ траюћомъ помоћи при обдѣлаваню матерія' дѣйство природны и людски сила'. Ова су средства:

а) *Зданія* и *зграде*, као: кошаре, салаши, магацини, радишта и т. д., и друге *справе* за рудокопство, наводняванѣ ливада', заливанѣ башта', сушенѣ баровиты предѣла' и т. д.

б) *радећа стока.*

в) *Оруђа* и *посуђе* и то или *кемична* за премѣну у смѣси матерія' служећа н. п. пећи, огньишта, стакла, лонци и друго посуђе за дистилиранѣ, куванѣ и т. д.; или *механична*, као алати и машине.

Алати по већой части су заступници човечіи руку', а машине су вѣшто употребльни сложени алати. Машине се одъ алата' тимъ разликую, што покрећућа сила пре него што дѣйствує, крозъ баръ єданъ покрећућій се чланакъ машине проћи мора, коимъ се дѣйство напослѣдку крећућегъ се чланка машине (т. є. алата) ускори, увећа и савршеніе учини. Кретанѣ првогъ чланка машине є по већой части различито одъ кретаня послѣдњегъ или и самы средньи чланака; н. п. єданъ се чланакъ окреће, другій пакъ само оризонтално или перпендикуларно креће, или се и онъ окреће али у већемъ или манѣмъ кругу, или само брже и споріе. Кодъ воденица' на лаћама тече вода право оризонтално, точакъ се напротивъ окреће око оризонталне, а воденичный каменъ око перпендикуларне осовине, а алатъ ковачкій н. п. чекичъ се онако креће као и сама рука ковача.

§ 173.

Ова досадъ изложена три изискиваня матеріялне радньe односе се непосредствено на премѣньиванѣ матеріе саме, но има іошть єдно, коє є због личны потреба радника нужно; т. є.

4) Средства за ужитакъ радника, т. є. матеріялна добра, коя радникъ за време заниманя као свой ужитакъ употреблява. Неку количину уживаћи добара мора радникъ употребити, докъ свой производъ непрода, и докъ тако у цѣни за продатый производъ добывену накнаду за та потрошена добра неприми. Ова уживаћа добра могу нѣгова собствена быти или одъ другогъ когъ узаймльна, или му се за ньи (као што то често быва), ако є радникъ *наямникъ*, стара господаръ, наймитель, дающи му наямницу за нѣговъ ужитакъ. Господаръ, предузиматель заната каквогъ, има такође користи

одъ раднѣ радника, и она издана часть капитала, коя се наямница зове, припада къ трошковима производа. Она се састои или изъ брзо потрошны (као рана, одѣло и т. д.) или изъ дуготраюћи добара (као кућно посуће, обиталиште и т. д.). Наямница є важна, єръ не само да као и друга часть капитала производно дѣйствує, него и прибавля радницима, т. є. знатной количини людій непосредствено уживанѣ.

§ 174.

При производу добра каквогъ потрошени капитали накнаћаваю се продаіомъ, съ коіомъ се или сами производительи или особита класа людій занимати могу, — *трговци*. Трговина непотребує преобразине, али на свакій начинъ средства за уживлѣнѣ радника, кои се съ преносомъ добара занимаю, као и друге за преносъ нужне матерієе: посуће, оруђа, справе, зграде, рану за стоку, кола, лаће, путове и т. д. Потоме потребує іоштъ *преносна радня*:

1) (5) Готовине еспапа у већой количини, єръ произведена добра некупує (по већой части) онай, кой іи за намиренѣ свои потреба треба, него посредственикъ измећу производителя и трошача, — трговацъ, кой више еспапа и на дуже време одъ производителя узме.

2) (6) Єдно добро, коє свако друго добро и услугу у продаи замѣнити може — новци, кои су часть народногъ имања, ако само обште примлѣни знаци новаца нису, него добро каково опредѣлѣне вредности (н. п. металъ).

По томе се народный капиталъ састои:

а) изъ матерія — преобразина и матеріяла,

б) изъ траюћи помоћны средства,

в) изъ средства за ужитакъ радника,

г) изъ готовина еспапа и

д) изъ новаца.

Све ове части, само готовине као такове изузимаюћи, подлеже више или манѣ трошењу. Величина капитала може иста остати, ако се нѣгове части производомъ, трошенѣмъ и продаіомъ и премѣнюю.

§ 175.

Капиталъ се у одношењу на онога, кои га употреблява, разликує као *стоећій* и као *текућій*, (*циркулираюћій*). Къ првомъ се рачунаю она добра, коя у траюћемъ притяжаваню и употребляваню (одъ стране радника) производно дѣйствую, као здания и оруђа, траюћа уживаћа средства радника: посуће, обиталиште, постеля и т. д. Циркулираюћи или текући капитали су они, кои текъ онда производно дѣйствую и приходъ какавъ приносе, кадъ се изъ имања издаду или башъ и потроше, као што то быва кодъ преобразина, помоћны матерія и средства. Новци су такође текући капитали, єръ су онда производни кадъ се издаду, но тимъ се и разликую одъ други родова капитала, што єднако у народу циркулираю. Но кадъ кућенѣ цѣлогъ народа сматрамо, то морамо новцима значай и текућегъ и стоећегъ капитала приписати, єръ су оне исте суме новаца (ма изъ кои се металны комада састояле) єднако у народнимъ рукама, дакле стоећи капитали, а напротивъ су текући, єръ непрестано изъ руке у руку циркулираю. Важно є ово раздѣлћенѣ за израчуняванѣ накнаде, коя се изъ каковогъ помоћу капитала предузетогъ посла извадити мора. Теку-

ћій капиталъ треба да се у цѣни произведеногъ и продатогъ добра сасвимъ накнади, єръ є цѣо при производу потрошенъ, а одъ стоєћегъ капитала є напротивъ нужно извадити само интересе нѣгове и іошт къ тому онолико одъ главногъ, колико се за време оногъ производа потрошило — овегдало. [1]) Одношенѣ количине обадва рода употреблѣногъ капитала веома є у поєдинимъ гранама производећи заниманя различито. Млога проста заниманя изискую сасвимъ малый стоєћій капиталъ, н. п. цигани за производъ корита' и кашика', превозъ на рѣци, продаванѣ колача' и воћа и т. д. Већи су стоєћи капитали у трговини и землѣдѣлію, највећи у фабрикама и рудокопству. Кодъ поєдины приватны лица као и кодъ цѣлогъ народа треба да ова оба рода капитала у угодной размѣрици стоє.

[1]) Н. п. два су заниманя А и Б, у коя се годишнѣ 28.000 фр. улаже, али у другомъ одношеню стоєћегъ и текућегъ капитала:

	А	Б
стоєћій капиталъ - -	10.000	18.000
текућій „ - -	18.000	10.000
свега	28.000	28.000

Текућій капиталъ мора се савъ повратити, одъ стоєћегъ само 6% интереса и 4% овегданя, зато мораю приноси обадва предузећа быти, ако се на равный начинъ исплаћую:

	А	Б
главно текућегъ капитала -	18.000	10.000
интереси стоєћегъ „ -	600	1,080
овегданѣ стоєћегъ „ -	400	720
	19.000 ф.	11.800 ф.

т. є. А ће морати 19.000 ф. а Б 11.800 ф. приноса имати, да іимъ добытакъ єднакъ буде.

§ 176.

Капитали постаю кадъ се

а) нова добра произведу, па

б) одъ непроизводногъ само личну користъ причиняваюћегъ трошеня сачуваю и уштеде и

в) на производећу радню обрате.

На овай се начинъ правилно у иманю нашемъ налазећи се капитали умложаваю. Ако на родъ уштећены готовина мотримо, то видимо:

1) да су уштећене готовине кадре капиталима постати, и тако народный капиталъ свакадъ умложавати, ако се на производну радню обратити могу, као: преобразине, уживаћа средства радника и т. д.

2) ако се те уштећене готовине изъ други добара имено изъ новаца састоє, подъ коимъ се видомъ капитали свакадъ и штеде, то се такове готовине немогу саме по себи као нови капитали сматрати. Но будући су обични приходи у новцима, одъ кои се єдна часть као уштећена на страну меће, свагда поводомъ новопроизведене или са стране увезене масе добара постали, то можемо као обште правило поставити, да свакой уштећеной суми новаца толика цћна у продаю ново доведене количине еспапа одговара, и да се опетъ нека друга као капиталъ употребима количина матерія', оруђа, посуђа и т. д. за ту суму новаца купити може. — Сама пакъ свагдашня величина народногъ капитала слћдство є вћште прилћжности, штедльивости поєдины грађана. Ова се пакъ изискиваня оснивају яко на постояности и справедльивости правительства. Моралне и душевне моћи опредћляваю понайвише у свакой држави количину капитала, ако особити ово правило разораваюћи догађаи гдћгодъ невладаю. Богатый производъ осуєћава се

безъ штедльивости, а и штедльивость бы безъ ползе была, кадъ небы грађани прилике имали уштеђено, или у своіой земльи производно употребити, или странцима подъ интересъ дати. У єдно одъ ова два средства можемо се свакадъ уздати. Зато се и нетреба бояти, да ће капитали кадъ у растеню престати, него само растенѣ ньіово може паданѣмъ интереса и добытка споріє иѣи.

КЊИГА ДРУГА.

ДЂОБА ИМАНЯ.

ГЛАВА ПРВА.

Дѣоба иманя уобште.

§ 177.

Дѣоба стварны добара на грађане може се сматрати или у одношеню на пре у иманю њіовомъ налазеће се *главно*, или у одношеню на *бруто-приходъ* т. є. оно што є преко године наново ка главноме іошть дошло. Одношенѣ, у коємъ є *главно* (т. є. у нашемъ иманю налазећа се маса земаля, капитала, уживаћи средства и потраживаня одъ странаца), на поєдине у народу подѣлѣно, у свакой є земльи друкчіє, єръ є слѣдство прећашньи догађая' и мѣстны околностій. [1]) Исторія свакогъ народа изяшнява ове узроке, а штатистика іи представля. Народна економія недѣла толико о узроцима но више о слѣдствима тій разны станя', и то поглавито о њіовомъ упливу на годишнѣ подѣлѣнѣ нечистогъ прихода по народу, єръ се особито њимъ опредѣлява имовно станѣ свію класа' народа као и поєдины лица, почемъ се само толико иманя за людске цѣли употре-

бити и потрошити, колико се приходомъ накнадити може.

[1]) Гдѣ є н. п. земля међу страннимъ побѣдительнма подѣлѣна, налазе се притяжатели велики земаля, и оскудость землѣдѣлне класе, као Енглеска по доласку Нормана', Турска после паденя подъ Османе. У Француской има одъ 34. мил. жителя до 5 мил. господара земаля, а у В. Британской на 16,^{5} мил. само 250.000.

§ 178.

Дѣоба нечистогъ прихода по народу є мостъ међу произвођенѣмъ и трошенѣмъ добара. Она стои съ *производомъ* у свези, єръ се мѣра дѣобе одчасти по степену судѣйствованя свакогъ грађанина у произвођеню управля, и єръ опетъ начинъ дѣобе будуће произвођенѣ опредѣлява. Дѣоба означава начинъ *трошеня*, одношенѣ производногъ къ непроизводномъ трошеню и кругъ уживаня свію класа народа. Ове класе народа, коє у годишнѣмъ народномъ приходу участвую, могу се овако прегледати:

1) Господари земаля'.

2) Господари правогъ народногъ капитала, и подъ кирію даты уживаћи средства'.

3) Предузимателъи производны заната' или каквы услуга'.

4) Наямници, кои се у производнимъ занатима и у услугама занимаю.

5) Люди, кои забадава или беззаконо народно иманѣ троше; н. п. старци, дѣца, болесници, просяци, апсеници, — крадльивци, варалице, пустаіє.

§ 179.

У већъ више развієномъ народномъ кућеню мала се частъ производа' одъ производителя' самы

троши, него се понайвише *продаіомъ* на друге класе и друга поєдина лица тога ради дѣли, тако да свакій производитель или услуге какве чинећій у продаи одъ другогъ лица, давши му своє производе, себи потребна добра набавля. Мѣрило, по комъ се у продаи ова даваня накнаћаваю, єсть *цѣна*. Цѣна означава обично само равну вредность, кою поєдиный за дато стварно добро одъ другога лица прими, но у науци се тимъ именує и равна вредность стварны добара, коя се за сваку учинѣну услугу дає, и ова цѣна изражава суму прихода оны лица, на коя се народно иманѣ дѣли, као:

1) цѣна раднѣ, коя се за другогъ чини, — *наямница;*

2) цѣна употребляваня землѣ, кою господаръ землѣ прима, *доходъ (рента)* одъ *землѣ* — *(аренда).*

3) цѣна употребляваня капитала, кою господаръ капитала (капиталиста) вуче, *доходъ (рента)* одъ *капитала (интересъ* и *кирія).*

4) цѣна съ предузећемъ каквимъ скопчаногъ труда и опасности, *занатска заслуга.*

ГЛАВА ДРУГА.

Поєдини родови прихода.

I. ОДЛОМАКЪ.

Наямница.

§ 180.

Свакій радникъ прима за свой трудъ независно одъ други производны извора добара *награду*, коя се састои:

1) ако самъ за себе ради, у *полезности* оногъ израђеногъ добра за нѣгове цѣли;

2) ако као наямникъ ради, у *наямници*, кою одъ своегъ господара (майстора) прима, и коя є цѣна нѣгове раднѣ;

3) ако є радникъ у исто време и предузиматель, т. є. ако се онъ поредъ управляня и као наямникъ у своемъ занату занима, и тако наямницу єдну уштеди, то прима онъ и наямничку и занатску заслугу у извађенимъ за продатый израђеный еспапъ цѣнама.

Наямница, као цѣна раднѣ, зависи одъ исты обстоятельства', коя и цѣну еспапа' у продаи опредѣляваю, т. є. одъ *вредности*, *трошкова* и *конкуренціѣ*. Ово неважи само за радню у производнимъ занатима него и о личнимъ услугама, и по овимъ опредѣляваюћимъ узроцима мора се различна величина наямнице доказати, коюу поєдинимъ земляма, временима и гранама раднѣ примѣћавамо. О величини наямнице саме пакъ, у буди коимъ се добрима она исплаћивала, треба по томе судити, како може радникъ своє потребе помоћу заслужене наямнице намирити.

§ 181.

Вредность, коюрадня какова за платца (или купца) наямничке раднѣ има, управля се по степену вѣштине и марљивости радника и по цѣлима, због чега се ради. [1]) И кодъ раднѣ као и кодъ стварны добара можемо примѣтити вредность употребляваия и вредность продайну. Прва се састои у степену полезности раднѣ у одношеню на намѣре купца раднѣ, коє онъ безъ помоћи продаєоствварити жели. Овамо спадаю заниманя радника око производа каковогъ добра, коє купацъ раднѣ самъ употребити жели, а исто тако они разни послови за чуванѣ и трошенѣ добара и личне услуге. Но редко се догаћа, да се радници по вредности раднѣ награћаваю — осимъ н. п. кадъ кои кога или што одъ пожара, потопа, непріятеля избави. Продайна вредность раднѣ увиђа се кодъ заниманя у каквомъ предузећу, гдѣ господаръ раднику толико већу наямницу плаћа, колико му више предузеће приноси. Кадъ небы предузиматель никако подъ другимъ условлѣмъ раднике држати могао, то бы се напослѣдку морао рѣшити сваку добыть цѣлогъ предузећа радницима уступити, тако да бы се наямница на вр-

ло високій степенъ попела, и тимъ добыть предузимателя, капиталисте и господара землѣ яко се ограничила и уманьила. Но редко се догађа, да наямница до тогъ степена дође, єръ и други опредѣляваюћи узроци цѣне (конкуренція) имаю уплива на радню.

[1]) Дѣйство раднѣ є не само кодъ поєдины него и по предѣлима различито. Енглески радници раде више но француски, а млого више но ирски, зато є и наямница кодъ оны найвећа, кодъ овы пакъ найманя. Тако су прилѣжніи Бугари одъ Срба', Нѣмци одъ аустрійски Срба', а ови одъ Срба у Србіи. „Кажу да евтиніе дође скотскій надничаръ за 1 шил. (30 кр. ср.) но ирскій за ½ шилинга.

§ 182.

Трошкови, коє радникъ због раднѣ чини, и коє наямницомъ накнадити треба, састоє се кодъ просты заниманя изъ *потреба живлѣня* радника, кодъ умѣтны пакъ и изъ суме добара, коя є радникъ на прибављнѣ своє *вѣштине* обратіо. Потребе живлѣня неодносе се само на радника самогъ, него и на нѣгову породицу, шта више и на време дѣтиньства, кадъ ніе ништа зарадити могао. Наямница свію радника' мора толика быти, да се ньомъ све потребе живлѣня цѣле радничке класе намирити могу, иначе бы се количина радника дотле умалявала, докъ небы слабія конкуренція съ ньіове стране наямницу опетъ навише потѣрала. Потребе фамиліе састоє се изъ млого частій, коє нису у равной мѣри нужне, но немаю ни точно опредѣлѣне границе, по коіой бы се на родове по нужности своіой дѣлити могле. Зато постои вѣчна борба међу радницима, кои своє потребе умложити, и предузимательима, кои исте уманьити теже. Поредъ свегъ тога може се узети єдна найнижа граница, єданъ родъ потре-

ба, коє се радницима намирити мораю. Та найнижа граница є у топлимъ предѣлима ближа него у ладнима, гдѣ люди ела, одѣла, огрѣва и т. д. више требаю, и гдѣ є све то скуплѣ. Наямница стои у яко населѣнимъ земляма надъ овомъ найнижомъ границомъ. Навика на больій животъ, примѣръ богатіи класа и т. д. често су опредѣляваюћій узрокъ веће наямнице, коя се после тешко спусти, али тимъ теже радницима падне. Тако су напротивъ на ниску наямницу научени радници са своимъ станѣмъ доста задовольни.

§ 183.

Потребе живлѣня у новцима изражене разликую се и по *цѣни найнужніи* уживаћи средства', и како се найнижа граница наямнице померава, мѣня се и цѣла величина наямнице. Ово виђамо изъ сравньиваня:

1) Више *мѣста'*, — гдѣ се рана, огрѣвъ и т. д. євтиніе набавляю, ту се радникъ и съ маньомъ наямницомъ задоволява, и отудъ се увиђа надостаточность познаваня саме новчане наямнице, ако се у исто доба незна и одношенѣ цѣне новчаногъ метала ка найвредніимъ добрима. У варощи є скуплѣ живити но у селу.

2) *Различиты времена'*, — ако се цѣне уживаћи средства' пеню, то се мора наямница пети, иначе падаю радници у бѣдно станѣ. Што се пакъ дѣйства ове премѣне на наямницу тиче, то морамо разликовати:

а) Спором но траюћемъ пеняню цѣне сировине, коє се изъ нарашгая жительства и народногъ благостаня пораћа, слѣдує лако повишаванѣ наямнице, а то быва кадъ се кодъ непремѣнѣне конкуренціе трошкови траюће умножаваю. Но ако вели-

чина наямнице слѣдує само величини нужны потреба', то невуку радници изъ веће наямнице никакову користъ. Ако уживаћа средства лагано и траюће оєвтиняваю, то падне цѣна, и онда добываю предузимателъи, премда яча тражня раднѣ опетъ наямницу на нѣной досадашньой мѣри одржати може, но уобште се редко и тешко наямница мѣня.

б) По привременомъ и напрасномъ поскуплѣню уживаћи средства', као што то н. п. често после рћаве жетве быва, недиже се и наямница утолико, єръ се одчасти томе предузимателъи противе а поглавито и тражня се раднѣ уманьи. У гладной години радници се умноже, єръ млоги предузимателъи прећу къ радничкой класи, и заниманя се ограниче, капитали се преобрате у уживаћа средства тако да наямница тимъ више падати мора, што се обшта бѣда више распространява.

§ 184.

И количина времена, за коє радникъ ништа заслужити неможе, има великій упливъ на трошкове раднѣ, почемъ онъ у радне дане мора толико заслужити, да бы и у нерадне отудъ живити могао. Ако се ова прекиданя правилно появлюю, то се лако радникъ помоћи може, и онда ће по могућству цѣна раднѣ толика быти, да се радникъ и у празничне дане обичнимъ потребама снабдѣти може. Неправилна прекиданя, коя се по већой части изъ прекиданя проће пораћаю, тако су опасна, да цѣлу радничку класу у найвећу бѣду бацити могу. Правилна прекиданя леже или у обичаима народа, као светкованя и славлѣня, или у природи саме раднѣ, коя се само за неко време у години ради. Овимъ се послѣдньимъ радницима често лако помоћи може кадъ се они за оно празно време другогъ посла лате. [1]) Штетность млоги празника' увиђа се у прили-

кама, гдѣ два разновѣрна народа (Швабе и Срби у Аустріи) у єдномъ предѣлу сѣде, тако да ће онай домаћинъ прилѣжніи, штедльивіи, уредніи, богатіи быти, кои манѣ дана' преко године празнує. [2])

[1]) Послови кои се по наруцби раде, притяжательи ладны купалишта, молери соба и врата, и сами кроячи и други немаю у нека времена никаквогъ занимања. Зато є кодъ овы радника наямница маня, што інмъ се на дуже време радня осигура.

[2]) У источной Индіи су до близу 200 дана преко године празници. У єдномъ предѣлу Баварске празную се 204 дана преко године, а и у радне дане престає се у 4 сата по подне радити. У Србіи се по селима такође око 100 дана' празную.

§ 185.

Колика наямница быти мора, да се *трошкови* на прибавлѣнѣ вѣштине обраћени накнаде, неможе се опредѣлити:

1) Єръ су они збогъ коєкаквы споляшньи околностій, и личногъ станя радника' кодъ свакогъ човека различити. Човекъ бистрієгъ разума съ маньимъ ће се трошкомъ извѣштити, тупи и неприлѣжни люди могу силне суме на своє изображенѣ издати, безъ да су иоле у своіой намѣри успѣли.

2) Єръ се збогъ неизвѣсности, колико ће кои живити, неможе опредѣлити, кою часть оны трошкова треба свакій данъ или сваке године накнадити, те да се сви учинѣни трошкови исплате. Тако се догаћа, да се єдномъ на изображенѣ обраћеный капиталъ са 100% и више исплаћує, а да другій и уложено главно изгуби.

Но на свакій начинъ мора се подъ иначе равнимъ околностима умѣтна радня, на кою су се ве-

лики трошкови пре учинили, болѣ наградити, єръ нико небы безъ ове надежде на своє изображенѣ толико трошіо, нити толико времена, коє му є за пребавлѣнѣ вѣштине потребно, и за коє ништа заслужити неможе, употребіо, а то бы дотле траяло, докъ се небы умалѣномъ понудомъ вѣште раднѣ нѣна наямница на вишій степенъ попела.

§ 186.

Конкуренція, коя найвише наямницу опредѣлява, зависи одъ понуде и тражнѣ раднѣ. Понуда раднѣ састои се изъ числа людій, кои радити желе, тражня се пакъ — баръ у производнимъ занатима — управля по величини капитала, кои су опредѣлѣни, да раднике у користь приносећимъ предузетцима занимаю. Овай є капиталъ часть цѣлогъ народногъ капитала и то циркулираюћегъ, и обычно се и онъ увећава, кадъ и сума народногъ капитала расте, премда ніє свакадъ равна частица цѣлогъ народногъ капитала. Друге части капитала подъ видомъ зданія, оруђа и т. д. дѣйствую само єданпутъ за свагда на наямницу, а машине могу за неко време упочетку наямницу и умалити. Количина готовине машина и т. д., одъ кои тражня раднѣ зависи, мѣняю се, па зато се и наямница мѣня. Што више радника при маломъ капиталу има, то є ньіово станѣ бѣдніє; отудъ се полезность у великой количини нагомиланы капитала увиђа, єръ томе слѣдує висока наямница, коя раднике у станѣ поставля, да или кругъ уживаня распростране, коє странне раднике примамлює, или да се млоги радници изжене, чимъ се такође брой радника увећава. Овимъ умложаванѣмъ радника увећа се понуда раднѣ, коіомъ се наямница дотле умалява, докъ и то умложаванѣ непрестане, єръ капитали онда заняти, кои се у истой сразмѣрици са радницима неумложаваю, немогу мло-

го већій брой радника занимати. Ако се у особитимъ случаима капитали брже умложаваю, то се и наямница наравно пети мора.

§ 187.

Кодъ млоги радня нема ове сразмѣрице тражнѣ и понуде:

1) Често су за какавъ посао радници съ особитимъ свойствима, коя понуду раднѣ ограничаваю, потребни. Ова су свойства кадъ природный даръ, као велики духови, држављани, пѣвачи и т. д., кадъ прибавлѣне вѣштине, као обсеници, гимнастици, комендіяши и т. д., кадъ морална свойства као касири, тутори и т. д., а кадъ више њи наѣданпутъ. Величина наямнице неуправля се по тешкоћи посла, него по томе, што се радня одъ мало кога извршавати, или што се мало коме повѣрити може.

2) Опасность, тегобность и презреность раднѣ какове одвраћа люде одъ нѣ, и повишава наямницу, као: шинтери, целати и т. д. Ако су съ овимъ опасностима и тегобама често друге пріятне стране живота скопчане, онда остає наямница ниска н. п. морнари, ратни слободняци и т. д.

3) Често су друге користи съ радньомъ свезане, н. п. осигураный ужитакъ на дуже време, пензіє, веће почитованѣ, власть и т. д. (кодъ држављанина), гдѣ се радня управо штедльиво наплаћує, али тимъ се другимъ користима довольно накнађава.

4) Приносъ се у предузећима по већой и маньой проћи нѣговы производа мѣня, а одъ приноса зависи тражня раднѣ, зато се често ова прѣмѣнити може, безъ да понуда у истой сразмѣрици слѣдовати мора, — и наямница ће пасти или скочити.

5) А може се и понуда случайно увећати и уманьити безъ икакове премѣне у тражньи раднѣ, н. п. редньомъ, коя сиромашну класу затире.

§ 188.

Збогъ велики нагомиланы капитала' удѣйствована висока наямница носи у себи узрокъ своегъ пониженя, єръ се умложаванѣмъ капитала (тражнѣ) и радници (понуда) умложаваю. Траюћій високій степенъ наямнице є дакле знакъ цвѣтаюће радиности, велики добытака у млогимъ предузетцима, увећаня народногъ иманя и доброгъ имовногъ станя радничке класе. Слаба населѣность узвишава наямницу само онда, ако народъ доста капитала има, тако да є понуда раднѣ слабія одъ тражнѣ. Оваки се народи обично брзо до некогъ степена обогаћаваю, напротивъ напредую они народи у своемъ кућеню споро, кодъ кои є радиность одавно у цвѣту, тако да су занатске заслуге слабе и наямнице ниске. Ове незгоде развієне народне радиности се уманяваю, кадъ се корисномъ премѣномъ државны уређеня, на користъ радиности неке препоне економне удале, или кадъ се велике поправке и знамените новости у радиности изнађу. Найгоре є станѣ радника у онима државама, гдѣ благостанѣ народно назадъ пође, т. є. гдѣ се у великой населѣности народа капитали умаляваю. Што є већа наямница донда была, тимъ манѣ могу радници што уштедити, и тимъ іимъ теже пада, ньіово слабіє имовно станѣ сносити. Уобште треба високу наямницу желити, єръ по већой части радници поредъ тога, што болѣ живити и свою фамилію лакше издржавати могу, оставе и по кою пару на страну, коє іи одъ случайне пропасти особито у обште незгодна времена чува. Высока наямница прибавля найвећой и — найполезніой класи народа нужный ужитакъ, недопушта велику разли-

ку ґу иманю различиты класа', коимъ се обстоятельствомъ радници у станѣ поставе, да више душевны и друштвены добара прибаве, коє ји на већу прилѣжность и ревность побуђує, єръ кругъ свои разны ужитака све више и више распространити теже. Ова добра слѣдства траюће високе наямнице непоказую се кодъ напрасно узвишене наямнице, єръ се радници у послѣднѣмъ случаю оддаду пре на лакомисленый и невалялый животъ. Обстоятельства, одъ кои благостанѣ радника зависи, єсу или угодно станѣ народне радиности у земльи каковой, или мудра помоћь владе, или наклоность господара' землѣ, капиталиста', и предузимателя' къ штедньи, коя капитале народне умложава и т. д., или зависе одъ радника самогъ, као нѣгова вѣштина и прилѣжность, штедльивый животъ, мудро уздржаванѣ одъ луды и прераны женидба' и т. д.

§ 189.

Вредно є особитомъ испыту подврћи упливъ узвишене наямнице на цѣне еспапа'. За ово сматранѣ треба сравнити међусобне цѣне наши еспапа', или ньіове цѣне съ цѣномъ новаца или съ цѣномъ страны производа'. Рикардо каже: цѣне производа' наше землѣ остаю у истомъ међусобномъ одношеню, єръ ће, почемъ се за свакій производъ радня потребує, равнимъ поскуплѣнѣмъ свакe раднѣ, и свакій производъ утолико поскупити, и тако ће се за свако добро у замѣну онолико други добара набавити моћи, као и пре. Но ово правило важи само подъ некимъ условльима и само за неке родове добара. Цѣна се, као што є познато, међу осталимъ, и особито и то поглавито, и трошковима опредѣлява, а трошкови се несастоє само изъ наямнице. Што се више наямница пенѣ, тимъ се яче капитална рента умалява, дакле и трошкови съ

єдне стране за производителя маньи постаю. Зато ће се цѣна оны производа найвише попети, кои се простимъ начиномъ рукама раде, напротивъ оны еспапа найманѣ, кои се поглавито помоћу природны сила и велики капитала производе. По томе неостає одношенѣ цѣне непремѣнѣно, єръ се цѣне еспапа само утолико узвишаваю, колико употреблѣна узвишена наямница износи, а притомъ могу други производни извори быти узрокъ, да цѣна іоштъ падне. [1]) Што се пакъ цѣна' наши еспапа у одношеню на *новце* и *странне производе* тиче, то бы оне узвишенѣмъ наямнице, — ако препоне на путу нестоє —, веће постале, дакле и веће него цѣне наши производа међусобно. Овимъ бы мы млого штетовали, єръ странци небы наше скупе еспапе куповали, а престанкомъ извоза престао бы и свакій увозъ. Но овы незгодны послѣдица' нетреба се бояти, почемъ ће се напредкомъ благостаня и радиности свакадъ олакшаваюћа средства изналазити коимъ ће се трошкови производѣеня умалявати, и тако се проћа нашимъ еспапима опетъ отворити.

[1]) Два добра А и Б произвести, стає свако 100 фр., али су производни извори у разной мѣри употреблѣни:

		А	Б
1)	наямница - - - - - - - - -	45 фр.	66. фр.
2)	капитална рента - - - - - -	18 „	12 „
3)	рента одъ землѣ - - - - -	6 „	5 „
4)	занатска заслуга - - - - - -	18 „	10 „
5)	употреблѣный земальскій материялъ - - - - - - - - -	13 „	7 „
		100 фр.	100 фр.

Ако раднѣ цѣна у $^1/_3$ скочи, то се мора капитална рента умалити, може быти у $^1/_9$, зато ће онда трошкови предузимателя быти:

	А	Б
1) наямница - - - - - - -	60 фр.	88 фр.
2) капитална рента - - -	16 „	$10^{2}/_{3}$ „
3—5 остало - - - - - - -	37 „	22 „
	113 фр.	$120^{2}/_{3}$ фр.

И тако е єданъ еспапъ Б у $7\ ^{2}/_{3}$ фр. или у $6\ ^{3}/_{4}\ ^{0}/_{0}$ више поскупіо, но А. Ово є и Рикардо већъ увидіо.

II. ОДЛОМАКЪ.

Рента одъ землѣ.

§ 190.

Земля производна може намъ, кадъ се обдѣлава, млого добара принети. Вредность тій добара превазилази суму на обдѣлаванѣ обраћены трошкова, тако да земля чисте добыти іошъ дає. Ако є земля безъ господара, то су те добыти поклонъ природе, а ако своґъ господара има, то се тай приходъ независно одъ други производны извора' *рента (или доодци) одъ землѣ* назива. Она се лако познає, кадъ господаръ землю другоме на обдѣлаванѣ уступи, а одъ овоґъ накнаду зато иште, т. є. као *погоћена землѣ рента* или у ужемъ смислу *аренда*, о коіой се уговоръ на разный начинъ учинити може н. п. колика ће аренда быти, у чему ће се исплаћивати, у житу, новцу, кадъ, и т. д. Ако господаръ самъ своє землѣ обдѣлава, то му остає рента у рукама. Она се изналази, кадъ се трошкови произвоћеня и приходи занатски и капитални одбію, и онда се она може *природна землѣ рента* назвати. Почемъ се за свако дѣйствованѣ раднѣ маня или већа часть површине землѣ употребити мора, то се у свакомъ

приходу понешто ренте одъ землѣ налази, коя се као *цѣна* употребляваня землѣ сматрати може. Полезность ове ренте може се опредѣлявати или по *вредности употребляваня* производа оне землѣ, ако господаръ та добра на своє цѣли обратити жели, или по *вредности продайной* и по ньіовой *цѣни*, ако се земля обдѣлава, да производи текъ продаіомъ користь принесу.

§ 191.

Да бы се землѣ рента одъ други прихода, съ коимъ она у свези стои, ясно разликовала, морамо по добытку цѣлогъ предузеѣа (гдѣ су землѣ само помоћна средства) судити. Таково предузеће доноси некій *нечистый приходъ*, кои се по већой части изъ производа' землѣ (или ньіове цѣне) састои. Одъ овогъ нечистогъ прихода треба одбити ренту употреблѣны капитала', као и друге трошкове скупа са средньомъ занатскомъ заслугомъ. Оставша *чиста добыть* є сама рента одъ землѣ. Мудро употреблѣна земля приноси не само веће добыти, коє се ньіой приписати мораю, него чини, да и други притомъ употреблѣни производни извори више приносе; зато су кодъ такове землѣ занатска заслуга и капитална рента веће, но што бы при рѣавомъ обдѣлаваню землѣ быле, и зато є арендатору могуће, да поредъ своє добыти іошть господару землѣ велику аренду плаћа, коя є понекій путъ нѣговой добыти равна. Кадъ господаръ самъ свою землю обдѣлава, то нека оне родове прихода овако у рачунъ узме:

1) капиталну ренту нека по обичнимъ земаљскимъ процентима рачуна,

2) одъ аренде оближньи земаля истогъ свойства може заключити, колико му ренте нѣгова земля приноси,

3) рента одъ землѣ проистиче єдинствено изъ собствености, т. є. безъ особытогъ садѣйствованя одъ стране самогъ господара, зато и непринадлежи повишенѣ чистогъ добытка, кои се особитомъ радльивости (занатскомъ заслугомъ) издѣйствує, къ ренти землѣ, него се само она часть чисте добыти къ ньой рачуна, коя се по обичномъ обдѣлаваню равне землѣ у истомъ предѣлу добыя. По томе неможе самъ радећій господаръ као таковый о занатской заслуги говорити, но само као предузиматель оне раднѣ.

§ 192.

За поєдиногъ польскогъ економа є рента землѣ, кою онъ господару давати има, часть производны трошкова, кои се у цѣни употребѣны или продаты производа накнадити мораю. Ако є онъ пакъ самъ и господаръ, то му пропадаю интереси оны добара, коя є за куплѣне землѣ дао, ако му се они приносомъ землѣ ненакнаде. Премда є за поєдиногъ рента равна другимъ трошковима, но за цѣло народно иманѣ є она чистъ приходъ, кои се као слѣдство производногъ дѣйствованя природны сила и на крченѣ и поправлянѣ землѣ обраћеногъ капитала сматрати мора. За поправлянѣ землѣ употребљни капитали, кои су се у землю тако прелили, да су природу капитала изгубили, и да су неоддвойне саставне части свойства землѣ какове постали, нерачунаю се ка капиталима него къ земляма. Не само због овогъ поправляня налазимо, да су неке землѣ корисніе одъ други, него се рента свуда и свакадъ изъ млоги узрока разна указує. Важно є испытати ове узроке, єръ они условляваю веће или манѣ трошкове при истомъ нечистомъ приносу, дакле опредѣляваю и свакогодишньій приходъ нашегъ народа. Разлика трошкова кодъ више земаля

пораћа се: изъ свойства земаля, изъ ньіовогъ положеня, изъ количине наямнице, и изъ начина обдѣлаваня.

§ 193.

Свойство землѣ, коѥ се поглавито упливомъ природны сила опредѣлява. Землѣ неплодніе приносе манѣ добытка; и ако се кодъ ньи приходомъ текъ трошкови накнаде, то приносе добре землѣ тимъ веће добытке. Исте су природе као и трошкови съ обдѣлаванѣмъ скопчане опасности и губитци. Природна плодноћа землѣ какове зависи или одъ природны околностій или одъ пре употреблѣны умѣтны средства, и то поглавито ђубреня.

Положенѣ землѣ ѥ важно сматрати у одношеню нѣномъ на економна зданія и обишталиште польскогъ економа, и у одношеню на продайну піяцу нѣны производа. Одъ землѣ се неможе по вольи млого производити, но колико нѣна свойства дозволяваю, и колико се съ користи употребити — уживати или продати — може. Землѣ, коѥ у густо населѣнимъ предѣлима, н. п. близу велики варошій, леже, тако да ѥ тимъ тражня за ньіове производе яка, приносе велику ренту. Цѣне ньіовы плодова мораю на мѣсту продаѥ толике быти, да трошкове и цѣну куповну на мѣсту производа накнадити могу. Ближе лежеће землѣ су у профиту, єръ цѣна плодова остаѥ иста, а подвозни и млоги други трошкови су млого маньи. Слѣдуюћа обстоятельства увећаваю упливъ положеня землѣ на нѣнъ чистъ приносъ:

1) Обитаванѣ и бавлѣнѣ млогогъ свѣта на ѥдномъ мѣсту у гомили, на тесномъ каквомъ простору — вароши, логори и т. д.

2) Рђавъ и скупъ подвозъ, да се зато еспапи издалека немогу євтино довлачити

3) Ако оне землѣ, коє єднаке плодове производе, разсѣяно и разштркано леже.

4) Произвођенѣ таковы плодова, кои се немогу издалека слати н. п. цвѣће, воће, зелень — сѣно, дрва и т. д. Зато производе люди близу велики варошій живећи све овогъ рода плодове.

§ 194.

Издаци за *наямницу* већи су кадкадъ у земляма и предѣлима, кои своє производе на удаљне піяце шалю, и то због мале конкуренціє радника, єръ се свакій лако и євтино одранити може. Ако се радници због веће конкуренціє євтиніє наћи могу, то се баръ тимъ подвозки трошкови надокнаде. Али ако є ниска наямница слѣдство особито велике и густе населѣности, то ће цѣне производа манѣ быти, и рента ће се повисити или баръ одъ паданя уздржати.

Добримъ и сходнимъ *начиномъ обдѣлавања* умаљаваю се трошкови произвођеня и рента быва већа, особито ако се друга помоћна средства на своме мѣсту и у своє време употребе. Што су се неки побояли, да ће се овимъ кориснимъ обдѣлаванѣмъ добре землѣ поправити и рђаве конкуренціомъ натѣрати, да се занемаре, остао є само празный страхъ безъ икаквы слѣдства, єръ се свакадъ надати можемо, да ће се тражня польски производа умноженѣмъ жительства увећати, и да ће цѣна онакавъ степенъ достићи, како ће се и трошкови рђавы земаля добро накнаћавати. Наравно немогу се тимъ све землѣ у приносу изравнати, него ће болѣ землѣ, коє се нарочито млого и чешће поправляю, онда уто-

лико корисніе быти. Но и ово поправлянѣ посредствомъ капитала има своє границе, одъ коє почевши уложеный капиталъ се тако нерентира, као што бы иначе користанъ было, да се подъ интересъ да, или друкчіе употреби. Добре землѣ, коє се премлогимъ капиталима побољшаваю, могу се сравнити у томе са макоимъ рђавимъ земляма, на коє се млоги капитали обраћаю. Има земаля, коє су тако рђаве, да се никаково побољшаванѣ небы исплатило, и да тако мало нечиста прихода приносе, колико да се текъ обдѣлаваюћій ій господаръ одранити може; тако рђаве землѣ немогу се зато ни подъ аренду давати, єръ никаквогъ чистогъ прихода недоносе.

§ 195.

Кадъ народъ у дѣтиньству своемъ ранећи се ловомъ, скотоводствомъ — почне веће потребе упознавати и осећати, неможе се цѣна разны плодова землѣ до тогъ степена попети, да бы се и рента нека одъ землѣ вући могла, єръ є жительство тако редко населѣно, да свакій собственимъ производомъ савршено само своє потребе намируе. Она уживаћа средства, коя за рану служе (особито жито) поскупе найпре до те цѣне, єръ се найвише и найяче траже. Напредкомъ друштвеногъ изображеня почну се и друга добра тако яко тражити, да и ньіово сађенѣ на житнимъ ньивама кирисно буде. Рента овы други плодова зависи одъ условля, коя су за ньіовъ производъ и преносъ нужна. Стога важе ова правила:

1) Земля таковы плодова, кои се исто тако као и жито на свакой ньиви производити могу, неприносе већу ренту но житне ньиве, єръ бы се други производители, кадъ бы више приносиле, къ овой грани производства обраћали. Ово прелазенѣ съ єдне гране производства къ другой траяло бы

дотле, докъ небы и рента житны њива' (због манѣ конкуренціе, слабіе понуде тій њива') скочила, а напротивъ се рента њива' тимъ другимъ предметима усѣяны (због веће понуде таковы производа') спустила, и тако се скоро обадве ренте изравнале.

2) Предмети, за кои' производъ свака њива способна ніе, могу већу ренту приносити. Њіова бы се цѣна морала до те висине пети, при коіой бы се на приправлянѣ њиве за такавъ усѣвъ обраћеный трудъ и капитали наплатити морали.

3) Землѣ, кое су за особито не польско употреблѣнѣ угодне, н. п. за рудокопство или фабрике, дућане, — могу врло велику ренту приносити, єръ конкуренція притомъ врло уске природне границе има.

4) Землѣ, близу добре піяце засѣяће се таковимъ плодовима, кои се тешко возе и преносе, и доносиће зато господару велике добытке.

5) Они предмети приносе врло малый чистый приходъ, кои се на земляма ни за њиве више неспособнимъ производе.

6) Сама рента одъ њива' у свакой земльи и у свакомъ предѣлу се друкчіе указуе, єръ польски економи могу и одъ найгоры и найудалѣніи земаля некій чистъ приходъ вући, ако све околности вѣшто употребити желе и знаду, а напротивъ могу и добре њиве тако обдѣлавати, да іимъ часъ маню часъ врло високу ренту приносе.

§ 196.

Средня цѣна земаля опредѣлява се величиномъ ренте одъ землѣ и обичнимъ степеномъ интереса'

одъ узаймљногъ капитала, тако да ова два приходна извора свакадъ у некомъ равновѣсію стоє, єръ бы люди, ако бы рента землѣ већа одъ обичны интереса' была, своє капитале на закупльиванѣ земаля употребили, и тако опетъ равновѣсіе повратили. То исто слѣдуе у обратномъ случаю, єръ већомъ тражньомъ капитала' и већомъ понудомъ (євтины) земаля капитали бы поскупили (и землѣ оєвтиняле), и ньови интереси бы се тимъ уманьили, а рента землѣ пакъ увећала. Єдно или друго бы дотле попуштало, докъ се обадва прихода небы изравнала, коє дабогме сасвимъ точно неможе лако быти:

1) Землѣ се у обште због веће сигурности яче траже, и болѣ се плаћаю, него што бы се изъ сравньиваня съ капиталнимъ интересима зеключити могло.

2) Готово кодъ свакогъ купованя владаю іошть личне наклоности купца, коє цѣну земаля часъ повисе часъ понизе, н. п. изгледъ, сусѣдство и друга свойства нѣговимъ индивидуалнимъ потребама одговараюћа.

Рента а потомъ и цѣна земаля расту умноженѣмъ жительства и напредкомъ народногъ благостаня; но висока рента землѣ нема она добра слѣдства као висока наямница, єръ ньомъ найвреднія добра поскуплюю тако, да се ньово уживанѣ сиромашнимъ класама отежава.

III. ОДЛОМАКЪ.

Рента одъ капитала.

§ 197.

Капиталиста у народно-економномъ смислу, т. є. свакій собственикъ неке готовине производны

покретны добара, може своя добра као *капитале* — производно —, или као *уживаћа средства* — непроизводно — употреблявати. Ако се на првый начинъ употребляваня рѣши, то нема онъ никакве непосредне користи одъ свои добара, у послѣднѣмъ случаю напротивъ могао бы непосредно своє готовине уживати. Да небы дакле капиталиста принуђенъ быо, цѣло своє иманѣ у уживаћа средства претворити, нужно є, да капитали извѣсне годишнѣ приходе, као добытке господару свомъ приносе, кои се (т. є. добытци) по вольи нѣговой или као уживаћа средства или опетъ као капитали употребити могу. Приходъ, кои одъ самогъ капитала, безъ скакогъ уплива други производны извора', долази, зове се *капитална рента*. Ако господаръ самъ съ капиталомъ своимъ ради, то се капитална рента зове *природна*, напротивъ є она *погоћена*, кадъ су капитали другомъ на производно употреблѣнѣ уступлѣни. Погоћена рента се разликує по начину, како су предмети другимъ людима употребляваня ради дати:

1) Накнада за употребляванѣ оны предмета, кои се употребляванѣмъ сасвимъ неистроше, но само у нечему гори буду, и кои се по истеку погоћеногъ времена господару поврате, зове се *кирія*.

2) Циркулираюћи капитали се одма при првомъ употребляваню потроше, и ренте се ньіове, кое се обично на сто плаћаю, *интереси* зову.

И уживаћа средства могу се подъ кирію, интересъ, а и подъ саму аренду дати, и онда су ова добра за господара у приватно-економномъ смислу капитали, премда народно иманѣ нимало неувећаваю, но пре іошъ и уманяваю.

§ 198.

Рента капитална мора пре свега трошкове, опасности и губитке накнадити, кои бы се изъ да-

ваня у заямъ породити могли, и кои се заиста пораћаю.

1) *Кирія* природна или погоћена мора толика быти:

а) да трошкове одржаваня и поправляня у заямъ датогъ предмета накнадити може, ако то самъ кирайція на се узео нієе.

б) да исплати умаляванѣ вредности истогъ предмета, коеє се изъ употребляваня пораћа, ако се тай губитакъ неможе поправкама савршено уздржати.

в) да се особите опасности надокнаде, коеє се за време употребляваня предмету догодити могу, н. п. пожаръ, ако се млога ватра ложи; накнаде мораю тимъ веће быти, што су те опасности чешће и яче.

г) да се исплате трошкови раднѣ при даваню подъ кирію.

д) да се накнади губитакъ за оно време, за коеє предмети неупотребљени — никакву кирію неприносећи — стоеє; зато су велика зданія, польске куће, собе по гостіоницама скуплѣ.

2) *Интереси* пакъ мораю толики быти, да трошкове даваня у заямъ, опасности и губитке за време неупотребляваня накнаде. Опасности могу лежати или у личности дужника (познати банкроти), или у нѣговомъ имовномъ станю, или у начину како се (великій ризикъ), и на што се (контрабандна трговина) капитали употребляваю, или напослѣдку у споляшньимъ околностима. Ова неравность опасности има знаменита слѣдства; интереси су већи, што еє народу у каквой земльи или у какво време слабіе уливено почитованѣ права, а напротивъ падаю инте-

реси, што є већа правна сигурность, особито ако є при томъ интабулиранѣ на непокретна добра (хипотеке) добро уређено. Но интереси могу быти различни у истой земльи и у исто доба кодъ разны давања у заямъ; као:

а) найманьи су интереси, ако се повѣритель на сигурна добра дужника интабулирао;

б) найвећи пакъ, ако є повѣритель велике опасности на себе приміо.

в) да ли владе веће или манѣ интересе плаћаю, зависи одъ степена повѣреня, кои се по нѣной постоянности, по имовномъ станю и по строгомъ испуняваню свои обвезаня', — као точногъ плаћаня интереса, — управля.

§ 199.

Као што ова досадъ сматрана накнада опасности и трошкова *найнижу* границу погођене ренте чини, тако се по *вредности*, кою капиталъ за дужника има, *найвиша* граница ренте опредѣлява. Колико ће дужникъ найвише за у заямъ датый му капиталъ платити, зависи одъ слѣдующи условля':

1) Ако се капиталъ на предузеће каково обрати, то *може* дужникъ толико више ренте платити, колико му више по исплаћеню трошкова, іоштъ одъ свію узетака остане, и онъ *ће хтѣти* толико више заиста и дати, уколико неможе друкчіе євтиніе до потребованогъ капитала доћи. Дакле по приносу предузећа опредѣлява се съ друге стране капитална рента. Што є већій у предузећа землѣ какве уложеный капиталъ, утолико су више и савршеніе сва кориснія предузећа капиталомъ већъ снабдѣвена, и утолико ће манѣ потомъ у заямъ давати капитали интереса' приносити моћи. Найго-

ре се дакле исплаћую капитали кодъ развієны народа, али се та неугодность у нечему умалява, што се кодъ таковы народа' кориснимъ каквимъ изнаћенћмъ, н. п. машина', новимъ капиталима полезни кругови раћеня наново отвараю.

2) Кодъ предмета', кои се непосредно за личне цћли употребляваю, рћшава потребность и вредность предмета', кое они за дужника имаю, о найвећой ренти — т. є. о киріи и интересима.

§ 200.

Осимъ оны горе наведены накнада' мора капиталиста изъ интереса' и некій чистъ приходъ вући, кои се по конкуренціи, обичаю и начину шпекулираня капиталисте управля. Зато се може догодити, да у исто време нека у заямъ дата добра велику, нека пакъ малу ренту приносе; но ове разлике скоро нестане, почемъ се иста добра за новце свакадъ купити и продати могу, тако да се равновћсность опетъ поврати. Млоге околности могу ово изравнћнћ препречавати, али уобште се приносъ свію у заямъ даты добара управля по обичнимъ интересима узаймлћны новчаны сума'. Дакле конкуренція т. є. одношенћ понуде и тражнћ капитала, опредћлява поглавито капиталну ренту; зато расте рента:

1) непрестано у земляма, гдћ є радиностъ іошъ слаба, гдћ капитали за толика могућа, нужна и корисна предузећа недостаю;

2) привремено (моментано) и у земляма са яко развієномъ радиности, ако се напрасно капитали умањ, или прођа увећа, или радиность у усавршаваню брзимъ коракомъ пође.

Напротивъ є ниска рента капитална:

1) при великомъ благостаню народа, кои у якой и изображеной радиности живи. Никадъ се нетреба бояти, да ће капитали у овомъ растеню стати, єръ є сигурно, да ће, ако не други, а оно баръ радници и господари земаля, коима су приходи онда велики, капитале уштеђивати, и тимъ производно народно иманѣ увећавати.

2) ако се тражня или корисне прилике капитале употребити уманѣ, коє привременомъ посртаю или коначной пропасти радиности слѣдує.

§ 201.

Ниска рента капитала ніє само знакъ великогъ народногъ богатства, него є узрокъ и условлѣ напредка народногъ економногъ станя, єръ млога корисна предузећа могу на таковимъ мѣстима, коя за ньіовъ развитакъ угодна нису, текъ онда обстати, ако се нижомъ рентомъ капитала друга неповольна обстоятелства (скупе сировине, рђави путови) ублаже и надокнаде. Народъ добыя пониженѣмъ капиталне ренте на свакій начинъ, а капиталисте неосећаю тай губитакъ у своимъ приходима (са незнатнимъ изузеткомъ), єръ се они поредъ тога съ другимъ каквимъ посломъ занимати могу, кои ће іимъ изгубльно накнадити. Притомъ непада рента капитала тако напрасно, да они сви у радньи каквой небы ужитка наћи могли, но споро, због веће тражнѣ оєвтинявши капитала, тако да само сиромашне капиталисте, кои су због душевны или тѣлесны недостатака за посао неспособни, ова премѣна у нередъ и рђаво станѣ доведе. Но ово су редки случаи, коє спрамъ неизмѣрне користи, коя изъ пониженя капиталне ренте за цѣлу државу, и *млоге друге и веће сиромахе* проистиче, ни примѣтити нетреба.

§ 202.

Мнѣніе, да капиталне ренте у земльи каквой падати мораю, како количина новчане готовине почне расти, погрѣшно е, и произилази изъ рђаво свађеногъ понятія о капиталу, т. е. да су капитали то, што су новци. Новци никадъ недѣйствую непосредно на производъ имања, него се за ту цѣль у друга добра претворити или размѣнити мораю, зато се и вредность у виду новаца стеченогъ и у заямъ датогъ капитала неопредѣлява величиномъ новчане суме за се, но мложиномъ капиталны частій, кое се за ню у промѣну набавити могу; па зато се мора новчана цѣна и оны други добара у призренѣ узети. Понуда е капитала велика, кадъ посредствомъ оны за даванѣ у заямъ опредѣлѣны сума' новаца дужници (примци займа) велику количину добара, као: матерія' за обдѣлаванѣ, ране радника, и т. д. набавити могу, т. е. кадъ су капитали у одношеню на новце евтиніи. Но новци су, као и свакій другій еспапъ, законима цѣне подложни, и бываю дакле евтиніи, ако се умноже, и ако цѣла маса новаца у циркулацію доѣе, да се за њи еспапи купую, или радници подъ наямъ узму и т. д., а напротивъ маса купимы еспапа' и услуга' остае непремѣнѣна. Али како ови предмети у одношеню на новце поскупе, то треба свакій купацъ (или примацъ займа, дужникъ) већу количину новаца, да бы онолико у продаи израдити (набавити) могао, као и пре: тражня новаца се дакле заедно съ понудомъ увећава, а количина капитала, кои се за новце купуе, остала е она иста, зато се и капитална рента премѣнити неможе. — Ово правило може се само онда ограничити, кадъ се новци напрасно яко умноже, у комъ ће случаю, пре него што то на цѣну други еспапа дѣйствуе, интереси заиста на *кратко* (само) време пасти.

IV. ОДЛОМАКЪ.

Занатска заслуга.

§ 203.

Цѣо или нечистый занатскій приносъ предузимателя каквогъ садржава у себи или занатске производе, коє предузимателъ самъ трошн, или узетке одъ продаты свои производа'. Овимъ приносомъ мора предузимателъ онимъ лицима, коя су му при производу исты добара ма на кой начинъ помагала, њіове услуге наградити, т. є. онъ мора исплатити ренту землѣ и капитала, наямницу и куповну цѣну на производъ обраћены готовина'. Што му по одбитку свію овы трошкова као плодъ нѣговогъ предузиманя остане, єстъ *занатска заслуга*, коюонъ вуѣи мора, иначе бы одъ предузиманя таковогъ занята одустао. Занатска се заслуга разликує одъ свію праћашньи приходны грана' тимъ, што се неможе у заямъ или погодбу дати. Одъ капиталне ренте понаособъ разликує се пакъ тимъ, што є ова понайвише чистъ приходъ, а одъ наямнице, што се занатска заслуга неможе уговорити, и што нѣна величина одъ свойства раднѣ и одъ величине обраћеногъ капитала зависи. Зато є погрѣшно мнѣніе оны списателя', кои неузимаю занатску заслугу као особиту грану прихода, него є часъ ка капиталной ренти часъ ка наямници рачунаю, додаваюћи іой у обадва случая неке особитости. Кадъ *Якобъ* каже: „Заслуга предузимателя ништа ніе, но некій родъ награде за радню, трудъ, вѣштину, опасность и т. д., коє є съ предузећемъ скопчано," чудновато є, за-

што некаже краће, да є она и особитый родъ прихода.

§ 204.

Трошкови, коє предузиматель своіомъ заслугомъ накнадити мора, и кои найнижу границу занатске заслуге чине, састоє се изъ две части:

1) Пристойный нѣговомъ станю ужитакъ за нѣга и нѣгову фамилію. Занатска заслуга мора већа быти него наямница, и у ономъ предузећу найвећа, гдѣ се радници найболѣ плаћаю.

2) Накнаде могући съ предузећемъ скопчаны опасностій, губитака или коначне пропасти предузећа. Ячина овы опасностій зависи:

а) одъ величине употребљногъ капитала, єръ ако предузимательи съ великимъ капиталима и мале проценте преко године изгубе, то чини толику суму, да се губитакъ тешко и задуго накнадити неможе; сиротни предузимательи могу лако другій занатъ исте величине предузети, за коє нужный капиталъ за кратко време као наямничари накупити могу. Већъ и зато треба богати предузимательи више да добыю, што збогъ велики капитала, особите вѣштине и т. д. млого конкурента немаю.

б) одъ начина и свойства предузећа, гдѣ мѣсна и временна обстоятельства велику важность имаю. Предузећа съ великимъ ризикомъ, у бурна времена, у несигурной земльи и т. д. приносе више но сигурна. [1])

По одбитку овы трошкова, као и учинѣны издатака за употребљне землѣ, капитале и радню, остає предузимателю *чиста занатска добыть* или *правый занатскій профитъ*.

[1]) „Неварамъ се мислимъ, ако кажемъ, да одъ 100 предузећа индустріялны, установлѣны или покушаны, има іи до 20, коя се сруше, пре него што су почела радити, 50—60, коя се съ тешкомъ мукомъ држе (вегетираю) очекуюћи свою пропасть, а найвише 10, коя доспѣю до великогъ степена благостаня; и іоштъ међу овимъ ванреднимъ предузећима има іи, кои' су предузимательи доспѣвши до важности чесно свой посао одправляюћи и знатне услуге тимъ народной радиности приневши, на такове тешкости насрнули, због кои' се цѣло ньово иманѣ срушити морало. Зато нетреба о предузећима индустріялнимъ по поєдиним срећнимъ случаима судити.“ — Godard (у: Enquête commerc. de 1834.).

§ 205.

Обстоятельства, коя заслугу поєдиногъ предузимателя опредѣляваю, показую у исто време средства, коима се онъ служити мора, да знатне приходе прибави. Она су:

1) У одношеню на *нечистый приносъ*:

а) Количина производа', коє онъ намиривши своє потребе продати може — *величина проѣе*. Кодъ опредѣлѣны процента' заслуге, добытакъ є већій, што є већа проћа, поредъ осталогъ и зато, што се при якой проћи млого у трошковима производа и подвоза уштедити може. Зато се предузимательи и труде, да свою проћу помоћу разны средства' распростране, одчасти на уштрбъ свои конкурента', одчасти прибавлянѣмъ новы купаца, или изналазенѣмъ новы начина трошеня еспапа.

б) *производна цѣна*, коя се изузимаюћи монополе због конкуренціе лако повисити неможе, а на то се и предузимательи кадкадъ тешко рѣшаваю,

єръ іимъ повишена цѣна проћу ограничава. Кадъ бы се свакой цѣни одговараюћа проћа опредѣлила, знало бы се, коя ће цѣна найвећу чисту добыть принети.

2) У одношеню на *издатке:*

а) *количина* матерія', оруђа и раднѣ, коя се за производъ и подвозъ добра каквогъ треба.

б) *куповна цѣна* овы предмета. Што су евтинія ова условля продукціе, утолико више приноси занатъ при иначе равнимъ околностима. Одъ овы овдѣ означены средства', коя занатску заслугу увећаваю, нека се само съ губиткомъ купаца или конкурента' или у продукціи помажући лица' употребити могу, нека су пакъ у одношеню на цѣло народно кућенѣ корисна, а то су на срећу за свакій случай и найсигурнія.

§ 206.

Премда сви предузимательи єдногъ заната теже, да се, ако єданъ одъ ньи већу занатску добыть вуче, и други подражаванѣмъ у начину предвођеня, у употребляваню исты гореназначены средства' съ ньимъ изравнаю, то опетъ стоє савршеной равности прихода' свію предузимателя' истогъ заната многе препреке на путу. Као што то о млогимъ предузећима єдногъ рода важи, тако се исто и занати разногъ рода у приходима несаглашаваю. Толико се уобште може потврђавати, да они занати, кои равне капитале, трудъ, вѣштину, начинъ живлѣня и т. д. изискую, одъ прилике и равне приходе даю. Иначе као што є наведено, управля се већій добытакъ неки предузећа' по већой опасности, или по знатніимъ трошковима, или по тежой премѣни конкуренціе, тако да неки предузимательи дуже

време прекообичне добыти вуку, ако іимъ є проћа яка, и ако є другима прелазакъ на ньіовъ занатъ отежанъ. Распростаняванѣ проће, одъ коє погластво занатска заслуга зависи, има своє границе, коє се управляю:

1) по *вредности употребляваня* произведены добара, т. є. по нѣной ячини и по млоштву людій, кои ій као потребе осећаю;

2) по *количини* добара, коя є за намиренѣ потребе нужна, и коя є тимъ већа, што се та добра брже потроше;

3) по *величини цѣне* исты добара, — проћа се због повишеня цѣне утолико яче уманява, уколико су добра манѣ вредности;

4) по *имовномъ стању* купаца; — Свака продата количина добара поставля у станѣ оне, кои одъ изваћене суме наямницу, ренту капитала или землѣ, занатску заслугу примаю, да друга добра себи набавити могу, и тако се поєдине гране произвоћеня узаймно условляваю.

§ 207.

Занатска се заслуга пенѣ и пада, кадъ и капитална рента већа или маня быва, што више обадва приходна извора мораю се подударати. У случаю да є занатска заслуга већа одъ капиталне ренте, то ће се доста капиталиста' наћи, кои ће радо сами са своимъ капиталима што предузимати, а велика занатска добыть побудиће и друге, да капитале и за скуплю погодбу, него што є досадъ было, подъ интересъ или кирію узму, и да съ ньима раде. Ово ће ренту капиталну повисити, занатску заслугу понизити, и тако обадве приходне гране изравнати.

У противномъ случаю, кадъ є рента капитална већа одъ заслуге, премѣньиваће се тражня и понуда у обадва приходна извора дотле, докъ се годъ они опетъ неизравнаю. Зато можемо заключити, да се занатска заслуга напредкомъ народногъ благостаня у сразмѣрици съ употреблѣнимъ капиталомъ *умалява*, т. є. да предузеће манѣ проценте и капиталисти и предузимателю приноси. Ово потврѣава и искуство. Напредкомъ народногъ благостаня мѣняю се начини подѣлѣня прихода и кодъ други приходны извора:

1) *Рента одъ землѣ* увећа се яко, єръ се потребна већа количина сировы плодова скуплѣ производити мора, и тимъ се користь больи и ближе лежећи земаля увећава.

2) *Наямница се* такође пенѣ, баръ уколико є радничка рана поскупила, или зато, што су се брзимъ умложаванѣмъ капитала и радници брже умложили, или веће потребе збогъ обштегъ изображеня примили, него што бы обстоятельства землѣ дозволявала.

3) Кадъ се на ове две приходне гране већа часть одъ народногъ прихода издати мора, то остає за остале две манѣ, него што є досадъ было. Немогуће є помислити, да ће онда капиталисте и предузимательи своє производе утолико скуплѣ продавати моћи, како бы веће издатке за радню и землѣ накнадити могли. Ако се наямница збогъ якогъ умложаваня жительства неузвишава, него ако іошть пада, то ће се проценти капитала и занатске заслуге ямачно у слабой мѣри спустити.

V. ОДЛОМАКЪ.

Прегледъ народногъ прихода у цѣлости.

§ 208.

Нечистый приходъ народа каквогъ садржава у себи сва добра, коя су за време неко (за єдну годину) произвођенѣмъ у земльи или увозомъ са стране наново у иманѣ жителя' дошла. Онъ се дѣли на две главне части, одъ кои' єдна надокнађава *трошкове* набавляня у народно иманѣ ступивши добара, а друга се по одбитку овы трошкова као *чистъ народный приходъ* сматра, кои народъ на достизаванѣ свію други цѣлій употребити може. Природа чистогъ народногъ прихода увиђа се ясніе, кадъ се нѣму принадлежеће части промотре, а свашта странно одлучи. Ово сматранѣ пакъ може се односити:

1) на то, како народно иманѣ превишкомъ прихода надъ трошковима земальске продукціе или увоза са стране постае;

2) или на то, како се оно на различите класе народа подѣлило.

Потомъ имамо два пута, да чистый народный приходъ штатистично опредѣлимо, и тако бы морали, ако точна и права штатистична дата имамо, на обадва начина рачунаня къ истомъ разрѣшеню (резултату) доћи.

§ 209.

Првый начинъ рачунаня.

I.) Найпре се сабере нечистый приходъ цѣлогъ народа, т. є.

1) вредность свію новопроизведены сировина;

2) увећаня вредности, коя су се посредствомъ прерађуюће раднѣ на сировинама удѣйствовала;

3) савъ увозъ еспапа изъ странны држава.

II.) Одъ овогъ се одбію трошкови горенаведеногъ рода; као:

1) потребе ужитка свію производны радника', предузиматаля' и њіовы породица;

2) при произвођеню потрошене материѣ. Но притомъ се неодбіяю у прерађуюћой радньи употребльне преобразине, еръ смо и урађене еспапе не сасвимъ, него само уколико увећане њіове вредности износе, горе (I. 2.) у рачунъ узели.

3) овегданѣ (кваръ) стоећегъ капитала;

4) она добра, коя су ради производа или увоза у странне землѣ изишла, или се иначе за тай увозъ потрошила.

III.) Остатакъ е чистъ народный приходъ. [1])

[1]) Приходи се мораю по цѣнама, за кое трошачъ еспапе одъ трговаца купити може, рачунати, дакле се тимъ и трговини та способность, да иманѣ увећава, уступити мора, еръ она трошкове еспапа умножава. *Моро де Жоне* (Moreau de Jonnès) ставля по скуплѣнимъ датима рачунъ бруто-прихода Француске, В. Британске и Сѣв. Америке, на слѣдуюћій начинъ у франкама:

	Француска	В. Британска	Сѣв. Америка
1) производъ сировый	4678,708.000	5420,425.000	1608,000.000
2) прераѣиванѣ - - -	1213,401.000	2378,667.000	604,000.000
3) трговина - - - -	438,400.000	753,825.000	383,000.000
Сума	6330,509.000	8552,917.000	2595,000.000
Одъ тога долази на 1 главу - - - - - -	204 фр.	407 фр,	259 фр.

По *Дипен*-у долазяло є на главу у Француской 1730. год. 108 фр. — 1780. год. 169 фр. — 1830. год. 269 фр. годишнѣгъ прихода. По *Шницлер*-у долази у Француской бруто-приносъ:

одъ обдѣлаваня растѣнія - - - -	4.280,000.000 фр.
одъ скотоводства и риболова - -	825,000.000 „
одъ рудокопства - - - - - - -	100,000.000 „
одъ прераѣуюћи заната' - - - -	2.600,000.000 „
свега	7.705,000.000 фр.
по одбитку у прераѣиваню потрошены сировина одъ прилике -	705,000.000 „
остає	7.000,000.000 „

или 233 фр. на главу.

По *Пебрер-у* нечистый народный приходъ у В. Британской дѣли се овако:

землѣдѣліе - - - - - - - - - -	246,600.000 Ls
рудокопство - - - - - - - - -	21,400.000 „
риболовъ - - - - - - - - - -	3,400.000 „
уграѣуюћи занати по навед. одбитку сировина' - - - - - - - -	148,050·000 „
унутрашня трговина - - - - -	51,975.000 „
споляшня трговина и морска пловидба - - - - - - - - - -	34,398.059 „
добитци банкера' - - - - - - -	4,500.000 „
капитална рента изъ други земаля	4,500.000 „
свега	514,823.059 Ls

или 22 Ls на главу нерачунаюћя увозъ.

За сравньиванѣ бруто- и нето-прихода Француске може се по *Шаптал-у* одъ прилике ово одношенѣ узети:

	бруто-приходъ	нето-приходъ
рудокопство - -	25 мил. фр. ср.	2 мил. фр. ср.
риболовъ - - -	8,[2] „ „ „	0,[82] „ „ „
землѣдѣліе - -	1793,[2] „ „ „	508,[3] „ „ „
прерађуюћи занати - - - - -	481 „ „ „	58,[2] „ „ „
трговина, увозъ -	172 „ „ „	17 „ „ „
	2479,[4] мил. фр. ср.	594,[32] мил. фр. ср.
одношенѣ	100 ка	23,[58]

Но дата се у томе неслажу, тако опредѣляваю чистъ приходъ Француске: *Југъ* на 2455 мил., *Лавоазіе* 1200 мил. фр., *една комисія* на 1626 мил. фр. *Шапталъ* на 1344 мил. фр., *Лиленъ де Шатовіе* — на 2300 мил. фр., *Дипенъ* на 1900 мил. фр. —

§ 210.

Другій начинъ рачунања. Кадъ се чистъ приходъ свію класа' народа испыта и сабере, коє посредствомъ свогъ иманя или раднѣ дѣйствую, да се бруто-приходъ народный умножава, то мора та сума быти такође равна цѣломъ чистомъ народномъ приходу, єръ се истый непосредно на оне класе дѣли. Друге класе народа примаю свой приходъ за млоге учинѣне услуге одъ овы првы подѣлителя', зато и нетреба ньіовъ приходъ понаособъ рачунати, но само слѣдуюће:

1) чистъ приходъ радника' у матеріялной радньи и у трговини;

2) чистъ приходъ предузимателя' тій заната;

3) ренту одъ землѣ;

4) ренту одъ капитала.

Но притомъ нетреба ни нечистый приходъ свакогъ сматраня лишити, єръ є познаванѣ нѣгове величине исто тако важно:

а) почемъ се њимъ намирую потребе свію продуктивны радника';

б) почемъ само изъ одношеня чистогъ и нечистогъ народногъ прихода можемо сазнати, колико є коя продукція яка, и коя су споляшня обстоятельства за кою продукцію угодна, коя пакъ неугодна. При равномъ нечистомъ приходу оно є употребляванѣ производны извора найкорисніе, кое највећій чистъ приходъ доноси.

§ 211.

Чистъ приходъ долази найпре у руке предузимателя', господара' земаля и капитала' и (у малой суми) радника'. Онъ се употреблява:

1) на издржаванѣ господара' земаля и капиталиста', ако они то као и радници или предузимателъи међу осталимъ трошковима продукціе добыли нису, потомъ примаю одавде те класе и онай већій ужитакъ, кои по њіовогъ народа или станя обичаю примили небы. Ова се часть прихода може као приходный изворъ и оны класа' сматрати, ков услуге чине, или ков уживаћа средства подъ кирію или интересъ даю.

2) да се данакъ државный плаћа.

3) да се нови капитали уштеђаваю и умножаваю.

Изъ овогъ се види велика важность чистогъ народногъ прихода за цѣло благостанѣ државно.

Бруто- и нето-приходи народа могу у одношеню на њіову дѣобу и по томе се сматрати, у чіе руке

најпре долазе? Она дѣоба народногъ прихода, коя иманѣ производећи класа ново произведенимъ добрима умножава зове се *примарна*, а исто тако и ньомъ удѣйствованый приходъ производны радника', предузимателя', капиталиста' и господара' земаля, *примарный, првый приходъ*. Напротивъ оне класе, кое се услугама и даванѣмъ уживаћи средства' у заямъ ране, вуку *секундарный, другїй приходъ*, и дѣоба се такова *секундарна* дѣоба зове. Савъ секундарный приходъ проистиче изъ примарногъ.

ГЛАВА ТРЕЋА.

Циркулація добара.

I. ОДЛОМАКЪ.

Циркулація добара уобште.

§ 212.

Циркулація (обтечай) добара є прелазенѣ исты изъ єдногъ имања у друго. Добро свако донда обтиче или циркулира, докъ у иманѣ оногъ неступи, кои га употребљавати, трошити започне. Преобразине могу по савршеномъ преображеню наново у циркулацію ступити, а то быва и са млогимъ уживаћимъ средствима. Добра необтичу само у мѣнама, него и онда, кадъ се подъ кирію, интересъ и аренду даю, или кадъ се за нѣи услуга каква купує. Зато циркулираю по народномъ иманю:

1) новци;

2) већа частъ ново произведены и увезены добара, єръ само она добра недолазе у циркуларію, коя се одма при производу или увозу потроше;

3) землѣ и стоећи капитали, но већъ ређе, єръ су за особита мѣста и особите околности свезани;

4) уживаћа средства, коя се по некомъ уживаню опетъ изъ млоги узрока' у циркулацію пусте.

§ 213.

Обтицанѣ добара може се съ више страна сматрати:

1) Циркулација добра каквогъ онда є *жива*, кадъ се млоге количине еспапа тогъ рода траже и добро плаћаю, тако да се корисно велике количине исты добара и производити могу. *Живостъ* зависи одъ мѣсны и времены околностій производа, подвоза и проће тогъ еспапа, тако да циркулација врло *мртва* быти може, ако су трошкови производа и подвоза велики, или ако се и због други узрока' еспапъ млого или жельно некупує. Уобште є живля циркулација кодъ оногъ народа, кои се више са урађуюћомъ радньомъ и съ трговиномъ бави, но кодъ оногъ, кои се съ польскимъ радомъ занима.

2) *Краткостъ* или *дужина* циркулације каквогъ добра управляю се по мложини посредственика' међу производницима и трошачима, т. є. по брою прекупаца', крозъ чіе руке одъ производителя до трошача еспапъ проћи мора. У овомъ одношеню рѣшаваю растоянѣ мѣста производа и трошнѣ, и величина на производъ (и подвозъ) уложены капитала. Тако н. п. зелени, млеко, колачи, крпежъ и свако поправлянѣ проћу *кратку* циркулацію; єръ производителыи по већой части непосредно трошачима свой производъ продаю, напротивъ чоя, свилени еспапи, гвожће и сви производи, кои млого капитала потребую, и кои се на некимъ само мѣстима могу

съ користи производити, мораю крозъ *дугу* циркулацію проћи, єръ производитель продае свой производъ найпре трговцу укрупно, овай разашлѣ еспапъ маньимъ трговцима, кои га текъ ситничарима и посредствомъ њи трошачима продаю.

3) *Брзоћа* и *спорость* циркулације управляю се по томе, єсу ли подвозна средства тако савршена да еспапъ за найкраће време одъ производителя до трошача доспѣти може.

§ 214.

4) На пытанѣ, коя є циркулација *найполезнія* за народъ и за предузимателя, одговара се наравно она, коя произвођенѣ и трошенѣ добара у найугоднію свезу доводи, т. є. она, коя є найєвтинія. Што є живља циркулација, тимъ є за народъ и полезнія. То се исто мора признати и о брзоћи циркулације, єръ тимъ се пре уложени капитали у иманѣ предузимателя поврате. Напротивъ нје свакадъ найкраћа циркулација и найкориснія, него полезность њена зависи у томъ призреню одъ природе заната. Нити бы за купца ни за продавца корисно было поћи изъ Бѣограда у Трстъ, да купи євтиније на комадъ лимуне (н. п. за 1 гр. 2 лимуна), него купцу є болѣ, ако у Бѣограду 1 лимунъ и по грошъ плати, а продавацъ у Трсту небы лимуне по 20 или 15 пара ни давати могао, кадъ бы по єданъ по два комада продавао. Изъ овога се види да є циркулација добара у толико само корисна, у колико трошенѣ добара олакшава, а тимъ посредно и произвођенѣ подпомаже, зато нетреба циркулацiи самой по себи полезность приписивати, єръ се добра и у таковой циркулацiи налазити могу, коя на уштрбъ народа иде, и коя само онима, кои око циркулације раде, користъ приноси. Но ове циркулације нетреба се у-

обште бояти, єръ є конкуренція нетрпи, осимъ у ономъ случаю, гдѣ рђаве и погрешне наредбе владе конкуренцію притомъ ограничаваю, или непосредно добра у ушгрбной циркулаціи одржаваю.

II. ОДЛОМАКЪ.

Новци.

§ 215.

Новци су обште средство циркулаціє, коє у продаи добара сва друга добра заступа, єръ се одъ свакога, као равна вредность свію продайны добара прима. Да су новци постали на заповѣсть владе; неможемо вѣровати, єръ бы се морало предпоставити, да є влада важность ньіову, пре него што су они были, увидила, па да ім є онда народу зато препоручила. Изъ истогъ узрока нису се новци ни договоромъ людій увели, него є найприличніє то мнѣніє, да се єдно уживаће добро, коє се одъ свію радо тражило и зато уважавало, а коє поредъ тога ніє башъ нужно каково средство уживаня, као новацъ уобичаило, па се текъ доцніє после дугогъ употребляваня полезность нѣгова као средства циркулаціє упознала. На ово мнѣніє доводи насъ и то искуство, што сви народи неправе новце одъ єдне матеріє, него свакій народъ употреблява она добра као новце, коя се кодъ нѣга истина найвише и одъ свакогъ траже, но коя опетъ нестоє у великой вредности. Неки употребляваю сребро и злато, єръ свакій тежи да себе, свою фамилію, своє посуће ньима накити. Руси и Татари на кинеской граници у-

потребляваю чай мѣсто новаца, напротивъ Руси у трговини са своимъ сѣвернимъ народима ракію и коже, єръ се сви ови плодови одъ свакогъ потребую, а притомъ найвише, найважніе потребе ненамирую.

§ 216.

У почетку употребляваня новаца сматрала су се она добра, коя су се као новци примила, више као уживаћа средства, и свакій є при набавляню тій новаца више на вредность уживаћу за нѣга или за другога, коме ій онъ уступити мисли, мотріо. Ово є наравно яче было кодъ оны новаца, кои су непосредно уживани веће потребе намиривали. Доцніе пакъ, почемъ су се новци толико умложили, да ій люди нису могли безъ економногъ уштрба све и уживати, примили су они више природу правы новаца. Ово се кодъ оны новаца пре морало примѣтити, кои непосредно уживани яке потребе ненамирую, као металнй, кожни и папирни новци. Кодъ новаца се уобште особито примѣћава:

1) Да су они онда найкорисніи, кадъ се издаду, єръ є башъ то издаванѣ ньіово трошенѣ, зато су они єднако у циркулаціи, и никадъ се на непосредно намиренѣ човечіи потреба' необраћаю. Матерія новаца може се и друкчіе уживати, али новци не. Тимъ се разликую они одъ *еспапа;* [1])

2) Да се у продаи при приманю новаца непази толико на новце, колико на ньіову цѣну спрамъ други еспапа', єръ се они само зато набавляю, да се опетъ издаду, и да се тимъ друга добра за ньи купе;

3) Да се редко после уведеногъ употребляваня новаца еспапи за еспапе у промѣну даю, него да се свакадъ при промѣни два еспапа два по-

сла учинити мораю; т. є. єданъ се еспапъ за новце прода, па се за исте новце другій еспапъ купи;

4) Да се у количинама новаца цѣна добара мѣри. По томе су новци право *мѣрило цѣне*, по чему се и величина свакогъ иманя упознати и изразити може.

[1]) Еспапе купую трошачи зато, да ін разнимъ начиномъ уживаю, новце пакъ само зато набавляю, да ін издаду. Што трговацъ еспапе купує, а неужива ін, ніе опетъ никакво изузеће овогъ правила, єръ су еспапи трговцу производне готовине, као годъ землѣдѣлцу сѣме и расадъ или чизмару кожа. Исто то важи и за оне случае, кадъ мы металне новце купуемо ради претапляня, єръ тимъ купованѣмъ новаца купуемо само металъ (новчаный), ков заиста чинили небы, кадъ бы се истый металъ другимъ путемъ євтиніе набавити могао. Што се жене златнимъ и сребрнимъ новцима ките, опетъ ніе уживанѣ новаца но метала', а што оне драгоцѣне метале башъ у виду новаца уживаю, узрокъ є тай, што кодъ таковогъ народа други скупоцѣны добара за намиренѣ тогъ луксуса нема, ков се и тимъ искуствомъ потврѣава, да народъ по већемъ развитку естетичногъ вкуса, одъ таковы ношня' на оне луксусе преће, кои истина велике трошкове изискую, но кои никако у очи непадаю (бриліянтне игле, минѣуше и цвѣтове).

§ 217.

Народи су разна добра као новце употребляювали, но метали, особито драгоцѣни метали, кои се садъ найвише употребляваю, найспособніи су за ту цѣль, због слѣдующи ньіовы свойства:

1) Метални новци су тврди и постояни, немогу се покварити или изломити, непропадаю одъ уплива природногъ н. п. рће, ватре и т. д.

2) Кадъ су метали чисти, то су іимъ и саставне части єднаке, тако да є єдна ока чистогъ злата свакадъ другой оки чистогъ злата равна.

3) Новчани метали лепо изгледаю и редки су, зато се често непосредно уживаю и обште уважаваю, као: накитъ, посуђе, и т. д.

4) Доста су скупи и у цѣни постояни, зато представля у продаи мала количина метала' велику количину еспапа'.

5) Метали новчани се лако топе, тако да се одъ ньи комади разне величине и вида правити могу. Найвише се праве новци одъ злата, сребра и бакара,[1]) и добре новчане системе теже свакадъ на то, да се већа количина євтинієгъ новчаногъ метала у єдной єдиници скуплѣгъ метала садржи, н. п. 20 кр. у єдномъ цванцику, 14 цв. у 1 дукату; 20 суа у єдной франки, 20 и 40 фр. у єдномъ луидору. Осимъ обичны новаца' у форми пльоснаты котурића, употребляваю се особито у великой трговини и у саобраћаю са страннимъ државама тако названи *слитци* (Barren, lingots), т. є. дугуляти цилиндрасти комади сребра и злата, кои су съ обадве стране печатани, и кои се по тежини своіой цѣне. У земляма, кое папирны новаца немаю, циркулираю млого *увіютци* новаца, тако да єданъ *увіютакъ* одъ 50 у єдну артію завієны и запечаћены форинта толико руку' преће, безъ да се отвори. Увіютци се зато упобребляваю, єръ трудъ брояня уштеђаваю, а слитци одчасти изъ истогъ узрока, одчасти пакъ зато, єръ се у странной земльи наши новци само утолико цѣне, колико чистогъ метала садржаваю, због чега бы наши трговци млого губили, кадъ бы странцима дугове нашимъ новцима исплаћивали.

[1]) Русія є ковала новце и одъ платине (белогъ злата), но одскора є опетъ одъ тога одустала. Кинеска има чугалны новаца.

§ 218.

На пытанѣ колико треба кои народъ новаца, можемо уобште само толико казати, да се количина новаца управля по количини мѣна'. У интересу свакогъ поєдиногъ є, да новце кодъ себе недржи, него да іи пусти нека циркулираю, зато ће већина новаца свагда у непосредной циркулаціи быти. Како су дакле новци само за одржаванѣ циркулаціє опредѣлѣни, то ће се наравно и ньіова количина управляти по живости и брзоћи циркулаціє. Съ друге стране зависи количина новаца у каквой земльи и одъ тога, колико добара циркулираю безъ помоћи новаца, и како стои цѣна новаца спрама цѣнама други еспапа'. Зато ће онай народъ више новаца за одржанѣ циркулаціє исте количине добара потребовати, кодъ кога є циркулація спора, єръ се издата еданпутъ сума новаца неповраћа тако брзо натрагъ, да бы се опетъ наново издати могла, — или кодъ кога су новци скупльи, или кодъ кога се ређе такове исплате догађаю, гдѣ се новци непотребую, но гдѣ се еспапи за еспапе, или на кредитъ даю. Коє ће одъ овы условля у земльи каквой дѣйствовати, зависи одъ економногъ развитка народа, зато се показую у свакой земльи више противуборећи се узрока, и потребна количина новаца управля ће се по найячемъ узроку. Тако ће потребовати Енглеска на исту површину землѣ (н. п. 1 □ м.) више новаца него Србія, єръ є богатія, єръ више добара и услуга циркулираю, као и зато, што су новци кодъ нѣ євтиніи. Напротивъ зато ће іой манѣ новаца нужно быти, што є циркулація млого бржа, єръ се посредствомъ гвоздены и сувы путо-

ва, добро уређенимъ шпедиторствомъ, кредитомъ и т. д. преносъ олакшава, као и зато, што се многе исплате чине кредитомъ, кои се у опредѣљно време изравна (компензира), што се еспапи за еспапе у крупной трговини даю, и што еспапъ толико господара промѣни, безъ да се и една пара изда; н. п. еспапъ лежи на ћумруку или на другомъ стоваришту, па се цѣла готовина продае, безъ да се еспапъ съ мѣста креће, и тако проће онъ крозъ више руку', а послѣдньій купацъ остане управо првомъ продавцу куповну цѣну, осталимъ продавцима пакъ само добитке дужанъ. Изъ овогъ сматраня слѣдує, да свакій народъ са свакомъ и найвећомъ и найманьомъ количиномъ новаца задоволянъ быти може; што више увиђамо и то (противъ доказивања меркантилиста), да є онай народъ богатіи, кои манѣ новаца (на исту количину циркулираюћи добара) потребує. А кадъ бы какву државу сасвимъ оддвоєну (изолирану) помислили, то бы у њой заиста свака количина новаца савршено добро циркулацію одржавати могла, почемъ бы свакадъ еспапи поскупили, како манѣ новаца има, напротивъ бы они оєвтиняли, како се новци умноже, т. є. поредъ скупы новаца су євтини еспапи, а поредъ євтины новаца скупи су еспапи, и то наравно само у одношеню новаца на еспапе, иначе се цѣне еспапа готово равнимъ начиномъ увећаваю и умножаваю. Државе пакъ подъ садашњимъ околностима немогу са свакомъ количиномъ новаца свою циркулацію одржати, єръ страшна конкуренція тежи свакадъ, да се равно одношенѣ цѣне новаца и еспапа по цѣломъ тргуюћемъ свѣту одржи.

§ 219.

Количина новаца, коя преко године у народу циркулира, могла бы се одъ прилике дознати. Кадъ

бы се циркулація поєдиногъ новца (т. є. колико є руку' прошао) са сумомъ циркулираюћи новаца умложила, то бы производъ одъ ове две умложене количине добывенъ означіо управо цѣне новцима исплаћены и у циркулаціи бывши еспапа' и услуга'; зато бы и количина новаца была равна износителю, кои постає, кадъ се све догодивше се цѣне на суму циркулаціє поєдиногъ новца раздѣле. Колико ће се пакъ поєдиный новацъ изъ руке у руку дати, зависи одъ економногъ развитка народа. Велика населѣность, разноветность производны заната' и услуга', олакшана продая разнимъ уређеньима државнимъ увећаваю циркулацію добара, а посредно и новаца. Зато ће у таковой земльи због наведены узрока новци брже циркулирати. Не само брзоћа циркулаціє, но уобште нѣно найугодніє станѣ зависи млого одъ количине новаца, или болѣ одъ количине у новцима изражене цѣне. Ова у новцима изражена цѣна є одношенѣ цѣне новчаногъ метала (или курса папира) къ цѣнама свію еспапа'. Величина цѣне метала зависи одъ величине металне готовине (понуде) и одъ величине металне потребе (тражнѣ). Да ли се башъ цѣна новаца премѣнила, а не цѣне еспапа', зна се по томе, како стоє новчане цѣне еспапа у другимъ земляма, и цѣне новаца у нашой земльи спрамъ свію други еспапа' и услуга'. Ако се премѣна цѣне и у страннимъ земляма догодила, и ако су сви еспапи и услуге у нашой земльи спрамъ новаца поскупили или оєвтиняли, то морамо свакадъ заключити, да су башъ новци оєвтиняли или поскупили, т. є. да се противна премѣна съ цѣномъ новаца догодила, а да су цѣне еспапа' међусобно непремѣнѣне остале. Редко се пакъ могу новци дуже време на високой или ниской цѣни у єдной земльи одржати, єръ странна конкуренція сувишакъ извезе, и тимъ цѣне повиси, или

недостатакъ попуни, и тимъ цѣне понизи. Поредъ тога се у унутрашньости наше и странны земаля евтино сребро и злато претапа за посуђе и накитъ, а скупо се продае, те се одъ нѣга опетъ новци праве.

§ 220.

Премда после свакогъ умноженя новаца, цѣне свію еспапа скоче, и тимъ се премѣна цѣне новаца непримѣти, то е оно у почетку за радиность народну сваколко корисно, єръ:

1) Ново набављѣни новци доћу сви на пазаръ, да сви еспапи и све услуге поскупе, и тако вуку они продавци, чіи еспапи пре поскупе, веће користи.

2) Млоги трошкови продаваца неумножаваю се тако брзо, као што се приходи ньови због умножены новаца увећаю, зато добываю опетъ продавци.

Тако быва по умноженю новаца, т. е. по повишеню новчане цѣне еспапа занатска добыть већа, напротивъ е то за капиталисте, господаре земаля, раднике, државне служитељ и уобште за оне грађане, кои своє приходе увећати немогу, веома несносно. Предузимательи се тимъ напредкомъ побуде, те тай већій добытакъ опетъ у произвођенѣ уложе, па се тако и капитали умноже. Но овай добытакъ непроистиче изъ народногъ, произвођеня него само изъ неправилне дѣобе иманя, т. е. предузимательи се на рачунъ други класа обогаћаваю, с'тога се повишенѣ новчане цѣне еспапа неможе желити. Но уобште се овы рђавы слѣдства' умноженя новаца нетреба млого бояти, єръ се оно слабо кодъ поєдины предмета на дуже време одржати може, почемъ наскоро конкуренція и цѣне други предмета' продае повиси.

§ 221.

Кадъ се напротивъ у земльи каквой количина новаца умали, то примѣћавамо противна слѣдства оному, коя смо кодъ умложеня новаца видили. Новци поскупе, т. є. цѣне новчане свію еспапа' падаю мало помало, обшта євтиноћа наши еспапа' побуђує странне, да еспапе одъ насъ за ньіове (ньима євтине а нама скупе) новце купую, те тако увозомъ новаца ньіове цѣне спадну, кое се іошть и тимъ помогне, што се сво посуђе и накитъ одъ сребра и злата у новце претвори. Ово ће дотле траяти, докъ се цѣна новаца у нашой земльи са своіомъ свѣтскомъ цѣномъ неизравна. Собственый интересъ ће поєдиногъ гонити, да ово изравньиванѣ цѣне тимъ живосніе подпомогне; зато се нетреба ниєдномъ народу бояти, да ће дуже време безъ доволъне количине новаца остати, осимъ онда, кадъ нѣгова земля небы неке производе тако євтино производила, да іи странни народи (за новце) куповати, и у свою землю носити могу. Но ово тако рѣаво станѣ неће се никадъ дочекати, єръ свакій иоле напреданъ народъ производи нека добра, у чему нієданъ странъ народъ съ ньимъ конкурирати неможе. У прво време по умалѣню новаца показую се противна дѣйства, коя смо кодъ умложеня новаца примѣтили, т. є. еспапи падаю у цѣни (у одношеню на новце) и предузимателъи губе, єръ млога добра, коя се као сировина или помоћна матерія у ньіовомъ занату употребляваю, тако брзо у цѣни непадну као ньіовъ производъ. За предузимателя є и то убитачно, што издатци за државне терете, капиталну ренту, аренду земаля, а и за наямницу по већой части исти остану, премда нѣговъ занатъ манѣ садъ приноси но пре. Напротивъ добыяю капиталисте, господари земаля, радници и државни служителъи.

Утолико є опетъ за народъ добро, што и ове неправилности у народномъ кућеню дуго траяти немогу.

§ 222.

По разнимъ рачунима може се заключити, да се количина новаца у Европи по одкрићу Америке одъ прилике 10 пута умножила. Цћна метала неможе пакъ зато 10 пута нижа быти, него само одъ прилике 3 пута, єръ є и количина еспапа', кои се за новце купую и у циркулаціи налазе, трократно нарасла. Да се добра умножила нису, цћна бы новчаны метала' на свакій начинъ и ниже пала, єръ небы онда съ умноженћмъ понуде тражня новаца расла. Подъ тимъ околностима бы они рудници, кои тако євтино металъ небы могли производити, радити престали, коє бы цћну метала по времену опетъ постепено подизало. Но кадъ помислимо, да є циркулація добара садъ бржа но у среднћмъ и старомъ вћку, и да у Европи поредъ металны новаца садъ млого кредитны папира', а нарочито папирны новаца циркулира, то морамо заключити, да су се добра іошъ више умножила, єръ небы ова брзо циркулираюћа средства мћна' (новци) имала у продаи доста равны вредностій, коє она представляю. Потреба новаца односи се на количину њіове цћне, а не на количину метала или брой металны комада'; зато ће онай народъ подъ иначе равнимъ околностима манћ метала' потребовати, кои више новаца одъ скуплћгъ метала скованы има. Цћна пакъ поєдины родова новчаны метала' зависи одъ већи или маньи трошкова набавляня. Сребро се євтиніє и у већой количини производи, с'тога є цћна нћгова нижа. У старо и среднћ време важило є злато 10—12 пута више но сребро, одъ одкрића Америке овамо доціе 14 — 15 пута. Због якогъ производа злата у Бразиліи у 18. столћћу, пала є цћна злата о-

петъ на 13 — 14, а доцніе, почемъ су ти рудници манѣ приносили, попела се опетъ на 15 — 16, као што и садъ стои. Манѣ премѣне односне међусобне цѣне сребра и злата слабо се и примѣћаваю, а често се тако брзо догађаю, да се у рачунъ ни узети немогу. [1])

[1]) Штатистична дата о овомъ предмету можемо овако прегледати:

I. *Производѣнѣ метала.*

1) У *Европи* и *Сибиріи*. По Вилфосу производила є Европа око год. 1810. 5300 колонски марка злата = 1,670.041 фр., и 215.000 м. сребра = 4,300.000 фр. (т. є. 1 м. злата = 67 # цес. или 315,[1] фр. (?), а 1 м. сребра = 20 фр. сребра). Сибирія по Шторху: 3901,[8] м. злата и 87.425,[2] м. сребра; т. є. у Европи и Сибиріи заєдно 4 ½ мил. піястра (1 піястра = 2 фр. 3 кр. близу). — Одъ тогъ времена се производъ метала у Европи увећао.

Злата є *Русія* по новіимъ вѣстима у ср. руку уз. годишнѣ производила:

одъ 1819.—28.	год. - - - - - - - - -	11.970 мк.
„ 1829.—38.	„ - - - - - - - - -	29.037 „
„ 1839.—42.	„ - - - - - - - - -	47.985 „
„ 1843.—46.	„ - - - - - - - - -	90.336 „

Аустрія годишнѣ у средню руку:

по Бехеру одъ 1830.—34. - - -	6.158 к. мк.
по Шпрингеру 1833.—37. - - -	6.619 „ „
по Чернигу 1842. - - - - - -	7.455 „ „
Француска по Шницлеру - - -	530 „ „
Піємонтеска по Карстену - - -	500 „ „

Уобште се мисли, да су дата изъ Русіе претерана, и да се по свой прилици на 30.000 мк. ставити могу.

Сребра пакъ производи:

Русія (1833.—43.)	81.000	к. мк.
Аустрія (1842.)	114.800	„ „
Саксонска	66.000	„ „
Харцъ (планине 1831.—38.)	52.000	„ „
Норвешка (1830.—34.)	30.000	„ „
Пруска (1844.)	23.715	„ „
Насавска	6.000	„ „
Француска	6.600	„ „
Баденска	2.500	„ „
друге државе	6.000	„ „
свега	390.000	к. мк.
Са *Шпаньолскомъ* (33.000) и *Енглескомъ*	60.000	„ „
свега	450.000	к. мк.

т. є. свега сребра и злата око 25,000.000 фр. ср. Поредъ тога производи *Русія* 8.750 мк. платине (1 мк. по 72 фр. 40 кр. или 1 драмъ злата = 4 1/3 др. платине).

2) Производъ сребра и злата у *Борнеу*, *Суматри* и другимъ *острвима Архипела*, у *Кини*, *Јапану*, *турской Азіи* износи 1,400.000 Ls. Али слабо што одъ тога долази у Европу.

3) У *Америки* су *сѣверне саюжене државе* одъ свои' текъ 1824. год. почевши рудника' год. 1830. вукле 466.000 долара *злата*, а 1832. год. већъ 678.000 дол., 1834. год. 898.000 дол., но 1836. само 467.000. Изъ прећашньи *шпаньолски* притяжанія' доносило се злата и сребра годишнѣ (одъ 1800.—09. год. у сред. руку) 43 1/2 мил. піястра. Само *Мехико* давало є 23 мил. піястра. Рудници су по већой части по ослобођеню яко пали због ратова и немира'. По Якобу приносили су они годишнѣ (1810.—29.) само 18.302.000 піястра, а съ *Бразиліомъ* само 19,280.000 піястра.

Ковница у Мехику израђивала є годишнѣ одъ 1800.—09. год. 22,627.000 п., а 1809. и 26,000.000 п., напротивъ доцніе 1810.—19. само іоштъ 12 мил. а 1820.—29. само 10 мил., но 1841. опетъ 2 мил. піястра злата и 16 мил. п. сребра. Богати рудници Гванаксуато приносили су годишнѣ 1801.—09. 5,305.795 п., а 1818.—20. само 1,061.133 п. У новіе време се производъ опетъ поправіо, тако да Америка до 36,000.000 піястра (т. є. 42.000 мк. злата, а 3,000.000 мк. сребра) производи, одъ кое суме у Европу до 25 мил. піястра' долази. По извѣстію одъ 1. Мая 1851. год. био є извозъ злата калифорнійскогъ у прва 4 мѣсеца ове године 15,637.540 дол., коє се по већой части у сѣверну Америку и нешто у Енглеску одвезло, но цѣна злата зато опетъ се премѣнила ніе, премда є по томъ рачуну годишньій наращтай готовине злата преко 120 мил. фр. ср.

4) Изъ овы дата' слѣдуе, да су у Европи око год. 1809. производъ и привозъ драгоцѣногъ метала были најманѣ 48 мил. піястра; у средню руку одъ 1810.—1829. 24 ½ мил. п., т. є. 1810.—14. 33 мил., 1816.—21. 26 мил., 1822.—27. 21 мил. піястра', у новіе пакъ време преко 37 мил. п.

II.) Одъ произведеногъ и привезеногъ метала треба одбити, што у другу часть свѣта оде, што се претопи у посуђе, и што се погуби и пропадне. Око год. 1800., доказую неки, да є годишнѣ 25—26 мил. піястра' изъ Европе у источну Азію одлазило; год. 1810.—15. манѣ, око 2 ½ мил.; 1815.—22. опетъ яче, око 19 мил. Доцніе се овай одливъ опетъ умаліо, нарочито зато, што Кина опіюмъ мѣсто новаца прима. Тако Якобъ наводи годишнѣ одъ 1810.—30. преко 9 ½ мил., и то одъ 1815.—20. на 13,713.000 п. У најновіе време є овай извозъ готово сасвимъ престао. Кадъ се напротивъ рачуна, што се метала преради и погуби, то можемо суму 18 мил. піястра одъ суме у-

мложаваня одбити. Већъ на новцима се годишнѣ губи 0,$^{2}/_{0}$ или по Якобу 0,$^{235}/_{0}$, коє износи на циркулираюћу готовину новаца (око 4000 мил. фр.) самогъ губитка близу 9 мил. фр. годишнѣ. У посуће претапа се наново по Макулоху 17 ½ мил. піястра', а по Небеніусу у найновіє време око 14 мил. піястра'.

III.) Кадъ узмемо цѣо періодъ одъ 1815.—20. год., то можемо ставити:

производъ и привозъ метала	368 мил.	піястра
прераћено, овегдано и т. д. 315 мил.	507 „	„
одливъ у Азію - - - - 192 мил.		
дакле умалѣна готовина у	139 мил.	піястра,

или 8$^{0}/_{0}$. У новіє време годишньій є превишакъ одъ 18 мил. п. (36 мил. умложаванѣ, а 18 мил. умаляванѣ), кои є онай недостатакъ (дефицитъ, 140 мил.) за 8 год. попуніо. По Небеніусу и Якобу было є у Европи новаца металны:

пре 1492. год. око 168—173 мил.	піястра	Якобъ
око 1600. „ „ 624 „	„	
„ 1700. „ „ 1425 „	„	
„ 1809. „ „ 1824 „	„	
„ 1815. „ „ 1750 „	„	(Небеніусъ)
„ 1829. „ „ 1504 „	„	(Якобъ)
„ 1840. „ „ 1715 „	„	(Небеніусъ)

IV.) Треба у овимъ рачунима узети іоштъ у призренѣ, да су се папирни новци уманьили, и то у В. Британской, Аустріи и Русіи на 264 мил. піястра. Године 1815. циркулирало є у Европи коє папирны, коє металны новаца на 2.200 мил. піястра, а год. 1830. умалила се та сума найманѣ у 400 мил. піястра или у 19$^{0}/_{0}$, а кадъ се у рачунъ іоштъ узму велики одливи

новаца у левантійской трговини, као и то, што млоги Европци своє капитале сад по Америки занимаю и т. д., то се мора помислити, да се новчана готовина и у 22—25 % уманьила. Око године 1845. было є папирны новаца преко 760 мил. фр. ср., а после 1848. и преко 1000 мил. фр.

III. ОДЛОМАКЪ.

Кредитъ.

§ 223.

Кредитъ є уобште повѣренѣ, коє неко лице одъ другогъ придобыє, да своє обвезанѣ текъ после некогъ времена на уговореный начинъ испуни. Кредитъ се зато оснива на повѣреню и сигурности, да ће се дугъ намирити, коє зависи одчасти одъ *моралне волѣ* дужника, а одчасти одъ нѣгове *матеріялне способности* — имовногъ станя. Зато є кредитъ у оной држави већій, гдѣ су добре нрави више распространѣне, и гдѣ судейска правица повѣрителя више одъ преваре осигурава. Кодъ оногъ є народа напротивъ слабъ кредитъ, гдѣ изображенѣ ніє у млоге класе народа допрло, гдѣ правительство земальско ніє яко, и гдѣ су судови у рђавомъ станю. Кредитъ є зато полезанъ за народно кућенѣ, што млога добра циркулираю, безъ да се њима равна продайна вредность (у новцима) у циркуляції налазити мора. Зато се више добара посредствомъ кредита съ маньимъ трошкомъ производити могу, и зато се нека добра само помоћу кредита производе. За приватногъ заступа онъ мѣсто капита-

ла, єръ производитель набави сва нужна средства за произвођенѣ у заямъ, и накнади то почемъ добра произведе и прода. Кредитъ, кои се страннима дає, или ако се на папирне новце односи, заступа капитале и у народно-економномъ смислу. Млого покретно иманѣ небы се могло безъ кредита на производъ обратити, єръ нѣговъ правый господаръ ніє у производењу вѣштъ, а производитель нема толико имања, да бы та за производъ потребна добра купити могао. По томе проистиче користъ и за господара производногъ имања, што одъ свои добара приходъ вуħи може, и за народъ, што се неки мртви капитали производно употребе. Што є већій кредитъ кодъ каквогъ народа, тимъ се и манѣ новаца за одржаванѣ циркулаціе употребити мора. Због досада наведеногъ, као и зато, што се врло малый дѣо кредитираны добара непроизводно употреблява т. є. ужива, увиђа се, да є великій кредитъ не само знакъ народногъ богатства, него и врло снажанъ томе узрокъ.

§ 224.

Кредитъ се у земльи каквой одржава посредствомъ млоги државны и приватны уређења и заведења, а та су:

I. Ђиро-банка.

Ђиро- или *депозитна* или *преписна банка* є трговачко заведенѣ, гдѣ се суме металны новаца одъ више саучасника оставе, да се чуваю, коима се потомъ ньіова међусобна потраживаня мѣсто правимъ избраянѣмъ новаца само преписиванѣмъ (дуга и потраживаня) у рачунскимъ кньигама банке одъ єдногъ на другогъ намирую. Свакомъ се учаснику нѣговъ улогъ у кньизи са credit т. є. потражує означи, а ако пакъ има коме неку суму да плати,

то наложи онъ банки, да му ту суму у нѣгову рубрику са d e b e t т. є. дугує стави, а исту суму, нѣговомъ повѣрителю у c r e d i t да запише. Користъ цѣлогъ овогъ заведеня лежи у томе, што се немораю суме изъ истине брояти, чимъ се одчасти време уштеди, а одчасти се избѣгну подвозни трошкови и опасность, да ће новци на путу гдѣ пропасти. Новци ѣиробанке леже непокретно, зато се неквире, и зато по времену већу цѣну имаю но остали циркулираюћи новци. Но користъ ѣиробанке примѣтна є у великой трговной вароши, и то само за обитателѣ оногъ мѣста и найближе околине. Ако є ѣиробанка добро уређена, то мораю:

1) Уложене суме свакадъ у готову лежати, т. є. управительи банке несмею съ уложенимъ новцима шпекулирати, иначе убія іой се кредитъ, єръ учасници нису сигурни, да є ньіовъ credit раванъ готовомъ новцу.

2) Да свакій учасникъ свой улогъ извадити може кадъ оће, єръ му є улогъ нѣговъ раванъ готовомъ новцу.

3) ѣиробанка треба да има своє особите новце, коиˊ ће єдиница равна быти некой тежини драгоцѣногъ метала у опредѣлѣной чистоћи. Тимъ су новци банке одъ сваке премѣне циркулираюћи новаца независни, єръ мирно леже и некваре се. Зато често новци банке стоє болѣ (скуплѣ) но други новци, и кадъ се за друге новце равногъ имена (талиръ банке за талиръ обичный или к у р а н т ъ) даю, онда се добыя на ньима іоштъ некій д о д а т а к ъ — а ц і о.

[1]) Садъ су се све бывше ѣиробанке укинуле, или у банке другогъ рода претворяле, до єдине хамбуршке, коя іоштъ постои. Хамбургъ рачуна по талиру банко

= 2 фр. 10,^{4} кр., и по марки банко ($^1/_3$ тал.) одъ 176 аса, = 43,^{3} кр. Пре су быле ђиробанке іоштъ у Млѣтцима, Амстердаму, Нирнбергу, Ротердаму, Берлину и т. д.

§ 225.

II. Асиняціе и мѣнице.

Асиняціе су писма, у коима єдно лице другоме налаже, да на нѣговъ рачунъ трећемъ лицу неку суму новаца исплати. *Мѣнице* су особитый родъ асиняція, коє се обично на другомъ мѣсту плаћаю (т. є. не у оной вароши), у особитой прописаной форми саставлѣне, и особитимъ правима и дужностима снабдѣвене. [1]) Асиняціе а особито мѣнице могу се због строги мѣничны закона' и добры мѣничны судова лако мѣсто новаца употребити, ако є повѣритель сигуранъ, да ће се обвезанѣ испунити. Найглавнія користъ мѣница' є по томе та, што се велике суме мѣсто правимъ шиљанѣмъ новаца само писанѣмъ изъ єдногъ мѣста у друго преносити могу. Готови новци, кои бы за време шиљяня неупотреблѣни лежали, могу међутимъ циркулирати, и тако се производно употребити. Тимъ се избѣгаваю трошкови и опасности подвоза, єръ се мѣница у писму као незнатный листићъ євтино носи, а ако и пропадне, може се одъ дужника друга мѣница добавити, коя прву подпуно заступа. Зато често трговци у дальна мѣста или у опасно време по две, три мѣнице пошлю. Да бы пакъ мѣнице мѣсто новаца заступити могле, служе за то строги мѣнични закони и особити кратки, брзо радећи мѣнични судови.

[1]) За изяшнѣнѣ овогъ предмета ставлямо формуларъ єдне мѣнице овдѣ:

Бѣоградъ *10. Јануара.* 1851. Фор. *1000 у сребру.*

Осамъ дана по виђеню платите за ову мою *прву* мѣницу по налогу Гдра *Петра Іовића* суму

ЄДНУ ИЛЯДУ ФОРИНТІЙ У СРЕБРУ.

Вредность самь *у готову* приміо. Ставите ми є на рачунъ *по извѣстію.*

Господару *Стев. Јанковићъ.*

Марку Живковићу,

У Шабцу.

С. Я., кой є новце (вредность) приміо, и мѣницу издао, зове се *трасантъ*; П. І., кои є новце платіо и мѣницу приміо, зове се *ремитентъ;* М. Ж., кои ће суму исплатити, зове се *трасатъ*. Но ніе нужно, да башъ П. І. одъ М. Ж. новце прими, него онъ може мѣницу другомъ продати, н. п. Василію Т., а В. Т. може є опетъ продати трећемъ, н. п. Благою Д., кои ће текъ кодъ М. Ж. мѣницу наплатити. Овако се мѣница може іошъ крозъ више руку уступати (цедирати). Продая мѣнице мора се писмено острагу на леђима (in dosso) мѣнице означити, н. п.

„За мене Гдру Василію Т., или по нѣговомъ налогу. Вредность самь приміо.

Петаръ Іовићъ“

А В. Т., може є другомъ уступити:

„ *За мене по налогу Гдра Благоя Д., валуту* [вредность] *приміо.*

Василіе Т.“

Преносити мѣницу зове се *индосирати*, и онай є *индосантъ*, кои є уступа, а *индосатъ* коме се уступа:

В. Т. є индосатъ, а П. І. индосантъ, а после є В. Т. индосантъ, а Б. Д. индосатъ, а сва се ова лица одъ првогъ индосанта до послѣднѣгъ индосата зову *ђиранти*, єръ мѣница крозъ њіове руке ђирира, т. є. у наокругъ иде. Кои мѣницу трасату донесе, да за ню новце прими, зове се у томъ призреню *презентантъ* (показатель), єръ мѣницу *презентира* (покаже), а трасатъ се онда зове *акцептантъ* (примацъ), єръ мѣницу *акцептира* (прима). Но акцептантъ (М. Ж.) може мѣницу и да неприми због разны узрока, и онда презентантъ *протестира;* а ако є прими, то подпише „*примлѣно* (акцептирано)“ и одъ тогъ доба є онъ дужникъ. Ако є мѣница протестирана, то се презентантъ обраги на ма когъ индосанта или и на трасанта, кои му мораю поредъ 1000 фр. све трошкове и интересе платити. По некимъ законима мора презентантъ после акцептираня неколико дана на исплаћенѣ (салдиранѣ) чекати, ков се време зове *дани решпекта* или *почека*. — Самъ садржай мѣнице мора быти: у првомъ реду мора се означити гдѣ се, и кадъ се мѣница издала, као и съ цифрама сума колико и у коіой се монети (кадкадъ и курсъ) плаћа. Другій редъ садржава време, кадъ ће се мѣница платити, а то може быти: одма *при виђеню*, єданъ, два, три дана, неделѣ или мѣсеца *по виђеню*, или се каже *датумъ* или какавъ *светацъ* „о петровудне, 13. Октовра; или како є *обичай* у оной вароши, и онда се стави a uso (по обичаю). *Прва* мѣница каже се зато, єръ се може *друга* и *трећа* (prima, secunda, tertia) издавати, а кадкадъ се издає само *єдна* (sola). Рѣчь *мѣница* мора баръ єданпутъ у мѣници се споменути. Сума новаца означи се по другій путъ словима. Потомъ каже се, да є равна вредность примлѣна и то или „*у новцима*,“ или „*у еспапу*“ или „*у промѣну*“ т. є. мѣница за мѣницу. Трасантъ налаже напослѣдку акцептанту, да исту суму на нѣговъ рачунъ међутимъ запише, и то о-

нако као што га є онъ истомъ или пређашньомъ поштомъ *извѣстіо,* а то онда быва, ако є сума повећа; на мале се суме извѣстіє (авизъ) нешилѣ. Авизъ се обично овако пише:

„Гдру М. Ж. у Ш.

Бѣоградъ 10. Януара 1851.

Я самъ подъ данашньимъ по налогу Гдра П. І. суму одъ 1000 фр. ср. трасирао, да осамъ дана по виђеню платите. Надаюћи се да ћете добровольно ову трату примити, умолявамъ васъ, ставите ми валуту у рачунъ.

С. Я.“

Съ десне стране подпише се трасантъ, а съ леве се напише адресъ акцептанта. Ове се мѣнице зову трасиране, напротивъ су *собствене* (или *суве)* мѣнице оне, коє трговацъ на себе самогъ издає, тако да є онъ и трасатъ. Собствене мѣнице су управо облигаціє, коє подъ мѣничне законе спадаю, па зато се простимъ облигаціяма предпоставляю. На собственимъ мѣницама подпише издатель одма, да є мѣница акцептирана. Обширніє у науци о трговини.

§ 226.

Колико су мѣнице иначе корисне, опетъ немогу' мѣсто новаца заступити, єръ често и лако нециркулираю, и више се као други еспапи купую, него да се ньима еспапи исплаћую. Ово є збогъ слѣдуюћегъ:

1) Кои ніє трговацъ, неприма мѣнице никако, єръ неразуме съ ньима руковати, а кои бы нешто и разумѣвао, клони се тога, єръ се бои строгогъ мѣничногъ права. И сами трговци непримаю мѣнице, ако єдно или више у мѣници записаны лица' као добре платце непознаю.

2) Неугодность є велика кодъ мѣница, што се писмено одъ єдногъ лица на друго преносе.

3) Пре него што терминъ мѣнице истече, неможе се често купацъ добаръ наћи, а по истеку времена нико є радо неприма, єръ интересе неноси, и єръ люди подозрѣваю, да ніе дужна кућа у стаю платити.

4) Поредъ свію овы незгода' неприносе мѣнице (као друге облигаціе) никаквогъ интереса, него се само одъ првы купаца евтиніе, а одъ слѣдуюћи утолико скуплѣ купую, уколико интереси износе.[1]) Овай се добытакъ зове *дисконто,* а то купованѣ и продаванѣ (тргованѣ) мѣница' означава се рѣчима *дисконтирати* или *сконтирати.*

[1]) Цѣна ће мѣнице одъ 1000 фр. маня быти, ако се наплаћуе после 3 мѣсеца, но онда, кадъ бы после 1 мѣсеца или 1 недѣлѣ се презентирати и акцептирати могла, єръ у првомъ случаю одбія индосатъ интересе за три мѣсеца (1000 фр. 5 % за 3 мѣс. 12 ½ фр.), у послѣднѣмъ само за єданъ мѣсецъ (4 фр. 10 кр.), или за єдну недѣлю (1 фр. 2½ кр.). У првомъ ће се случаю мѣница моћи продати за 987 ½ фр., у послѣднѣмъ пакъ resp. за 995 фр. 50 кр. или за 998 фр. и 57 ½ кр. Наравно куповна цѣна неће ни толика быти, єръ се мораю и трошкови урачунати. Но цѣна мѣница', коя се као и кодъ свію кредитны папира' *курсъ, течай* зове, независи само одъ интереса' и трошкова него и одъ конкуренціе т. е. одъ величине понуде и тражнѣ. Ако н. п. Шабацъ Бѣограду има 50.000 фр. у уречено време да дає, а напротивъ 10.000 фр. одъ Бѣограда да прима, то ће курсъ мѣница бѣоградски у Шабцу (ако се тай дугъ посредствомъ мѣница баръ по већой части исплатити оће) великій быти, напротивъ шабачки мѣница' у Бѣограду малый.

Кадъ две тргуюће вароши толико еспапа єдна одъ друге прима, колико єдна другой дає, то се узаймни дугови посредствомъ еспапа' намирую, и мѣнице обадве вароши стаиће узаймно на равномъ курсу al pari. У горе наведеномъ примѣру стоє бѣоградске мѣнице *надъ пари*, шабачке *подъ пари*. Трговацъ купи радо мѣницу, и кадъ надъ пари стои, єръ га опетъ то євтиніє стає, но кадъ бы готове новце у Бѣоградъ слао.

§ 227.

III.) Склапанѣ рачуна.

Кадъ два трговца преко цѣле године у трговномъ саобраћаю стоє, онда задужуе єданъ другогъ, безъ да се дугови шиљанѣмъ готовы новаца исплаћую. По свршетку године склопе се сви рачуни, и тако се често нађе, да єданъ само малу суму више дугуе, но што примати има, коя се онда заиста и исплати *(компензира)*. Одъ веће є ово користи у великимъ трговнимъ варошима, гдѣ велике суме као дугъ циркулираю, и гдѣ млого њи' непосредно и посредствомъ други трговаца у свези стоє. На таковимъ се мѣстима чешће рачуни склапаю. Сви се на єдно мѣсто скупе, прегледаю рачуне, одбіяю преко другогъ, трећегъ и десетогъ дужника свой дугъ, и напослѣдку приме само неки за коначно изравнѣнѣ малу суму новаца. Ово є истина врло корисно, али є за народъ ограничене ползе, што се трговци (или баръ њіови касири, рачуноводительи) лично скупити мораю, и што то само у великимъ варошима быти може. Ово рачунанѣ зове се *сконтиранѣ* т. є. узаймно одбіянѣ дуга и потраживаня.

IV.) Банкерске куће.

Млоги люди требаю, да имъ се нека сума готовы новаца за свакій случай у приправности нађе.

Тимъ начиномъ бы велике суме непроизводно у народу лежале, зато є добро, ако се таковимъ людима прилика отвори, да своє новце кодъ каквогъ банкера на оставу дати могу, кои ће имъ у свако доба потребну суму издавати. Банкеръ неће улоге свію у готовини држати, него само неку часть, а остало ће на шпекулиранѣ обратити, тако да ће уложительима и неке интересе плаћати моћи. По томе є банкеръ посредникъ међу производительима т. є. онима, кои капитале потребую, и међу капиталистама.

§ 228.

V.) Кредитни папири.

Писмено сачинѣне обвезе, коє дугъ какавъ у новцима изражаваю, и коє се у продаи као добра у некой вредности и цѣни уважаваю, зову се *кредитни папири.* Кредитни папири или су *папирни новци*, т. є. такова писменна обвезаня, коя металне новце заступаю, и коя као метални новци циркулираю, или су тако названи *ефекти*, кои као и еспапи врло мѣняюћу се цѣну имаю, и кои се зато обично као и други еспапи пазаре. Ефекти приносе интересе или другу какву добыть (дивиденду), и означаваю неко опредѣлѣно лице као єдиногъ повѣрителя, а поредъ тога немогу се на другогъ когъ пренети безъ писменогъ уступка или шта више често ни безъ потврђеня и одобреня одъ стране каквогъ државногъ надлежательства. Напротивъ, папирни новци гласе на држателя, на *показателя*, (au porteur), т. є. свакій постає повѣритель, у кога се рукама папирный новацъ налази, и свакій є другій дужникъ, єръ папирне новце прима (или примити мора) по обичну цѣну, како му се поднесу. Папирни се новци преносе на друго лице безъ икаковы формалитета, и то тако лако, да су

у свему, ако дужникъ у добромъ кредиту стои, металнимъ новцима равни, єръ поредъ осталогъ неприносе држателю никакове добытке. У одношеню на дужника су кредитни папири *државни* или *приватни*, т. є. поєдины приватны лица' и друштва'. Што се ньіовогъ циркулираня тиче, разликую се они (особито папирни новци) као *слободно* или съ *принудомъ* циркулираюћи. Правительства даю право папирнимъ новцима, да іи є свакій принуђенъ примити умѣсто металны новаца само онда, кадъ папирни новци слободно циркулирати немогу, т. є. кадъ правительство или приватна друштва, коя папирне новце издаю, толико кредита кодъ народа неуживаю, да свакій радо ньіове папирне новце као и металне прима. Често се принуда употреблява, кадъ се папирни новци уводе, єръ народъ непознаюћи іи ніє склонѣнъ, да іи прими. Ово є по већой части излишно осимъ у случаю, ако є правительство принуђено млоге папирне новце на єданпутъ да изда; иначе примаю іи трговци, кои се у той ствари разуму, одма и радо, а по времену може правительство и врло млого папирны новаца издати, како се народъ на ньи навикне. При увођеню найболѣ є крупне папире (одъ 1000 до 500 фр.), а доцніє све ситніє и ситніє (одъ 10—5 фр.), издавати.

§ 229.

Папирни се новци издаю одъ друштва' приватны лица', коя фондъ єданъ посредствомъ опредѣлѣны улога осную, а одъ власти цѣлогъ предузећа зато *акціе (учасніце)* добыю, на коє при добромъ станю друштва неке добытке *дивиденде (дѣонице)* примаю, коє се као интереси посредствомъ улога' саставлѣногъ капитала и предузимательскогъ труда друштва сматрати могу. Но поредъ тога може друштво

іошть млого већу суму на своє шпекулаціе обратити, ако неку количину папирны новаца *(банкнота)* уиме цѣлогъ друштва изда. У банкнотама обвезує се друштво, да свакомъ, кои банкноту какву притяжава, ону суму металны новаца дугує, коя є на банкноти означена, и уредно друштво испунява ово своє обвезанѣ свакадъ точно и савѣсно. Ако друштво н. п. двапутъ већу суму у банкнотама изда, но што у готову уложены металны новаца има, то ће оно іошъ двапутъ више моћи коєшта съ користи предузимати, него што бы са самимъ металнимъ новцима чинити могло. Папирни новци су *(банкноте* или *асинати)*, ако друштво подпуный кредитъ ужива, свакимъ металнимъ новцима равни, єръ іи свакій радо прима, кои є увѣренъ и сигуранъ, да ће іи у свако доба кодъ банке за металне новце или кодъ другогъ приватногъ лица или кодъ државе за еспапъ или услугу какву у промѣну дати моћи. Докле се годъ овай кредитъ банке држи, донда може банка врло малу суму металны новаца у каси за промѣньиванѣ држати, єръ ће іой редко кои тога ради долазити, почемъ банкноте осимъ наведеногъ и то корисно свойство имаю, што су велике суме на єдномъ комадићу артіе означене тако, да іи є лако брояти, носити и у друга мѣста у писму слати. Друштво набави помоћу ньи' себи капитала съ малимъ трошкомъ, а съ добыткомъ исплаћуе одчасти трошкове банке (управляюћій одборъ, зданіе, огрѣвъ и т. д.) а одчасти припадаюће свакой акціи *дивиденде.* Ове дивиденде (дѣонице) су онда веће, кадъ друштво више чистогъ прихода има, и зато ће се у то време акціе одъ свакогъ радо куповати, и то утолико скуплѣ, уколико су добытци већи, у противномъ случаю, т. є. ако друштво штетує, манѣ су дивиденде, па зато су и акціе євтиніе. [1])

[1]) Н. п. друштво є уложило 1,000.000 фр., а издало є банкнота' за 2,000.000 фр. Акція' има 10.000, свака акція гласи на 100 фр. улога. Банка ради съ 2,500.000 фр. єръ 500.000 фр. у готову леже свакадъ у каси. Ако друштво оне године добыє съ одбиткомъ свію трошкова начисто 60.000 фр., то ће цѣна сваке акціе остати на 100 фр., єръ су обични интереси равни тадашньой дивиденди, т. е. 6%. Али ако банка добыє 80.000 фр., то ће свакой акціи припасти 8 фр., кое є у 2% надъ обичнимъ интересима землѣ, зато ће цѣна сваке акціе скочити на $133\frac{1}{3}$ фр., да бы се интересни проценти изравнали, єръ 133 фр. 20 кр. по 6% приносе управо 8 фр. Акціе бы исто тако на 62 фр. 40 кр. пале, кадъ бы добытакъ банке 40.000 фр. быо. Не само права премѣна дивиденде, но и сама слутня, самъ гласъ, да ће се дивиденда премѣнити, премѣне цѣну акціе, кое тако брзо быва, да акціонари вѣшто тргујући съ акціяма млого притомъ добыти могу. И цѣна се акція' *курсъ* (течай) зове.

§ 230.

Одъ течая акція' може се иначе на станѣ банке заключити. Што више акціе стоє надъ пари, то стои уобште и банка болѣ. Ако є банка у добромъ станю, то ће се нѣне ноте онако цѣнити као и металні новци, но утолико ће оне манѣ одъ металны новаца важити, уколико се више надежда држателя' нѣны нота' потресла, да ће банка моћи своє ноте за металнѐ новце измѣнити. Ако уобште папирни новци исподъ пари падну, онда постану они еспапъ, и дуго ће се ньіова цѣна спрамъ металны новаца мѣняти. Но често се догађа, да се течай нота' опетъ на свою означену прећашню (т. н. номиналну) вредностъ попне, т. є. да банка свой прећашньій кредитъ подпуно поврати. Кадкадъ пакъ

неможе банка у томъ да успѣ, него се течай нота', стоећи млого ниже одъ номиналне вредности, само помало навише или наниже миче, н. п. између 78 и 82. У томъ случаю изясни се одъ државе опуномоћена банка, да она одсадъ своє ноте у 20 одъ сто ниже прима него што номинална вредность управо показує, и онда *фалира (банкротира)* банка у 20 одъ сто. По већой части ніє сама банка овомъ фалименту крива, но држава, коя се сувише кодъ банке задужила. Држава се задужи кодъ банке утолико више, уколико іой є већа потреба новаца, н. п. да утишава унутрашнѣ немире, или да води ратове. Уколико є маня вѣроватность, да ће се држава банки одужити моћи, утолико се яче потресе кредитъ банке. Дугъ банке постане државный дугъ, зато се банкноте у свимъ државама могу одчасти као државный дугъ сматрати. Ако є иначе државный дугъ великій, или болѣ рећи, ако є иначе држава као рђавъ дужникъ позната, то ће кредитъ банке клонути, ако и малу суму држави узайми, а камо ли онда, кадъ држава банку приволи, да іой толико нота' позайми, колико за одржаванѣ цѣле циркулаціє добара потребно буде. Изъ овогъ се види, да папирни новци непадаю зато, што сву потребу новаца намирую, него зато, што се повѣренѣ къ ньіовомъ издателю, да ће ім доцніє одкупити моћи, нарушило. Но и онда могу папирни новци у цѣни пасти, ако ім више у земльи има, но што ім циркулація добара потребує.

§ 231.

Капиталъ банке може разне величине быти, то зависи одъ величине землѣ или више одъ круга дѣланя банке, и одъ живости циркулаціє. Нота' пакъ може она толико издати, колико да се ½ или ⅔ и

више пазара у земљи посредствомъ нота' исплаћую, т. є. ½ или ⅔ цѣле потребне количине новаца у оной земљи. У самой каси нетреба банка више металны новаца у приправности да држи, но ⅓ или ¼ свію издаты папира. Но и ово правило ніе стално, єръ се у време веће тражнѣ металны новаца банка съ више металны новаца снабдѣти мора, да бы поднете іой папире измѣњивати могла. У рђава времена опуномоћи се банка, да немора све поднете іой папире за готове новце измѣњивати, него само неку часть или башъ никако. Но у томъ случаю падну банкноте у своіой цѣни, єръ се повѣренѣ спрамъ издателя, да ће баръ доцніе своє ноте за готове новце покупити моћи, изгуби. Но може се лако догодити, да се повѣренѣ у овомъ случаю непоруши, и онда остану ноте на своіой цѣни, но ово є већъ због тога ређе, што владе онда банку опуномоћаваю на тако названу *рестрикцію* (ограниченѣ) банке (т. є. да банка немора своє ноте за новце мѣняти), кадъ се сувише банкнота' издало, тако да ноте у цѣни спрамъ други новаца и еспапа падну, и да свакій воли скуплѣ металне новце за своє папире узети. Незгоде, коє се изъ овогъ за народно кућенѣ пораћаю, немогу насъ на то навести, да банкноте као рђаву појаву у народномъ кућеню осудимо, него морамо заєдно съ некимъ држављанима потврђавати, да су „метални новци слѣдство дѣобе раднѣ, а папирни новци развіеногъ кредита“ безъ кога се заиста нашъ данашньій економный животъ ни помислити неможе. Ако папирне новце због овы незгода као неспособно средство циркулаціе одбацимо, то морамо и сваке металне новце одбацити, єръ и ньи краткоумне и ненародне владе могу кварити (т. є. лакше — съ већимъ монетажомъ ковати), и тако іи у цѣни ньіовой понизити. Неки осуђую папирне новце као

неспособно средство циркулаціе и зато, што се свакадъ онолика сума металны новаца изъ землѣ уклонити мора, колико є папира уведено, и што тако народъ єдно стално добро изгуби, на мѣсто кога му се папири даду, или какавъ мало важанъ еспапъ са стране довезе. Но мы башъ и у томе налазимо полезность папира, што се нека часть (металны) новаца корисно употребити може, т. є. или да се за њи са стране капитали или уживаћа средства увезу, али што се мѣсто скупоцѣны неугодны металны новаца други євтини и угодніи новци уведу. [1])

[1]) Неке државе немаю никако папирны новаца, друге су пакъ тимъ препунѣне. Найжешћа борба између партиа за или противъ папирны новаца была є у *С. Америки*, гдѣ се текъ после великогъ страданя до правогъ — среднѣгъ пута доћи могло. Године 1848.—50. є *Аустрія* яко своє папирне новце умложила, по єдномъ извѣстію на 360 мил. фр. ср., одъ коє суме $^1/_3$ у државнимъ папирима (коє 10 фр. на главу чини), но ямачно више, єръ се дознало, да є банка тайно старе изъ курса изишавше *шайне* противъ свои' штатута' умложавала. По званичномъ извѣстію пакъ было є при концу Фебр. 1851. год. 157,080.135 фр., одъ коє є суме 51,531.502 фр. у каси банке лежало, а 105,548.633 фр. циркулирало. *Пруска* є имала 1850. год. 82 мил. фр. папирны новаца или 5,^{5} фр. ср. на главу; *Баварска* 6,^{75} мил. фр. ср. или 1,^{5} фр. ср., на главу. *Турска* има одъ неки година' такође папирны новаца, кои су се само за одржаванѣ трговине у Цариграду издали (у суми одъ 300 мил. гроша').

§ 232.

Количина у земльи циркулираюћи новаца за сваку є землю потребомъ новаца и странномъ кон-

куренціомъ ограничена. Како се (по §. 218.) већа потреба новаца у земльи каквой покаже, то се или новци мораю умложити, или ће поскупити, но ово послѣднѣ быва редко и слабо, єръ се брзо новци (са стране донѣти или у земльи направлѣни) умноже, и тимъ опетъ на обичну цѣну падну. Исто тако умали се количина новаца (почемъ оєвтиня), како се потреба новаца умали. У горе наведеномъ случаю може правительство посрѣдствомъ своєъ кредита мѣсто правы новаца недостаюћу количину папирнимъ новцима замѣнити, и онда нити ће нужно быти кованѣмъ металны новаца у земльи нити довлаченѣмъ са стране увећану потребу новаца намиривати. Правительства неиздаю папирне новце изъ овогъ народно-економногъ, но поглавито изъ своєъ приватно-економногъ (финансіялногъ) призрења. Новци се онда по већой части издаю, кадъ ніє већа потреба новаца у народу, но кадъ правительство новаца потребує, а неможе съ друге стране тако лако да іи добави. Владе умноже потомъ количину новаца преко народне потребе, зато ће новци одма оєвтиняти, и наскоро се опетъ умалити морати. Умалити се, као што рекосмо, могу новци двояко, или да се у земльи у сребро и злато претопе, и артіє спале, или да се у странну државу извезу. Текъ издате банкноте опетъ кѫпити и спаљивати, неће ямачно ніедна држава чинити. Металне новце за своє папирне куповане или иначе примљне претапати, была бы рђава шпекулація, єръ се монетажъ (добытакъ у кованю) губи, а поредъ тога и трошкови претапаня неисплаћую. Уобште ніє влади ни могуће, да излишне металне новце покупи, него се пре ова сума у оближнѣ странне државе изліє. Да ће пре метални новци но папирни у странне землѣ изићи, разуме се по тому, што наша влада кодъ странны грађана оногъ повѣ-

реня (кредита) нема, као кодъ свои поданика'. Тако ће после свакогъ умложаваня папирны новаца, ако се потреба новаца умложила ніе, слѣдовати одливъ толике суме металны новаца у странне землѣ. Овдѣ примѣћавамо іошъ слѣдуюће. У унутрашньости землѣ свакадъ ће односно више папира но метала циркулирати, єръ у пограничнимъ предѣлима, кои у трговной свези съ оближньимъ држава стоє, свакадъ су више метални новци потребни. Исто тако држаће се по границама странны држава више наши папирны новаца но у унутрашньости тій земаля.

§ 233.

Ако економно станѣ владе и подпуный кредитъ кодъ народа заслужує, опетъ зато неће га у некимъ случаима заиста моћи изъ разны узрока' и уживати. Кодъ странаца и кодъ оны трговны мѣста', коя су яко одъ наше границе удалѣна, слабіе ће наше банкноте и уобште кредитни папири наше владе и наши граћана циркулирати, єръ се ови новци (и ефекти) на кредиту т. є. могућности и вольи, да ће се обвезанѣ точно испунити, осниваю, а кредитъ се умалява, пошто се дознаванѣ свагдашнѣгъ имовногъ станя дужника отежава. Зато ће у страннимъ држава само они трговци наше папире примати, кои у непрестаной кореспонденціи са обитателима наше землѣ стоє, коє уобште онда тимъ више важи, кадъ є економно станѣ наше землѣ поремећено, кадъ папири п о д ъ п а р и падну. Овимъ трговцима су крупни папири (одъ 50, 100 и одъ више форинта') потребни, єръ они съ нашомъ земльомъ укрупно тргую. У нашой земльи уживаће влада (и приватни) подпуный кредитъ пре кодъ изображене и богате (интелигентне) класе народа, зато ће се спочетка само онолико папира издати

моћи, колико є за међусобный саобраћай ове богате класе потребно; изъ тогъ узрока ће се онда и за унутрашню продаю маня количина и то крупны папира' издати моћи. Сама полезность папира' изискує, да се крупни папири издаю, єръ се кодъ *њи* само броянѣ, преносъ и подвозъ примѣтно олакшаваю. После некогъ времена сазреће и осталый народъ за папирне новце, зато ће онда влада моћи и ситніе папире издавати. Изъ овогъ се види, да ніе могуће влади млого папира' издавати, ако онакове папире неиздає, кои маню суму новаца (10, 5, 1 фр.) изражаваю, и да се тимъ више папира' у држави одржати могу, што су папири ситніи. Подъ садашньимъ околностима рђаво є оно станѣ државе, кадъ папирни новци цѣлу количину потребны новаца заступаю, т. є. кадъ ни толико метала у држави нема, колико є за найситнію продаю потребно. У томъ случаю изгуби правительство и свой кредитъ, и нѣгови папири стоє свакадъ манѣ или више подъ пари. Онда є државный кредитъ тако слабъ и осетльивъ (чувствителанъ), да свако могуће предузеће правительства одма и кредитъ наруши. [1])

[1]) У наполеоново време пао є државный кредитъ Аустріе тако, да су асиняти (тако названый шайнъ или Wiener-Währung) 7. Марта 1815. год. на 272 стояли, т. є. 272 фр. у шайну или асинятима = 100 фр. у сребру. 8. Марта чуло се у Бечу бѣгство Наполеона съ Елбе, зато су асиняти на 297 пали, а 8. Мая стаяли су на 398. Бывше банкноте аустрійске быле су тако пале, да ін є правительство покупити морало, али не за металъ него за оне асиняте, и то тако, да су 5 фр. у банкнотама равни были 1 фр. у асинятима. По горе наведеномъ пали су асиняти на 398, зато су банкноте старе стаяле на 1990!! Асиняти или шайнъ

подигао се доцніе на 250 (т. е. $2\frac{1}{2}$ шайна = 1 фр. сребра), па тако и садъ стоє. Пре издаваня папирны новаца было є у Аустріи свега новаца 250 — 300 мил. фр. Год. 1815. пакъ 650 мил. у папиру, коє по теча ю 350 чини подпуны 185 мил., зато є онда, ако є потреба пређашня остала, іошъ 65—115 мил. фр. метала у земльи циркулирало.

§ 234.

Млоги су предлагали, да се мѣсто металны новаца друго неко євтиніе добро н. п. папиръ као єдино средство мѣна' узме. Ово є могуће у усамлѣной и оддвоєной држави, иначе пакъ свакадъ циркулира поредъ папира и млого металны новаца. Да ће у случаю, ако є наша држава папирне новце издала, саобраћай нашъ са страннимъ трговцима престати, коє-бы найопасніе было у време нужде, нетреба се бояти ни онда, кадъ наши папири подъ пари стоє, а камо ли кадъ су металнимъ новцима у цѣни равни. Народи мѣняю опетъ управо (непосредно) добра за добра, и кадъ посредствомъ металны новаца тргую; зато ће се у наведеномъ случаю одржавати продая посредствомъ наши папира' и странны новаца. Еспапъ, кои се на удалѣнимъ піяцама купує, мора ће се за металне новце или за еспапе набавити, а метални новци ће за нашу државу быти еспапи оне вредности, кою она добра, коя набавити желимо н. п. барутъ, рана и т. д., за насъ имаю. Издаванѣмъ папира умножи се уобште новчана готовина, зато ће се она иста слѣдства примѣтити, коя се после умноженя металны новаца виђаю. Еспапи поскупе и неки предузимательи добыяю, а напротивъ рентари, служительи — губе. Често се догађа, да се тимъ матеріялна заслуга свакогъ уманьи, т. є. да народъ у такова врамена осиромаши, и да манѣ ужива и троши. Некимъ пре-

дузимательима запти се проћа, радници се слабіе плаћаю, зато млоги еспапи и осетиняю, т. є. непоскупе уонолико, уколико бы се по премћни течая папирны новаца судити могло. Странни продавци тогъ еспапа добыяю найвише, почемъ и еспапе евтиніе купую, и на сконту добыяю, єръ исте еспапе у своіой земльи по обичну прећашню цћну за металъ продаю.

§ 235.

Млога добра или рћава слћдства банкнота' зависе одъ околностій, зато є особито нужно, да се управляюћій одборъ банке састои изъ поштены, разумны и вћшты людій. Кредитъ банке, [1]) као найглавніе условлћ доброгъ нћногъ станя, зависи одъ тога, како банка што на већій или маньій ризикъ са своимъ банкнотама предузима. У употребляваню свои' капитала' є банка дакле врло ограничена. Зато она или дисконтира мћнице одъ поузданы людій, или дає своє ноте у заямъ на сигурна мћста. Къ овимъ сигурнимъ мћстима рачунаю се и правительства, коя често своимъ назадкомъ кредитъ и благостанћ банке упропасте. Због ове свезе съ правительствомъ банка є двояке природе. Као велико заведенћ, коє срећу великогъ броя граћана' у своіой руци има, подпада подъ полицайно-економно надгледанћ владе, а као надлежательство, коє новце у цћлой држави важеће издає, и коє правительство задужуе, стои у споразумлћню съ попечительствомъ финансіе, као врћовнимъ надлежательствомъ државногъ дуга. Зато мора банка у опредћлћно време како правительству тако и свћту (публикуму) точна извћстія о свему, што ради и како стои, давати.

[1]) Къ исторіи банке: Банке постое у Петрограду, Амстердаму, Копенхагену, Лисабону, Бриселу,

Минхену, Цириху и у млогимъ другимъ варошима. Найглавніе су: енглеска, француска и аустрійска банка, коє ћемо подробніе сматрати.

Енглеска банка (bank of England) у Лондону установлѣна год. 1694. Она се занима 1) дисконтиранѣмъ мѣница', 2) тргуе са сребромъ и златомъ (сарафство), 3) плаћа за правительствене и приватне поднете іой сигурне рачуне преко цѣле године и изравна се съ ньима (компензиранѣмъ и сконтиранѣмъ) на концу године (т. є. плаћа на conto corrente), — одъ године 1823. узаймлюе на хипотеке; — 4) набавля новце за правительство и исплаћуе друге државне рачуне, узаймлюе правительству на рачунъ данка, кои ће се покупити, и добыя зато одъ правительства у замѣну асиняте државне благайнице (exchequer-bills) на коє интересе вуче. — Банка є одма у почетку влади суму одъ 1,200.000 Ls узаймила по 8 %, а правительсто дало іой є зато привилегій на 13 год., да ніедна друга велика банка у Енглеской поредъ нѣ постояти несме. При обновляваню привилегія доцніе узела є влада 14,686.800 Ls. одъ банке подъ интересъ. Ова є сумэ право иманѣ акціонара' (bank-stock). Дивиденда износила є 1830. и 1831. год. 11½ %, 1790. — 1805. пакъ 7 %, 1807.—1823. попела се на 10 %, а 1824. пала є опетъ на 8%. Упочетку су найниже ноте быле одъ 20 Ls, одъ 1759. год. 10 Ls, 1793. издавале су се ноте одъ 5 Ls, а 1797. и одъ 2 и 1 Ls, но закономъ 1826. год. забранѣно є више ове ноте издавати. Год. 1797. дозволѣно є банки, да своє ноте немора за готове новце мѣняти (рестрикція банке), и ово право важило є 24 године. Тимъ се кредитъ банке потресао, али опетъ ніе тако нарушенъ быо као по другимъ државама, єръ є банка знала мудро овай привилегій употребити. Осимъ оны 14 мил. Ls сме банка само толико нота' іошъ издати, ко-

лико метала (у новцима или у сировини) у готовини има. Тако циркулираю садъ око 20 мил. Ls нота'. Банка има у Енглеской као подложна своя надлежательства 13 филіяла (branch-banks). Осимъ ове има іошъ млого маньи банкій у В. Британской.

Француска банка (banque de France) основана є год. 1800. са 30.000 акція по 1000 fr. (30 мил. fr. капитала), но 1803. умложиле су се акціе на 67.000 (кап. 67 мил. fr.). Банка издае ноте слѣдуюћимъ путемъ: дисконтира мѣнице, исплаћуе текуће рачуне (comptes courans, conto corrente) но само до оне суме, колико є кои кодъ нѣ кредитиранъ, дає у заямъ на заложено сребро или злато, или држави за асиняте благайнице (bons royaux) и чини држави иначе веће услуге н. п. прекива старе новце у нове. Найманѣ ноте быле су до 1808. год. одъ 500 fr., одъ тогъ времена издаю филіяли ноте и одъ 250 fr., а год. 1847. добыла є и главна каса исто право. Француска има іошъ млого више банкій.

Аустрія. Бечка банка (die Wiener-Stadtbank) основана є 1762. год., и држала се до конца 18. столѣћа у добромъ станю. Год. 1797. добыла є право рестрикціе, и почела є своє ноте, коима є правительству у нужди морала помоћи, тако умложавати, да су исте у почетку овогъ столѣћа яко пасти морале. Ратови одъ године 1809. упропастили су є сасвимъ, и у Јануару 1811. год. быо є течай нота' 1300 подъ пари (т. є. 13 фр. пап. за 1 фр. у сребру). Издато є нота' было за 1060 мил. фр. Уредбомъ одъ 20. Фебр. 1811. год. промѣниле су се ове банкноте за друге државне папирне новце т. н. *Шайнъ* (Einlösungsscheine, Wiener-Währung, Scheine) у томъ одношеню цѣне, да су 100 фр. шайна равни были 500 фр. у банкнотама. Но и ови шайни стаяли су ниже одъ металны новаца, о-

собито за време рата одъ 1813—1815. године (види §. 233. пр. 1,). — Садашня *аустрійска народна банка* (östreichische Nazional-Bank) установлѣна є год. 1816. на акціе съ привилегіомъ на 25 година. Год. 1841. продуженъ є привилегій опетъ на 25 година. Улогъ за єдну акцію састои се изъ 100 фр. у металу и 1000 фр. у шайну. Капиталъ се даe правительству у заямъ по $2^1/_2$ %. Брой акція' є было 50,621, а найниже ноте издале су се одъ 5 фр.; одъ 1848. год. было є нота' одъ 2 фр. 1 фр., 30 кр., 10 кр., и 6 кр., и течай іимъ є падао већъ до близу 70%. Ова банка има свои 12 филіяла у главнимъ мѣстима разны аустрійски провинція'. Шайни стари су по већой части одъ банке покуплѣни и одъ државе спалѣни. Занимањ банке є исто, као што смо и кодъ прећашньи видили. Банкомъ управляю 12 директора' и 1 одъ цара именованъ предсѣдатель и два правительствена комисара. Законодавна власть су 100 найвећи акціонара. Банка стои подъ надзиранѣмъ попечительства финансіе.

КЊИГА ТРЕЋА.

ТРОШЕНЋ ИМАНЯ.

ГЛАВА ПРВА.

Трошенѣ уобште.

§ 236.

Трошенѣмъ добара се плодъ произвођеня уништи, но изъ тога несме се заключити, да є свако трошенѣ већъ економно зло, кога се клонити треба. Произвођенѣмъ постаю стварна добра, уживанѣмъ, трошенѣмъ тій добара пакъ служи се непосредно душевнимъ и друштвенимъ добрима. Сва се добра зато производе, да се потроше, т. є. да се посредно или непосредно, пре или доцніе уживаю. Наравно може и трошенѣ добара безъ користи бити, ако више произвођенѣ и народно иманѣ разрушава, но што стваранѣмъ виши добара накнађава. Свака є предметна трошня (консумація), ако полза потрошеномъ добру равна отудъ непроистече, губитакъ за народъ. Онда се пакъ свако трошенѣ полезнимъ може назвати, ако користь, кою намъ трошенѣ добра каквогъ приноси, баръ толико ва-

жи, колико вредность потрошеногъ добра, и ако се та користъ съ могуће найманьимъ потрошкомъ остварила. Добра се економно троше, кадъ се употребляваю, и онда є трошенѣ опредѣлѣно: 1) да непосредно човечіє цѣли подпомаже, т. є. да душевна и друштвена добра у човеку производи; или 2) да трошенѣмъ єдны добара друга добра производи н. п. трошенѣмъ блата и камена, да се зидъ произведе, — у овомъ се случаю трошенѣ зове *производно трошенѣ* (продуктивна консумація); или напослѣдку 3) да обадва задатка уєданпутъ испунява, као што то быва кодъ наямнице и занатске заслуге. — У првомъ су случаю добра уживаће готовине, и то се трошенѣ зове *непроизводно трошенѣ*, у другомъ и трећемъ пакъ капитали. Производно трошенѣ ніє ништа друго но произвођенѣ добара, и сматранѣ нѣно є сматранѣ о произвођеню добара, само съ особитимъ призренѣмъ на она добра, коя ће се при произвођеню потрошити. Производно се троши пакъ само онда, ако су новопроизведена добра веће вредности но она при производу потрошена. Ово се упознає кодъ производителя за своє потребе производећегъ и кодъ цѣлогъ народа по вредности употребляваня, кодъ оны пакъ, кои ради продає добра производе, по цѣнама произведены и притомъ потрошены добара.

§ 237.

Свакій є човекъ трошачъ (консументъ) у обштемъ и правомъ смислу ове рѣчи, но у ужемъ значеню противуставляю се трошачи производительима. Тако су у одношеню на некій особитый родъ добара н. п. чою, платно, жито и т. д. само они съ производомъ нѣговимъ занимаюћи се радници и предузимателѣи производителѣи, остали

чланови народа су пакъ трошачи. А у одношеню на сва добра у народу оне су класе народа производителъи, коѣ су као радници и предузимателъи у матеріялной радньи и у производнимъ гранама трговине и личны услуга' заняте, друге су све класе трошачи, као млоги служителъи, некуѣеѣи господари земаля и капитала (кои своѣ приходне изворе подъ интересъ, кирію и аренду даю), и они кои ништа економногъ нераде, као стари люди, дѣца, болесници, крадлъивци и т. д. Колико ѣе пакъ коя класа народа трошити моѣи, то зависи одъ нѣны прихода', зато:

1) Радници у производной радньи заняти, толико ѣе само трошити, колико онай за ньiову наямницу опредѣлѣный дѣо чистогъ народногъ прихода износи.

2) Предузимателъи ѣе онолико уживати моѣи, колико ньiова занатска добытъ чини.

3) Господари земаля ограничаваю се у уживаню рентомъ своѣ землѣ.

4) Капиталисте су двоякогъ рода: господари правы народны капитала' живе одъ своѣ капиталне ренте, кою су у примарной дѣоби народны прихода' добыли; напротивъ ако се рента одъ приватноекономны капитала', т. ѣ. одъ уживаѣи средства' вуче, то ѣе капиталисте онолико моѣи уживати, колико су ньiови дужници одъ свои' прихода' за уживанѣ ньiовы капитала' опредѣлили;

5) Служителъи, кои кодъ приватны лица' служе, троше найвише толико, колико тіи приватни люди, кои у примарной дѣоби народногъ чистогъ

прихода участвую, на личне услуге издавати могу; државни служитељи могу ову мѣру прећи, ако правитељство прекомѣрне и штетне данке одъ грађана изнуђава.

6) Трошенѣ дѣце, просяка', болесника' крадљиваца и т. д. зависи такође одъ чистогъ прихода производны класа', и они се само тимъ одъ служителя' разликую, што ништа полезногъ и економногъ нераде.

ГЛАВА ДРУГА.

Одношенѣ трошења къ произвођењу.

§ 238.

Кадъ бы народъ манѣ добара производіо, но што потроши, то бы се готовине уживаћи средства' и капитала' єднако умалявале, и тако бы се и народно благостанѣ срушило. У противномъ случаю, кадъ бы трошенѣ слабіє одъ произвођења было, то бы се проћа еспапа' ограничила, капитали и радници бы безъ заниманя остали, и предузимательи бы губили, — и тогъ се еспапа небы више толико производило. Зато є равновѣсіє међу трошенѣмъ и произвођенѣмъ добара основъ народногъ благостаня. При свемъ томъ може произвођенѣ утолико яче одъ трошења быти, уколико народъ при истомъ трошеню више за уживанѣ и за стоєћій капиталъ употребити може; но ово умложаванѣ є врло ограничено. Новопроизведена се добра по већой части продаю. Сва за продаю опредѣлѣна добра означаваю *понуду*. *Тражня* зависи одъ потреба' и одъ конкретногъ уважаваня понуђены еспапа', а у исто време и одъ способности, да се коє добро купити може, т. є. одъ количине цѣне, коя се при продаваню свію продайны добара узети може. Кадъ се некій родъ производа' сувише у нашемъ иманю налази, то може нека часть овы производа' непродата о-

стати, тимъ се онда ослаблява способность предузимателя и други у томъ произвођеню участвующи лица', да могу друге еспапе купити. Ако єданъ родъ еспапа' добру прођу свою изгуби, то непролазе добро ни други еспапи, и онда се кодъ радника', производителя' и други учасника' у производу тогъ еспапа умале не само приходи него и трошенѣ. Ніе могуће помислити, да се одъ свію добара у исто време више производи, него што се потроши. Люди ће онолико уживати, колико іимъ приходи ньіови дозволяваю, а приходи зависе одъ свакогодишнѣгъ произвођеня. Пре є могуће, да се одъ єдногъ рода еспапа неке године више произведе, него што бы се потрошило: 1) кадъ се на велику прођу шпекулирало, а прођа се утолико неувећа; 2) кадъ су жетве богате; 3) кадъ се трошенѣ некогъ еспапа напрасно ограничи, (н. п. ладно пролеће и єсень ограниче трошенѣ накуплѣногъ леда). Ако се одъ неки добара више производи, но што се потребує, то се почну предузећа горе исплаћивати, и радници, предузимательи, капитали прећу на друга корисна предузећа, и тако се тимъ равновѣсіе међу произвођенѣмъ и трошенѣмъ опетъ поврати.

§ 239.

Дѣйство трошеня ће различито быти, како є кадъ трошенѣ производно или непроизводно. Ово одношенѣ производногъ трошеня къ непроизводномъ управля се 1) по начину дѣобе народногъ главногъ иманя и народногъ годишнѣгъ прихода. Што є већій дѣо, кои у руке богаты людій иде, то ће се више на личне услуге и на луксусъ и у обште на уживанѣ трошити. 2) Одъ обичая и осећаны потреба' сваке класе народа и одъ нравій цѣлы наро-

да'. Напослѣдку 3) одъ величине правительственогъ трошења. Непроизводно трошенѣ несме савъ чистый приходъ народа да прогута, него народъ треба єднако на то да тежи, како ће штедньомъ нове капитале збирати, кои ће му потребни быти, єръ се жительство землѣ непрестано умножава, и уживанѣ се напредкомъ у душевномъ развіяню распространява. Поредъ тога треба заняте стоєће капитале не само надокнаѣавати, него іи и умножавати, єръ се само тимъ може євтиніе и више производити. *Штедня* є зато доиста основъ народногъ и приватногъ благостаня; свакій кои данасъ што одъ непроизводногъ трошења уштеди, изгуби истина сладость уживаня, али се осигура, да ће доцніе зато млогопутъ више уживати моћи. Но изъ овогъ нетреба заключити, да є свако непроизводно трошенѣ уштрбно, и да є тврдичность човечія добродѣтель. Мѣра, колико ће свакій трошити моћи, опредѣлява се по околностима свакогъ поєдиногъ. Да ће пакъ свакадъ у народу людій быти, кои ће штедити, то є сигурно, зато се и нетреба бояти, да ће кадъ народно иманѣ престати расти. Физіократи су погрѣшно мислили, кадъ су свако трошенѣ зато полезнимъ назвали, єръ капитале и раднике занима. У овой слѣдствености бы и трошенѣ народны капитала' корисно было, єръ се и притомъ радници и капитали занимаю.

§ 240.

По досадашнѣмъ сматраню можемо наше мнѣніе о *луксусу* изрећи. Луксусъ є уживанѣ добара, коимъ се споредне маловажне потребе намирую. Како примѣтимо, да неко она добра и у оной количини ужива, на коє се небы по нѣговомъ обичномъ начину живлѣня и по нѣговомъ имовномъ станю

могло заключити, то кажемо, да є то уживанѣ луксусъ. Исто тако живи се онда луксуріозно, кадъ се нека добра уживаю, коя други люди подъ истимъ околностима неће да троше. Луксусъ се чини или зато, што човекъ жели нека добра непосредно да ужива, или што на то тежи, да своимъ трошенѣмъ у другимъ людима неко за себе пріятно чуство о себи издѣйствує, н. п. кадъ кои богатомъ вечеромъ млоге госте почасти. Ове обадве цѣли луксуса дѣйствую по већой части уєдно. Луксусъ се може сматрати као найвишій степенъ уживаня, ка комъ сви люди теже, зато се неможе ни желити, да га никако нема. Безъ надежде на удовольства и луксусъ небы люди прилѣжни были, а онъ є често узрокъ, да се чуства и нрави човечіє облагорођаваю. Найнижій степенъ луксуса є тежня за простимъ на чувства односећимъ се задовольствима. Већій є степенъ, кадъ се кои матеріялнимъ украшаванѣмъ самогъ себе и свои одъ други сагрђана одликовати жели. Найвишій є степенъ луксуса пакъ, кадъ човекъ за производомъ лѣпы умѣства' и наука' тежи (библіотека', класичны изображеня' и т. д.). Да претераный луксусъ шкодити може, разуме се по томе, што свако непроизводно трошенѣ може подъ некимъ околностима на уштрбъ народа быти. До кое се границе уживаня іошть ништа важногъ противъ луксуса навести неможе, опредѣлява се съ две стране. Съ *моралне* стране сматраюћи онда иде луксусъ на уштрбъ, кадъ вольомъ и нравима людскимъ облада, и власть човека, да самимъ собомъ управля, ослаби, кадъ духове одъ велики мислій и племениты предузећа' одвлачи, а напротивъ іи сасвимъ на дангубне и духъ измођаваюће забаве наводи. Съ *економне* точке сматраюћи шкоди луксусъ, кадъ уобште и непроизводно трошенѣ шкоди: потрошена добра треба да се посредствомъ

луксуса удѣйствованимъ душевнимъ добрима накнаде, и да се народно иманѣ неумалява, напротивъ се одобрава, ако неке класе народа къ прилѣжности и штедньи побуђує. Исто се тако неможе онай луксусъ одобрити, кои є на малу количину людій ограниченъ, у комъ случаю онъ права душевна добра и непроизводи. Овакавъ луксусъ слѣдує свакадъ неравной дѣоби народногъ иманя.

САДРЖАЈ.

I. ОДДЂЕЛЬКА.

		Страна
§ 1.—19.	I. Основна понятія држ. економіе и нѣне саставне части - - -	1.
§ 20.—24.	II. Предметъ државне економіе -	22.
§ 25.—55.	III. Уважаванѣ имања - - - - -	27.
§ 56.—61.	IV. Премѣне у имању - - - - -	70.
§ 62.—81.	V. Исторія државне економіе - -	80.
§ 82.—94.	VI. Литература држ. економіе - -	112.

II. ОДДЂЕЛЬКА.

§ 95.—98.	Уводъ - - - - - - - - - -	1.

Књига прва. Производъ имања.

§ 99.—103.	Глава 1. Производъ уобште - -	7.
§ 104.—109.	Глава 2. Природне силе - - - -	12.
§ 110.—168.	Глава 3. Радња.	
	I. Одломакъ. Уобште - - -	20.
	II. Одл. Поєдине гране раднѣ производне - - - - -	37.
	I. Копанѣ руда' - - - -	38.
	II. Ловъ - - - - - - - -	42.
	III. Польско кућенѣ - - -	43.
	IV. Урађујући занати - - -	57.
	V. Трговина - - - - - -	68.
§ 169.	Глава 4. Землѣ - - - - - - -	83.

Страна

§ 170.—176. Глава 5. Капиталъ - - - - - - - 85.

Књига друга: Дѣоба имања

§ 177.—179. Глава 1. Дѣоба уобште - - - - 94.
§ 180.—211. Глава 2. Поєдини родови прихода
I. Одл. Наямница - - - - - - - 97.
II. Одл. Рента одъ землѣ - - - 108.
III. Одл. Рента одъ капитала - - 115.
IV. Одл. Занатска заслуга - - - 122.
V. Одл. Нар. приходи у цѣлости - 128.
§ 212.—235. Глава 3. Циркулація добара - -
I. Одл. Циркулація уобште - - 134.
II. Одл. Новци - - - - - - - - 137.
III. Одл. Кредитъ - - - - - - - 151.
I. Ђиробанка - - - - - - 152.
II. Асиняціе и мѣнице - - 154.
III. Склапанѣ рачуна' - - - 159.
IV. Банкерске куће - - - 159.
V. Кредитни папири - - - 160.

Књига трећа: Трошенѣ имања.

§ 236.—237. Глава 1. Трошенѣ уобште - - - 175.
§ 238.—240. Глава 2. Одношенѣ произвођења
къ трошеню - - - - - - - - 179.

ТИПОГРАФИЧНЕ ПОГРЂШКЕ.

У 1. оддѣљку.

страна	редъ	стои	а треба
IV	22	ехпозиција	експозиција
1	13	*предлогу*	*подлогу*
41	26	(држбама)	(дражбама)
52	5	путова	путова:
59	8	узевши	узевши
80	—	§. 32.	§. 62.
91	9	(само у некимъ) 50.000	55.000
104	16	*обсолутне*	*абсолутне*
105	32	*индустіялизамъ*	*индустріялизамъ*
110	35	савѣтз	савѣта
114	20	*фианцуза*	*француза*
117	25	Фахардо	Факсардо
137	—	стр. 114	стр. 137

У 2. оддѣљку.

5	4	непознаваюћи	непознаюћи
11	6	рабација	рабација
44	17	у потреблявати	употреблявати
52	33	распарчаванѣ	распарчаваня
53	20	скаке	сваке
59	1	уређены	урађены
64	17	предузећу	предузећу
100	20	надостаточность	недостаточность
113	26	кирисно	корисно
113	30	Земля	Землѣ
115	15	зеключити	заключити
134	18	циркуларію	циркулацію
141	16	спрама	прама

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Р 19 Сх II 1071 | 1 | 1.1

